

L. sz. 2207.

Trütelebe jelöl
mire

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA.
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI 16. SZÁM.

A MAGYAR NÉP EREDETE

VB 30693

(KRITIKAI TANULMÁNY)

IRTA :

MOÓR ELEMÉR

A DÉLMAGYARORSZÁGI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET
TÁMOGATÁSÁVAL

SZEGED, 1933.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000845393

ELŐSZÓ.

Jelen tanulmányom megírására Németh Gyulának „A honfoglaló magyarság kialakulása“ c. könyve készített. Ez a könyv ugyanis hatalmas anyagra támaszkodik, rengeteg érdekes megállapítást, élelméjű következtetést tartalmaz, azonban végső eredménye már első olvasásra is teljesen elfogadhatatlannak látszott számomra. Németh Gyula szerint ugyanis a magyarság 8—9 török törzsnek egy finnugor törzsszel, helyesebben hordákból álló, minden szervezetet nélkülöző néptömeggel való egyesüléséből alakult ki. Ha a honfoglaló magyarság tényleg ilyen módon alakult volna ki, ebben az esetben a magyar nyelvnek el kellett volna tűnnie, annál is inkább, mert hiszen Németh feltevése szerint a magyarság majd egy évezreden keresztül török népektől körülvéve török törzsszövetségek keretében élt. Azonban nemcsak hogy nem halt ki a magyar nyelv, hanem a Németh által feltételezett hosszantartó és bensőséges érintkezés nyelvi eredménye — nem több 200 egynéhány kölcsönszónál,* a magyar nyelv belső strukturáját pedig a török hatás még csak annyira sem érintette, mint a későbbi szláv hatás: a finnugor szerkezeti sajátosságokat tisztán megőrizte.

Németh Gyula elméletének ez a belső ellenmondása kétségtelenné teheti számunkra, hogy ez az elmélet a magyarság kialakulására vonatkozólag az utolsó szót még nem jelentheti. A következőkben tehát megkíséreljük a magyar őstörténet körébe vágó legnevezetesebb tényeket és az ezeket magyarázó elméleteket módszeres és rendszeres kritikai vizsgálat tárgyává tenni. Vizsgálatunknál — amennyire ezt az anyag természete megengedte — igyekeztünk a néptudomány szempontjait fokozottabb mértékben érvényesíteni, mint ahogy ez az eddigi magyar őstörténeti kutatásban történt. A néptudományi beállítottságú vizsgálat szükségét különben Németh Gyula könyvéről szóló ismertetésében már Bibó István is hangsúlyozta (N. Ny. III. 32—33). — Természetesen nem elégedhettem meg csupán negatívumokkal, megállapításaimat rendszerbe is foglaltam, hogy ily módon a magyar nép eredetéről az eddigi elméleteknél harmonikusabb összefoglaló képet nyújthassak.

* Egybevetésképpen megemlíthetem, hogy a német nyelvben körülbelül 600 régi latin kölcsönszó van.

Bár kritikai tanulmányom megírására elsősorban is Németh Gyula kiváló műve készítetett, a magyar őstörténet problémái már régibb idő óta foglalkoztattak, amint ezt egyes korábbi dolgozataim is tanúsíthatják. E tanulmányom tulajdonkép már 1931 tavaszán készen volt, de különleges tudományos viszonyaink miatt csak most jelenhetett meg, és most is csak a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület vezetőségének nagylelkű anyagi támogatásával. Kötelességemnek tartom ezt ezen a helyen is hálásan megköszönni.

Teljesen tudatában vagyok ugyan annak, hogy az őstörténet terén, ahol a kutató nagyon sokszor a logika segítségével kénytelen pótolni a hiányzó adatokat, nagyon könnyű a tévedés, mégis hinni szeretném, hogy abból a kevésből, amivel én próbáltam hozzájárulni nemzetünk őstörténetének megismeréséhez, valami talán majd megmarad a következő kutatás kritikai rostáján is. De ha mást nem értem volna el tanulmányommal, mint hogy termékeny vitára adtam volna alkalmat, akkor sem lett volna munkám hiábavaló.

Szeged, 1933. március 15-én.

Moór Elemér.

I. Az ősmagyar nép gazdasága.¹

A finnugor és ugor ősnépet azok az őstörténeti kutatóink nézetem szerint tévesen ítélték meg, akik azt teljesen primitív, zsákmányoló életmódot folytató népnek tekintették. Ez a felfogás a legújabb időkig közkeletű volt. (Csupán Németh Gyulánál ismertem fel egy mérsékeltabb állásfoglalásra való törekvést.) Az alapja ennek a felfogásnak tulajdonképpen az volt, hogy a legprimitívebb fokon álló finn-ugor népeknek a viszonyaiból következtetve, az ősnépet ezeknél is jelentékenyen primitívebbnek képzelték el. A vogulok és osztjákok azonban pl. nem azért nem művelik a földet, mert a földművelést őseik sem ismerték, hanem mivel olyan vidékekre szorultak, ahol a földművelés eredményekkel egyáltalán nem kecsegtet. Ezenkívül általánosan elterjedt volt korábban az a — már az ókorból örökölt — felfogás, hogy a földműveléshez az emberiség az állattenyésztés fokozatán keresztül jutott el a legprimitívebbnek képzelt halász-vadász állapotból. Az újabb etnológiai kutatások ezt a felfogást lényegesen megváltoztatták, amennyiben kitűnt, hogy a föld megmunkálása növénytermelés céljából époly ősi, vagy talán még ősibb kulturszerzeménye az emberiségnek, mint állatoknak ruházkodás és táplálkozás céljából való tenyésztése (hasznot nem hozó szelídített állatai a legprimitívebb népeknek is vannak). Így hát nem meglepő, hogy az újabb kutatások, amelyeket Toivonen foglalt össze,² azt is kimutatták,

¹ Sok vonásában az enyémhez hasonló vagy vele egyező felfogást képviselt az ősmagyar nép gazdaságára vonatkozólag két újabban megjelent cikkében Munkácsi Bernát is (Ethn. XLII. 12—20 és 33—34). Nem a prioritást akarom azzal vitatni, amikor szükségesnek tartom leszögezni, hogy tanulmányom Munkácsi cikkeinek megjelenése idején már rég készen volt, hanem csupán az olvasó előtt kívánom igazolni magamat, hogy nem kölcsönöztem, ha egyes dolgokban esetleg azonos érveléssel is mondom ugyanazt, mint Munkácsi. Hogy pedig a Munkácsiéval egyező megállapításokra is, teljesen önálló és az övétől független okoskodás alapján jutottam el, az különben munkám ezen fejezetének felépítéséből, más szempontokból kiinduló gondolatmenetéből is világosan kitűnik. Nagy örömet jelentett számomra annak a felismerése, hogy okoskodásom több fontos kérdésben egy nyomon haladt a magyar nyelvtudomány ezen kiváló mesterével, akinek üttörő munkássága nélkül a magyar őstörténetre vonatkozólag is vajmi keveset tudhatnánk; azt a reménységet merítettem ugyanis a Munkácsival való egyezésekből, hogy egyéb vonatkozásokban is a jó úton jártam fejtegetéseimben.

² Toivonen J. H.: Über Alter und Entwicklung des Ackerbaus bei den finnisch-ugrischen Völkern. 1928 (MSFon. LVIII).

hogy a finn-ugor ősnép létének gazdasági alapját már az állattenyésztés mellett folytatott primitív földművelés képezte. Azért nevezhetjük ezt az ősnép gazdasági alapjának (a halászatról és vadászatról természetesen nem mondtak le), mert a család zavartalan létfenntartását a primitív földművelés és az állattenyésztés tette lehetővé: a tiszta halász-vadászélelmód mellett a családot állandóan éhínség fenyegeti az eredmény bizonytalansága folytán. Ez a magyarázata annak is, hogy finn-ugornak tekinthető ananyinói kultúra kiterjedési területe aránylag szűk határok közé szorul az Oka, Felső-Volga és Káma melékén.

Ennek a primitív földműves kulturának a nyomai az összes finnugor nyelvekben megmaradtak, mindenesetre a legkevésbé a magyar nyelvben, ahol az ősi földművelésre vonatkozó szókészletet elborították a török és szláv jövevényszavak. Azonban a magyar nyelvben is maradt elég nyoma ennek az ősi földművelésnek, bár az idetartozó szavaink tanúságát eddig jóformán erőnek-erejével nem akartuk észrevenni. Kenyer szavunkra például Zichy István gróf megjegyzi,³ hogy ez valamilyen gyökérből, vagy esetleg erre alkalmas fakéregből készült kásaszerű eledelt jelenthetett. Ugyan miért ettek volna az ősmagyarok, vagy finnugor őseink gyöker- és fakéregkását (híret sem hallottam az ilyen eledelnek), amikor az összes finnugor nyelvek tanúsága szerint volt buzájuk, kölesük? Volt bizony az ősmagyaroknak is gabonájuk, mert sört fakéregből nem erjeszthettek volna, pedig ez a szó és e fogalom is finnugor korból való (v. ö. Zichy i. m. 16.). És a sörtől bizony lerészegedhettek, úgyhogy ennek az állapotnak az elérésére az ősmagyaroknak sem volt okvetlenül szükségük légyölő galócát élvezniük (v. ö. Zichy i. m. 31.). Ide tartozik még köles szavunk és nagy valószínűséggel a régi nyelvi, gabonát jelentő ed szavunk is, amelyet Fokos Dávid (Nyr. LI, 71.) vetett egybe finnugor megfelelőivel (az EtSz. ezt az etymológiát kérdőjellel közli).* — A táplálkozást szolgáló állattenyésztésre vonatkoznak juh, tej, fejni szavaink. Az a nép, amely ezekkel a kulturjavakkal rendelkezett, semmikép sem tekinthető zsákmányoló életmódot folytató primitív népnek. — Mivel a gazdasági kulturának mindig egy bizonyos társadalmi berendezettség felel meg, azért az ősmagyarok társadalmi berendezettségét sem tekinthetjük any-

³ Zichy gr.: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. 1923, 4 (M. Ny. K. I 5, f.).

* Fokos Dávidnak a gabona régi magyar nevére vonatkozó adatait nem régiben újabakkal is megszerezte Beke Ödön (Bot. Közl. 1932, 146); ezek között különösen érdekes a „búzavirág”-nak Sümegvidéki igyyvirág elnevezése. Így tehát az EtSz. kérdőjele az ed cikk előtt mindenesetre törendő.

nyira primitívnek, mint őstörténeti kutatóink teszik. A zsákmányoló életmódot folytató úgynevezett primitívek hordákban élnek, a primitív földművelők és állattenyésztők azonban mindenütt megteremtették a törzsi szervezetet, és nem lehet okunk az ősmagyarokat ezen a téren is primitívebbeknek képzelni más, hasonló gazdasági viszonyok között élő népeknél.

Épígy teljesen elhibázott békés természetű finnugorokról és harcias törökökről beszélni. Egyetlen nép, vagy faj sem békés vagy harcias természetűt fogva, hanem ilyenné, vagy olyanná lesz a gazdasági és politikai viszonyok nyomása folytán: a földműves békés, amíg nem bántják, a nomád pedig harcias, mert muszáj annak lennie. És e tekintetben egyáltalán semmi különbséget nem jelent az, hogy az illető nomád nép török, iráni, vagy sémi nyelvet beszél-e, így tehát a finnugor nyelv, vagy „faj” sem lehetett a harciaság akadályja az ősmagyaroknál.

Az ugoroknak a finnugor őskorral szemben gazdasági téren nevezetesen gyarapodását jelentette az a körülmény, hogy az ősgugorok már megismerkedtek a lóval és áttértek tenyésztésére is. Ezt nyelvi tények alapján már Munkácsi és Szinnyi is feltették, és tőlük a külföldi tudomány is átvette ezt a tanítást. Egy adatot még szolgáltatott erre nézve Simonyi is. A magyar lótenyésztés ősi nyelvi anyagát rendszeresen összefoglalta és újabb idevágó nyelvi egyeztetésekkel kiegészítette egy előadásában Mészöly Gedeon.¹ Ez az ugor-korra visszamenő, a magyarban részben már elavult, a lótenyésztéssel kapcsolatos szó- és kifejezőkészlet a következő: ló, főló, 'primaló', gyermekló, 'csikó', másod-, harmadfölő, lóra elleni 'lóra ülni', nyereg, ostor és talán fék és kengyel is. Ha Mészöly megelégedett volna a lótenyésztés fogalmi körébe tartozó néhány újabb magyar-obiugor szóegyeztetésének leközlésével, fejtegetéseit valószínűleg mindenki egyszerűen tudomásul vette volna. Ő azonban helyénvalónak látta, hogy a lótenyésztés körébe vágó nyole biztos magyar-obiugor szóegyeztetés meglétének a tényből bizonyos következtetéseket is levonjon, amelyek a magyar őstörténetnek a magyar-török viszonyra vonatkozó kérdéseit is érintették. Mivel pedig Mészöly következtetései nem igen kedveztek annak a jelenleg divatozó felfogásnak, amely a magyarságban valami nyelvétvesztett török népet óhajt látni, a „törökpárt”-iak közül néhányan bírálat tárgyává tették Mészöly fejtegetéseit. B á t k y Z s i g m o n d nak — amint ez Mészöly Gedeonnal való vitájából kitűnt — nem nagyon szerencsés hozzászólásánál² figyelemreméltóbbak Zichy István

¹ Mészöly G.: Mióta lovas nép a magyar? (N. Ny. I. 205—14).

² V. ö. Népr. Ért. XXI. 119 ll.; Ethn. XLl. 60/61, 119—25.

gróf megjegyzései (M. Ny. XXVII. 12—19.). — Mivel ez a lőüggy a magyar őstörténeti kutatásban annyira az érdeklődés közép-pontjába került — és méltán —, nem elégedhetek meg a magam részéről sem annak az egyszerű kijelentésével, hogy csatlakozom Mészöly felfogásához, aki értesülésem szerint felelni fog Zichy nyelvészeti ellenvetéseire is. A magam részéről főleg a néptudomány szemszögéből óhajtom az ősmagyar lótenyésztés kérdését — Zichy fejtegetéseihez kapcsolva mondanivalóimat — megvilágítani.

Hogy Zichy hozzászólásában is mennyi az egyoldalú túlzás, azt legjobban a következő mondatával jellemezhetjük: „Ló, nyereg és ostor szavaink pedig alig bizonyítják erősebben azt, hogy az ősugor valamikor lovas nép volt, mint ahogy oroszlán szavunk azt bizonyítaná, hogy a magyarok valamikor léptenyomon oroszlánokkal viaskodtak“ (i. h. 18. l.). Ha csupán a ló volna meg ebből a fogalmi körből, akkor sem volna alkalmas arra, hogy olyan jövevényszóval mint oroszlán állítsuk egy sorba, hisz a juh szóról egészen másként vélekedik Zichy is, jöllehet ez a szó teljesen egymagában áll; az indogermán őstörténeti kutatásban pedig csupán egyetlen szóegyeztetésből következtettek az indogermán ősnép lótenyésztésére (v. ö. Schrader, Reallexikon. 622.); a következtetés helyességét pedig az archaológiai kutatás is igazolta⁶ és jelenleg ez a felfogás általánosan elfogadottnak tekinthető. Mivel azonban a lótenyésztés fogalmi köréből még Zichy is három szót és tárgyat (!) tart szükségesnek az ugorkorra nézve feltenni, az oroszlánharcokra vonatkozó ironikus megjegyzése igen nagyon nem helyénvaló. Annyira nem, hogy a következő mondatában már önmagával keveredik ellenmondásba, amikor megjegyzi: „De ha lovas nép nem voltak is, a halász-vadász ugorok, vagy az előmagyarok egyes fejedelmei, nemzetségfői tarthattak lovat“. Tehát mégis! Ha pedig volt lovuk, akkor esetleg nemcsak a fejedelmeknek lehetett meg a joguk a lótartásra, hanem lehettek ménesei az egyes nemzetségeknek is. Zichy ugyanis elfeledkezik arról, hogy a ló eredetileg nem magányosan, hanem csordában élő állat volt. Az pedig tudott dolog, hogy a ló tenyésztése már a palaeolith korban megkezdődött, hisz a legkönnyebben szelídíthető és tartható állatok egyike, de nem „házi állat“ volt eredetileg, hanem nagy csordákban, félvad állapotban terelgették őket, mint a szamojédek a rénszarvasaikat. Az ugor kor lótartása sem különbözhetett lényegesen a turkesztáni lótartástól, ahol a ménések téli takarmányozásáról egyáltalán nem gondoskodnak, a lovak télen csak azzal élnek, amit a hó alól kikaparhatnak, bár így néha szigorúbb télben ezrével pusztulnak el (Much. i. m.

⁶ Much, Die Heimat der Indogermanen 2. 288 ll.

316—17.). És nevezetes, hogy ennek az ősi formájú primitív ló-tartásnak az emléke maradt meg a vogulok énekeiben is, ahol bizony ménesekről van szó, amelyeknek a mai vogulok még a hírét sem hallhatták. Fontos e tekintetben, hogy nem újabb eredetű hősi énekeikben emlegetik a harmadfü-lovat és a méneseket, hanem legősibb mithikus énekeikben, ami arra mutat, hogy a ló ősi régiség ezekben. Zichy ezekre nézve a jugriaiak vallási képzetait emlegeti, amelyekben szerinte az izlám hatása mutatkozik: az izlámából származó vallási képzetek között azonban ménesek semmiesetre sem szerepelhettek.

Több XVI—XIX. századi adatot hoz fel Zichy arra nézve, hogy a voguloknak és osztjákoknak „nagy lótenyésztésük” vagy komolyabb állattartásuk nem volt. Zichy nem hisz abban sem, hogy a vogulok és osztjákok mai gazdasági és műveltségi állapota visszafejlődésnek volna tekinthető; szerinte ezek mindig csak kóborló halász-vadász népek voltak és természetesen az ősmagyarok is, pedig olyan ethnographus, mint pl. Sirelius, aki hosszabb időt töltött köztük és így alaposan megismerhette őket, szintén a visszafejlődési elméletet képviseli.⁷ Ezért szerintünk XVI—XIX. század irodalmi adataiból csak nagy óvatossággal — de negatív irányban semmikép sem — lehet az ugorok állapotaira következtetni. Különbösen az ilyen leírások adatai sem teljesen megbízhatók a gazdasági viszonyokra nézve, hisz az újabb korban is többször előfordult pl., hogy utazók egymásnak primitív viszonyok között élő népről azt írták, hogy nem ismeri a földművelést, még később azután kitűnt, hogy csupán a férfiak nem foglalkoznak az illető népnél a földműveléssel. Sőt ha pl. a germánokra nézve csak Caesar tudósítását ismer-nénk, azt gondolhatnánk esetleg, hogy valami vadász nép volt, mert Caesar szerint a földművelést megvetették és legkedvesebb foglalkozásuk a vadászat volt.

Hivatkozik Zichy arra is, hogy a vogulok a ló-tartásra, előfogatra, lótakarmányra vonatkozó fogalmak nagyrésztét a jövevényszavak tanúsága szerint a tatároktól tanulták. Ebből a körülményből azonban époly kevéssé következik az, hogy az ősgugoroknak nem lett volna nagy ló-tartásuk, amint a magyar nyelv ugyanezen fogalmi körre vonatkozó, feltűnően nagyszámú szláv jövevényszavaiból (*kanca, kabola, zabla, patkó, kapta, lópata, pányva; széna, szalma, abrak, zab, jászol* stb.) sem következtethető az, hogy a honfoglaló magyarok nem lovas nép voltak és hogy a magyarországi szlávoktól vették csak át a „nagy lótenyésztést”.

Hogy a vogulok és osztjákok mikor voltak kénytelenek felhagyni az állattenyésztéssel, azt nem tudhatjuk. Az okokat, me-

⁷ U. T. Sirelius, Die Herkunft der Finnen. 1924, 46.

lyek ezt a változást gazdasági életükben előidézték, csak gyaníthatjuk. Valószínűleg legnagyobb szerepet játszhatott ebben a tekintetben a klíma elzordulása, amely évszámításunk előtt néhány századdal kezdődött el.⁸ Egy-egy hirtelenül fellépett szikorúbb télen esetleg egész állatállományuk elpusztult.⁹ Azután gondolhatunk idegen népek támadására, amely részint megfoszthatta őket nyájaitól, részint arra kényszerítette őket, hogy északibb vidékre költözzenek, ahol az állattenyésztés feltételei már hiányoztak. Végül pedig elvonhatta őket az állattenyésztéstől a prémvadászat rendkívül jövedelmező volta is, a prémekért ugyanis mindig lehetett megfelelő csereértéket kapni, míg az állatokért nem. Hogy a változott viszonyok között az obiugorok nem tudták megőrizni lótenyésztésüket, mint a Lóna-vidéki jakutok, akikre Zichy hivatkozik, abból sem következik egyáltalán, hogy korábban nem lett volna lótenyésztésük. A tunguzok sem tudták megtartani korábbi lótenyésztésüket, pedig ők is mai vándorlási területüktől jelentékenyen délebb fekvésű vidékről szorultak északra. A tunguzok úgy segítettek magukon, hogy felültek a rénszarvas hátára, a vogulok és osztjákok pedig a kutyaszánra, amely Jugria terepviszonyai mellett a legalkalmasabb közlekedési eszköz volt.

Az ősiugorok lótartásának gazdasági célja bizonyára nem volt más, mint egyéb népeknél: tartották tejéért, húzáért, bőréért, ináért és végül, mint háttas állatot. — A rendszeres lóhúsevésről tudtommal magyarországi emlékek nem szólnak, azonban a lóládozatnak megmaradt az emléke. Az pedig közismert dolog, hogy azokat az állatokat szokták feláldozni az isteneknek, amelyek emberi táplálkozás céljára is szolgáltak, illetve amelyeknek a húását az ember is legtöbbször becsülte; különben az áldozati állatok legtöbb részét az áldozásban résztvevők mindenütt el is szokták fogyasztani.¹⁰ Amint majd látni fogjuk, Julianus a XIII. században a Bjelaja mellékén vagy az őshazájában visszamaradt magyar töredékeket, vagy vogulokat talált; a lóhúsevést pedig rájuk vonatkozólag a Riccardus-féle jelentés külön kiemeli: equinas carnes comedunt.

⁸ Kai Donner, J.S.F.Ou. XLIV. 2. 9. 1.

⁹ Fr. von Schwarz több adatot hoz fel arra nézve, hogy néhány évtizeden belül is mekkora katasztrófák érték a kirgizeket abból kifolyólag, hogy állatállományuk nagy része egy-egy zordabb télen éhen veszett; 1860-ban Turkesztán egy tartományában az állatállomány 80%-a pusztult el, 1879/80-ban az egész állomány fele, egyes vidékeken 90%-a; az 1896/97-i szigorú tél ismét hatalmasan megtizedelte állatállományukat: orosz újságok tudósítása szerint 1897 március második felében Csimkent tartomány 9 községében: 124,341 juh, 27,166 kecske, 1643 ló, 634 teve, 8712 marha és 333 szamár veszett éhen. (Fr. von Schwarz, Turkestan etc. 76. J.).

¹⁰ A honfoglaláskori sírokban is csak a ló feje és a lábai szoktak meglenni.

A vogulokra vonatkozólag maradt fenn egy nevezetes történeti emléke is a lóhúsevésnek, amelyről azonban Zichy a vogul lótartás emlékei között nem emlékezett meg. Egy 1715-iki orosz forrás szerint ugyanis a kondai vogulok a megtérés feltételei között azt is kikötötték, hogy nekik a lóhúsevés továbbra is megengedtessek.¹¹ Mivel pedig azt Zichy is elismeri, hogy lovaik az ősugoroknak is voltak, ha ezek szerinte csak ritka kivételes tulajdönt képeztek is náluk, akkor nyilván lovakat is áldoztak, mert hisz minden nép a legbecsesebb állatait szokta az isteneknek áldozni, így tehát egyáltalán nem szükséges feltenni, hogy a vogulok és osztjakok a lóáldozatot a tatároktól tanulták el. — Lóhúsevésről pedig csak „nagy lótenyésztő“ népnél lehet szó, mert bizonyára nem a Zichy által feltételezett parádés lovakat ették meg. Különbben is ethnologailag teljesen elhibázott annak a feltevése, hogy az ősugoroknál, vagy akár az ősmagyaroknál a nemzetségszűk, fejedelmek életmódjuk tekintetében a legcsekélyebb mértékben is különböztek volna a többiektől: a görög hőskorszak királyai sem éltek másképpen, mint alattvalóik; a vogulok és osztjakok fejedelmeiről pedig ezt a náluk járt utazók leírásaiból tudjuk. Arról pedig szó sem lehet, hogy a lótartás az ugorkorban vagy akár az ősmagyaroknál valami költséges passzió lett volna, amit csak gazdagabbak engedhettek meg maguknak. Ebben a korban a lótarás még semmibe sem került, még csak istállóról vagy karámról sem kellett gondoskodni. A lovak örzése pedig — nyájállatokról lévén szó — szintén nem igényelt sok embert: F. von Schwarz említi (i. m. 84.), hogy turkesztáni útján gyakran látott több ezer lóból álló meneseket néhány 12—15 éves fiú felügyelete alatt.

Ha a juh- és lónyájak tartása költséget nem is okozott, viszont birtokuk gazdagságot jelentett, amint ez minden állattenyésztő népnél így van. Ha tehát az ősugorok rátértek a nyájállatok tartására, akkor voltak is nyájaik és törekedtek is ezeknek a birtokára, végre is ez általános emberi tulajdonság. Így tehát bizonyára nem maradtak el a minden állattenyésztő nép életében nagy szerepet játszó nyájrablások, aminek következtében kifejlődhetett az ősmagyarokban a harcias, támadó szellem. A ló mindenkor aktív népek háziállata volt: „Passive, nur empfangende Völker bedürfen des Pferdes nicht“ jegyzi meg Much (i. m. 288. l.). Ez így is van. A lovaglásnak az emberi szellemre való átalakító hatását találóan jellemzi. A Ecker:¹² „Eine gewaltige Kraft ist (mit dem Pferd) in seinen Dienst getreten und es ist sehr natürlich, daß, auch das Bewußtsein

¹¹ V. ö. Munkácsi, VogNGy I. 0103—0104, II. 0433/34.

¹² Ecker: Das europäische Wildpferd und dessen Beziehungen zum domestizierten Pferd, Globus 34, 9.

dieser Kraft den Reiter erfüllt. Wer einmal in seinem Leben auf einem guten Pferd dahingejagt ist, hat wohl dieses stolze Gefühl einer ihm zugewachsenen Kraft, ein wahres Herrschaftsgefühl empfunden. In seiner Weise hat auch Mephisto dieser Empfindung Ausdruck verliehen, wenn er sagt:

„Wenn ich sechs Hengste zahlen kann,
Sind ihre Kräfte nicht auch meine?
Ich renne zu und bin ein rechter Mann,
Als hätt' ich vierundzwanzig Beine“.

Etwas von diesem Herrschaftsgefühl verbleibt auch dem Reiter, wenn er herabgestiegen: der Kawallerist ist stolz und pflegt mit einiger Geringschätzung auf denjenigen herabzusehen, dem nur ein einziges Muskelsystem dienstbar ist, während er über deren zwei gebietet“. Így tehát az ősi lótenyésztés az ősmagyar-ság lelki habitusára is jellemző: ha a harcias, magabízó, rátarti lovasszellem nem lett volna már meg az ősmagyarságban is, a magyarságnak a századok során el kellett volna pusztulnia, és a magyar nyelvnek el kellett volna tűnnie azok között a sokszor magasabb kultúrfokot képviselő népek között, melyekkel a magyarság hol baráti, hol ellenséges érintkezésbe került már történetének kezdetén . . .

Talán hajlandó volna valaki arra a feltevésre, hogy az ugorokban és később a voguloknál és osztjákoknál a lovat csak szent állatként tartották a nemzetségtők, hogy bizonyos alkalmakkor az isteneknek áldozzák. Ezt a feltevést azonban teljesen kizárja az a körülmény, hogy a lovaglásra vonatkozó szókészlet egyezik az obiugor nyelvekben és a magyarban. Még Zichy is kénytelen elismerni ezt a ló, nyereg és ostor szavainkra nézve. Ez tehát azt mutatja, hogy a ló nem valami szent állat volt, hanem elsősorban is profán célokra szolgált. A három szó közül kultúrtörténeti tekintetben legnevezetesebb a nyereg szó. Nyeregre ugyanis a lovak pásztorának szüksége nincs: a ló-pásztorok mindenütt szőrin ülnek meg a lovat. Erre az alkalmatlanságra csak a lovas harcosnak van szüksége, akinek nemcsak a lóra kell ügyelnie, hanem a ló hátán az ijat is kezelnie kell tudni; mindkét keze el lévén foglalva az ijjal és a nyállal, számára a biztos megülést csak a nyereg teszi lehetővé. Ez a magyarázata annak, hogy az ókorban a nyerget csak az iráni és töröktatár igazi lovas-harcos népek használták, ellenben a görögök, rómaiak, kelták (híres lótenyésztők voltak) és a germánok eredetileg szőrin ülték meg a lovat (Sch r a d e r, Reallexikon 706.); a nyereg használata keletről elterjedt, később a nyugati népek körében is. A nyereg szó és a tárgy megléte arról tanuskodik, hogy az ugorok, illetve az ősmagyarok már lo-

vas harcosok voltak. Lovas harcos^{sá} azonban nem lehet valami zsákmányoló életmódot folytató halászféle ember máról holnapra; ahhoz hogy valaki a vágtató ló hátán kezelni tudja az ijjat, ezt a mesterséget gyerekkorától kezdve gyakorolnia kell, ez pedig csak nagy lótenyésztő népnél lehetséges. Elméletileg ugyan feltehető volna, hogy az ősugorok török kultúrhatás folytán lettek lótenyésztő néppé; ennek a feltevésnek azonban a legcsekélyebb alapja sem volna, mert hisz régi török jövevényszavak az ugor nyelvekben nincsenek. Ellenben vannak ezen nyelvekben iráni jövevényszavak; mivel pedig az iráni népek is nagy lótenyésztést folytató lovas népek voltak, a lótenyésztést bizonyára iráni népektől vették át az ugorok.¹³

A ló, nyereg, ostor egyeztetések már Munkácsinál és Szinnyeinél is szerepeltek. Érthetetlen számomra, hogyha Zichy ezeket elfogadta, miért veti el azokat a nyelvészeti-
leg teljesen kifogástalan egyeztetéseket, amelyekkel Mészöly ezt a sorozatot kiegészítette. Végre is nyelvészeti egyeztetések helyességének legfontosabb kritériumaként általánosan azt szokás tekinteni, ha az egyeztetett szók nem magukban állanak, hanem egy határozott fogalmi körbe tartoznak bele. Szerepelt azonban már a korábbi irodalomban a másodfű, harmadfű kifejezés is, sőt még Zichy korábbi munkájában is ott olvasható ez a mondat: az ugorkor lóneveléséről „tanúskodnak a másodfű-, harmadfű- (-ló) kifejezések, melyek az obiugor nyelvekben szintén megvannak“ (i. m. 4.). Most pedig, amikor arról volna szó, hogy ebből a nyelvészeti egyeztetésből levonjuk az őstörténeti tanulságokat, ami bizony a „törökös ethnikumú“ magyarság ábrándképének szétfoszlását jelenti, — hisz ezért is élénkült meg a vita annyira ebben a lőügyben —, akkor Zichynek már aggályai támadnak. Idézett cikkében (M. Ny. XXVII. 12.) már nem hiszi, hogy a másod-harmadfű kifejezést eredetileg csakis a lóneveléssel kapcsolatban használták, mert „ezt az életkorjelölést a magyarban a régiségben és a népnyelvben egyaránt többféle háziállatra alkalmazzák“. Ez igaz (marhára és számárra); azonban az ugorkorban más állatra nem igen használhatták, mert hisz a juhon és lovon kívül más háziállatuk az ősugoroknak aligha volt, legalább is a nyelvben ennek nyoma nem maradt. (Ebre bizonyára nem használták ezt a kifejezést). A juh azonban az állattenyésztő népeknek vágóállatja, amely a harmadfű kort bizony nem igen éri meg, és nálunk sincs arra adat, hogy a juhot másodfű, harmadfű (!) juhnak mondták

¹³ Feltevésünk helyességének részletekbe menő nyelvészeti bizonyítását az olvasó Munkácsi idézett cikkében találhatja (Ethn. XLII 12—20). Munkácsi fejtegetései alapján az ősmagyarság népi kultúráját még az általunk előadottnál is magasabbrendűnek kell gondolnunk, ez különösen az ökrös székér meglétéből következtethető.

volna; és végül a *másodfü-harmadfü* kifejezés az obiugoroknál csupán a lóra használatos, így tehát semmi kételyünk nem lehet abban a tekintetben, hogy eredetileg is csupán a lóra vonatkozhatott.

Mészöly Gedeon megvilágította, hogy a *gyermek* szó megfelelője az obiugor nyelvekben csikót jelentvén, miért volt a régiségben a csikónak az elnevezése *gyermekló*. Zichy Gombocz egy újabb értekezésére hivatkozva valószínűnek tartja (M. Ny. XXVII. 19.), hogy a magyar *gyermek* szó egy feltételezett bolgár-török *d'žermik* alakból származott. Nem vonom kétségbe, hogy ilyen alak formailag feltehető, azonban, hogy a magyar *gyermek* szó ebből a feltételezett alakból származott volna, annak a valószínűsége jóformán a semmivel egyenlő. A magyar nyelv bolgártörök jövevényszavai közül ugyanis hiányoznak a rokonságra vonatkozó elnevezések, így tehát nem tehető fel, hogy ilyen, a családi életből való intim szót bolgártörököktől kölcsönöztünk volna. Ellenben teljesen beleillik ez a szó a magyar nyelvnek a családi életre és rokonsági fokozatokra vonatkozó igazán gazdag finnugor eredetű terminológiájába. Korábban Gombocz Zoltannak is ez volt a felfogása a *gyermek* szóról.¹⁴ Hogy pedig Gombocznak ez a korábbi felfogása volt a helyes, azt minden elfogulatlan ember számára szinte kézzelfoghatóan demonstrálta Mészöly Gedeon, irodalmi adatot hozván fel arra, hogy a vogul anya is n'aßramak'm 'csikócskám' szóval emlékezik meg gyermekéről, amely szó alakilag is teljesen megfelel a magyar *gyermekem* szónak.

Az ember ivadékát csak lovas nép nevezhette el csikónak és a csikónak régi és népnyelvi lófi elnevezése, amelynek a vogulban is van pontos megfelelője, szintén csak olyan népnél képzelhető el, amelynél a lónak nagy becsülete van, különösen ha az prima ló, *főló*. Azt hiszem nincs két olyan nyelv az indogermán nyelvek között, amelyekben bármely háziállatra vonatkozó egyező kifejezések ilyen gazdagon volnának képviselve, mint az ugor nyelvekben a lóra vonatkozók. És nekünk mégis azt kelljen elhinnünk, a minden-török elmélet kedvéért, hogy a ló őseink számára olyan mesebeli állat volt, mint az oroszlán! De nemcsak a lóra vonatkozólag van gazdag szókészlete az ugor nyelveknek, hanem még a lóraülést is egy speciális igével fejezték ki (Simonyi mutatta ki): azt hiszem egy indogermán nyelvben sincs ennek a tevékenységnek a kifejezésére külön szó, sőt talán még a török nyelvekben sem. Zichy azt az ellenvetést teszi, hogy a régi magyar ellik 'lóra ül' szó megfelelőjének a vogulban és osztjákbán 'hajóra száll' jelentése is van. Az eset hasonló, mint a magyar *másod-, harmadfü* kifejezések-

¹⁴ V. ö. Gombocz, Bulg.-türk. Lw. 191.

nél, csakhogy itt az obiugor nyelvekben alkalmazták az eredeti „lóra ül” kifejezést másra: a hajóra. Hogy az igének eredeti jelentése csak „lóra ül” volt, azt abból következtethetjük, hogy a régi magyarban csak a „lóra ül” jelentése volt meg. Ha jól ítélem meg a dolgokat, akkor erre nézve a magyar nyelv egy másik érvet is szolgáltat: A lóraiülésnél a megnevezésre szolgáló képzet bizonyára nem volt más, mint „szétterpesztett lábakkal ül”. E tekintetben hivatkozhatom a ló és lovas legrégibb irodalmi említésre a Rigvédában, amely szintén ezt emeli ki. A német fordítás szerint: „Die Männer spreizten die Schenkel auseinander, wie die Weiber bei der Kinderzeugung“.¹⁵ A most is használatos elleni igénket az Et.Sz. ismeretlen eredetűnek mondja. Nézetem szerint erre semmi okunk nincs, mert a szó mai jelentése a lóra elleni, vagyis „szétterpesztett lábakkal lovon ülni” kifejezésből is származhatott. Ismeretes, hogy nemcsak fekvő helyzetben szoktak a nők szülni, hanem szétterpesztett lábakkal állva, térdelve, vagy guggolva is, sőt azt is mondhatjuk, hogy az utóbbi formája a szülésnek a népnél most is elterjedtebb; a Rába mellékén Vas megyében pl. csak az első gyermeküket szokták a nők ágyban fekvő helyzetben szülni; a rómaiaknál és a germánoknál is a szétterpesztett lábakkal térdelve való módja a szülésnek volt az általános (Schraeder, Reallexikon 348—49.). A szülés ezen módjának euphemisztikus vagy metaforás elnevezésére szolgálhatott eredetileg az „elleni” ige, amelyet azután átvittek és specializáltak bizonyos állatokra. Ezen magyarázat helyességét bizonyíthatja az a körülmény is, hogy csupán azokra az állatokra használják az „ellik” igét, melyek álló helyzetben szülnék; [kutyára, disznóra, macskára általában nem mondják, hogy megellett.] — Nyilvánvaló, hogy ilyen jelentésfejlődés csupán lovas népnél lehetséges, és az sem kétséges, hogy ennek a jelentésváltozásnak már nagyon ősinek kell lennie.

Finnugor eredetű a fék szó is. Nem kétséges, hogy a fék, mint tárgy már az ugorkorban is megvolt; ha a megfelelő szó nincs is meg az obiugor nyelvekben (a „fék” fejzevalót jelentett), azért egykor meglehetett. Amelyik népnek ugyanis nyerge már volt, az a féket is ismerte. A nyugati népeknél eredetileg, úgy látszik, a fék sem volt ismeretes, hanem a ló sörényébe, nyakába kapaszkodott a lovas (v. ö. Schraeder, Reallexikon 976.), ellenben a Rigvéda fentidézett leírásában a fék már említve van az ostorral és nyereggel együtt.¹⁶ Ez a három lófelszere-

¹⁵ V. ö. Schraeder, Sprachvergleichung und Urgeschichte 3, II. 158.

¹⁶ Azt hiszem, hogy a sádó kifejezését a Rigvédának nem „Sitz” szóval kellett volna értelmezni, mint a német fordító teszi, hanem a „Sattel” szóval. Abban a két sorban ugyanis, amelyben ez a szó előfordul, a ló felszerelése van leírva: „auf dem Rücken der sádó, in den Nüstern der Zaum,

lési tárgya az ugorkor lovasának is mindenesetre megvolt. Hogy kengyele is volt-e, az már bizonytalan. Azt ugyanis a rendelkezésemre álló irodalomból nem sikerült megállapítanom, hogy az iráni népek ismerték-e használatát. Az pedig nem kétséges, hogy a Nyugaton a kengyelt csak a hunok révén ismerték meg; először a VI. században van említve (v. ö. Schrader, Reallexikon, 819.). Ha iráni népek ismerték már a kengyelt, akkor az ősugorok átvehették tőlük a nyereggel, fékkel és ostorral együtt. Ha nem, akkor a magyarok csak török népekkel való érintkezésük során ismerkedhettek meg vele. A szó nincs meg az obiugor nyelvekben, de mindenesetre finnugor eredetű, bőrharisnya alja jelentésben; az eredeti elnevezés azonban azt is tanúsíthatja, hogy a magyarság azzal a néppel, amelytől a tárgyat átvette, intenzív nyelvi érintkezésben nem állott, mert különben a szót is átvette volna (v. ö. a szláv eredetű *patkó* és *zabla* szavainkat).

Zichy István gróf felfogása szerint a magyarságot egy nagy állattenyésztő néppel, a bolgártörökkel való érintkezés alakította át lovas néppé. Zichy álláspontjához csatlakozott Hóman Bálint is. Németh Gyula ezzel szemben teljesen Mészöly felfogását követi: a magyar-ugorokat főleg zsákmányoló életmódot folytató lovas-népnek gondolja, „mely lényegében egészen más nép volt, mint a mai vogulok és osztjákok“. Szerinté ugyanis „oly néppel, mely a mai vogulok és osztjákok színvonalán áll, egy török nép nem is tudott volna mit kezdeni“ (i. m. 125.). Ez bizonyára így van; azonban meg kell jegyeznünk, hogy Németh Gyulának az ugor-magyarok gazdasági állapotára vonatkozó felfogása nem áll összhangban az ősmagyarok társadalmi berendezettségéről vallott felfogásával. — Zichy említett cikkében újból hangsúlyozza, hogy a magyarság a jövevénytiszavak tanúsága szerint csupán a bolgártörökséggel való érintkezés következtében alakulhatott át nagy állattenyésztő lovas néppé. Zichy elméletének azonban ép az az alapvető tévedése, hogy az állattenyésztésre vonatkozó jövevénytiszavak vallomását teljesen helytelenül értelmezi. Elfeledkezik ugyanis arról, hogy nemcsak nomádok, vagy — mondjuk — pásztornépek foglalkoznak állattenyésztéssel, hanem földművesek is; a magyar nyelvnek bolgártörök jövevénytiszavai pedig arról tanuskodnak, hogy a magyarság nem bolgártörök pásztornéppel állott benső érintkezésben, hanem bolgártörök földműves néppel: a magyar nyelvnek ugyanis nemcsak a földművelésre vonatkozó bolgártörök jövevénytiszavai utalnak paraszti kultúrára, hanem az állattenyésztésre vonatkozók is. Mivel Zichy

auf dem Hinterteil ihre Peitsche (?)“. (V. ö. Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte 3, II. 158.)

fejtegetései azokra, akiknek megfelelő néprajzi tájékozottságuk nincs, nagyon megvesztegetően hangozhatnak, fenti tételünket a következőkben részletesen bizonyítani óhajtjuk abban a reményben, hogy ezzel ezt a téves tanítást véglegesen kiküszöbölhetjük a magyar őstörténetből.

Ha végigtekintünk az állattenyésztésre vonatkozó bolgártörök jövevényszavaink jegyzékén, az első, ami szembeszökik, hogy abban nagyon sokféle — mondhatnám összes — háziállataink képviselve vannak. A nagy állattenyésztő nomádnépeknek azonban nem annyira sokféle állatjuk van, hanem inkább sok. A jegyzékben a legtöbb jövevényszó a szarvasmarha tenyésztésére vonatkozik: bika, ökör, tinó, tulok, únó, borju. Zichy ideszámítja a sajt, túró, író szavakat is, azonban problematikus, hogy ideszámítandók-e, mert ezek a szavak más tejelő állat tejének a felhasználására is vonatkozhatnak. A szarvasmarha nemének és korának állapotára vonatkozó bolgártörök jövevényszavak nagy száma azt tanúsítja, hogy a szarvasmarhának rendkívüli jelentősége volt annak a bolgártörök népnek a gazdaságában, amellyel a magyarság érintkezésben állott. A szarvasmarhát pedig nem a „nagy állattartó lovas népek” tenyésztik Euráziában, hanem a földműves népek.¹⁷ Ökörrel szántanak és az ökör húzza a szekeret is. A lónak munkaállattá való — hogy úgy mondjam — szociális lezülése sokkal később következett be. Így tehát a szarvasmarha fogalmi köréhez tartoznak tulajdonkép eke és tengely szavaink is bolgártörök jövevényszavaink sorában, sőt bizonyos tekintetben a földművelésre vonatkozó egész bolgártörök eredetű szókészletünk.

Szarvasmarhatenyésztésük az igazi lovas nomádnépeknek nincs is; a török öküz ~ ökür > magyar ökör is indogermán eredetű szó (v. ö. Németh i. m. 94.) és ilyen esetleg más idetartozó török szó is. „Das strenge Reiternomadentum“, írja Peisker Middendorf és Vámbéry nyomán, „kennt keine Rinderzucht. Das Rind verdurstet bald, es ist nicht schnellfüssig und ausdauernd genug, um die ungeheuren Wanderungen mitmachen zu können; es ginge an Erschöpfung zugrunde, bevor es im Frühjahr die Sommerweiden und im Herbst die Winterquartiere erreicht haben würde. Auch bietet ihm die Steppe für den Winter keine entsprechende Nahrung und der Hirt hätte keinen besonderen Nutzen, weil das wandernde Rind keine oder wenig Milch gibt und als Tragtier dem Pferd und Kamel

¹⁷ V. ö. Ed. H a h n, Die Haustiere 1896. 95 és M u c h, Die Indogermanen 2, 287: „Aus allem, was wir über die Bedeutung des Rindes sagen können, (geht hervor) dass es das eigentliche Tier des Ackerbauers ist, also alle Völker, bei denen es in entsprechender Zahl erscheint, als Ackerbauvölker kennzeichnet“.

an der unerläßlichen Schnelligkeit bedeutend nachsteht“.¹⁸ Azért sem kedvelik török pásztornépek a szarvasmarhát, mert télen nem tudja éleségét a hó alól kikaparni, mint a juh, a ló és a teve, a „nagy állattenyésztő“ népek igazi nyájállatai. Török népek az utóbbi állatok tejét is többre becsülik, mint a szarvasmarhát.¹⁹

Disznótartásra vonatkoznak bolgártörök jövevényszavaink sorában disznó, ártány²⁰ és serte szavaink. Zichy (M. Ny. XXVII. 13.) a kan szót is említi, erről azonban eddig még nem hallottuk, hogy bolgártörök eredetű. Semmiféle nomádnépnek sertésenyésztése nincs és nem is volt, a disznó a steppén nem is tudna megélni: a sertés tipikusan az erdősvideki földmives népnek vágóállata.²¹ Az indogermán nyelvek közül csak azoknak van közös szavuk a házi disznóra, amelyekben a földművelésre és erdei fákra vonatkozó ősi szókészlet is megvan. A disznótartásra vonatkozó szókészletből azonban az is következik, hogy annak a bolgártörök földművesnépnek, amellyel a magyarság érintkezésben állott, erdősvidéken kellett laknia, mert a disznót a közép- és ókorban csak olyan vidékeken tenyésztették, ahol tartását, hizlalását a makkoltatás megkönnyítette. Másrészt pedig a zoologusok ítélete szerint a disznótartás megtelepedett életmódot tételez fel, mivel a disznó kényesebb bármely háziállatunknál (v. ö. Hirt, i. h. Feist, i. h.).

A bolgártörökök kecske tenyésztéséről tanúskodnak kecske és olló szavaink. Bizonyára tartották a steppelakó török lovasnépek is, de a földművesek is mindenütt tenyésztették.

Juhtenyésztésre vonatkoznak kos, űrű, toklyó és guapjú szavaink. Bizonyos, hogy a juh a steppelakó pásztornépek legnevezetesebb állata a ló mellett. Tenyésztették azonban a ló mellett már az ősmagyarok is. De természetesen nemcsak „nagy állattenyésztő“ lovas népek, hanem paraszt népek is tartották.

¹⁸) J. Peisker, Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turkotaren und Germanen (Vierteljahrschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch. 1905. 11).

¹⁹ V. ö. Byhan: Buschan, Illustrierte Völkerkunde³. II. 1. 347. I.

²⁰ Az ártány szó megfelelője a török nyelvekben csak herélt állatot jelent; hogy azonban a szónak a magyarban kezdetől fogva „herélt kan“ volt a jelentése, azt két körülményből következtethetjük: Már a garamszentbenedeki apátság 1075.-i alapítólevelében említve van a bihari Ártánd községnek sertésenyésztése, egy 1334.-i oklevél szerint pedig a korábban Rikalch-nak nevezett községet azért nevezték el Ártánd-nak, mert lakósnak disznót kellett az apátság részére szolgáltatniok. (V. ö. ZONF. VI. 36.) — Más állatra az ártány azért sem vonatkozhatott, mert azokra az állatokra, amelyeket földművesek herélni szoktak, speciális szó került át a bolgártörökből nyelvünkbe.

²¹ V. ö. Much i. m. 262/63; Schrader Reallexikon 745/47, Sprachvergleichung und Urgeschichte 3 II. 220; Hirt, Die Indogermanen I. 288/89; S. Feist, Kultur der Indogermanen 162.

A gyapjú szó világos bolgártörök hangalakja pedig amellet tanuskodik, hogy a juhtenyésztésre vonatkozó régi török jövevényszavaink is ugyanannak a bolgártörök földműves népek a nyelvéből kerültek hozzánk, amelyből valók a földművelésre és paraszti állattartásra vonatkozó török jövevényszavaink.

Török nomádnépeknek a juh és a ló mellett legnevezetesebb állata a teve. Ilyen népekkel a magyarok is érintkezésben állottak, így tehát valamennyire megismerkedhettek vele, de hisz az oroszlán szót is megismerték. Hogy azonban gazdasági életükben nevezetesebb szerepet nem játszott, arra abból is következtethetünk, hogy Magyarországra nem került el: ha a magyarság egy steppelakó török nomádnép hatása alatt alakult volna át lovasnéppé, akkor állatállományunkból a teve sem hiányoznék.

Hogy a magyarság mint kész lovasnép került érintkezésbe egy bolgártörök földműves néppel, azt nemcsak a lóra vonatkozó ősi kifejezések nagy száma tanúsítja, hanem az a „sajátosság“ jelenség is, — hogy Zichy grófnak egy korábbi nyilatkozatát idézzem — „hogy a magyar nyelvnek a ‚bolgártörök érintkezések‘ korából a lóval, annak tartásával és használatával összefüggő kifejezése alig van“ (Zichy i. m. 50.). „Ilyenek volnának talán szür(-ke) és tar(-ka) mint lószínek“, írta korábban Zichy; most már határozottan állítja (M. Ny. XXVII. 13.) hozzávéve a kék és sárga szavakat is. Korábbi habozása nagyon is indokolt volt, mert hisz a tar semmiféle török nyelvben nem lószín, hanem kopaszt jelent, a szür(-ke) szóról pedig eddig sehol sem volt még alkalmam olvasni, hogy török jövevényszó, a kék és sárga idesorozása pedig több mint problemátikus. Korábban a gyeplő szóról is úgy vélte Zichy, hogy aligha vonható ide, lévén eredeti jelentése ‚kötél, zsinór, fonál‘. Újabban már határozottan ideszámítja azzal az indokolással, hogy a megfelelő csuvas eredetű cseremisiz szónak is megvan ez a jelentése (ez a körülmény Zichy előtt korábban is ismeretes lehetett, mert hisz meg van említve Gombocznál). A baj az, hogy a csuvasban és semmiféle török nyelvben nincs meg a ‚Zaum‘ jelentése a szónak, így tehát a cseremisizben nyilvánvalóan a magyartól teljesen független jelentésfejlődéssel állunk szemben. Anál is inkább valószínű ez, mert hisz a régi és népnyelvből a magyarban is ismeretes a szónak eredeti ‚kötél‘ jelentése: most sem kantárszárat, hanem kocsigyeplőt jelent a gyeplő elsősorban. A környező szláv népek és a németek sem a gyeplő szót vették át tőlünk ‚Zaum, frenum‘ jelentésben, hanem a kantárt (v. ö. Berneker Et. Wb. 482.). Ez tényleg török szó, azonban kérdéses, hogy bolgártöröknek tekinthető-e, a csuvasból ugyanis kimutatva nincs, valami bolgártörök hangsajátságot pedig nem

tüntet fel. Azon szavak közül, amelyeket Zichy felemlít, ez az egyetlen, amely kapcsolatban van a lóval, de nem a lótenyésztéssel, hiszen iparcikknek tekinthető: féken a primitív kötélféket értjük, míg a kantár a szíjból készült lószerszámot jelenti. Van azonban egy bolgártörök jövevényszavunk, amely tényleg a ló tenyésztésével kapcsolatos, azonban — úgy látszik — Zichy figyelmét elkerülte: ez a csőkönnyös, amely szó a török nyelvekben és a csuvasban is a lóra vonatkozik (v. ö. Gombocz B. T. L. 64.). Esetleg ideszámítható a béklyó szó is, amelynek több török nyelvben „Fußeisen, Fußkette” a jelentése, a csuvasban orosz értelmezés szerint: „kurta kötél” (v. ö. Gombocz, B. T. L. 42—43.).

Szóval végeredményben török jövevényszavaink közül csak kettő-három hozható kapcsolatba a lóval. Figyelembevée a szarvasmarhára vonatkozó bolgár-török jövevényszavak nagy számát, megállapíthatjuk, hogy ez a két-három szó egyáltalán nem nyújt lehetőséget Zichy tételének a kimondásához, amely szerint a „kóborló halász-vadász” ősmagyar nép bolgártörökökkel való érintkezés során alakult át „nagy állattenyésztő lovas” néppé. Megemlékeztünk már fentebb a lótenyésztéssel kapcsolatos szláv jövevényszavainknak nagyon is jelentős számáról. Annak a bolgártörök népnek az életében, amellyel a magyarság érintkezésbe került, a ló nyilván még akkora szerepet sem játszott, mint az Alföld honfoglaláselőtti szláv lakosságánál. Az utóbbiak lótenyésztéséről ugyanis nemcsak a lóra vonatkozó szláv jövevényszavaink tanuskodnak, hanem több alföldi helynevrünk is.²² Bizonyára avar hatás alatt tértek át a magyarországi honfoglaláselőtti szlávok a nagyobbarányú lótenyésztésre.

A felhozottakból világosan kitűnt, hogy nem „nagy állattenyésztő” lovasnép volt az a bolgártörök nép, amellyel az ősmagyar nép érintkezésbe került, hanem marha-sertéstartó letelepült életmódot folytató tipikus parasztnép. Hogy a vetésben a legelő állatok kárt ne tegyenek, bizony meg kellett őket béklyózni, karámba terelni, sőt még istállózták is állatjaikat, amint ezt ól szavunk tanúsítja. A steppe „nagy állattenyésztő” népei ezeket a berendezéseket bizony nem ismerik, hisz semmi szükségük nincs rájuk.

Láttuk, hogy Zichy a vogulok és osztjakok mai életviszonyaiból akart következtetni az ősmagyarok életviszonyaira, jóllehet ezen népek ma egész más természeti viszonyok között élnek, mint élhettek egykor az ősmagyarok. Azok a természeti életfeltételek, amelyek a csuvas nép életmódját meghatározzák, egyáltalán nem változtak, így tehát bizonyos következtetések

²² V. ö. ZONF VI. 27. l. *kon6*, *konjar6* címszavakat és 9. l. 14. §.

mai életviszonyaikból egykori gazdasági állapotukra nagyon is helyénvalónak látszanak. By h a n n á l azt olvasom róluk: „Im A c k e r b a u s i n d d i e T s c h u w a s c h e n i h r e n r u s s i s c h e n N a c h b a r e n i n b e z u g a u f s o r g s a m e B e s t e l l u n g, r e c h t z e i t i g e s E r n t e n u n d D r e s c h e n, r e i c h l i c h e s D ü n g e n w e i t ü b e r l e g e n ... D i e V i e h z u c h t d a g e g e n b e t r e i b e n s i e i n l ä s s i g e r W e i s e; S c h a f e u n d R i n d e r f ü t t e r n s i e i m W i n t e r m i t S t r o h, m i t H e u n u r d i e P f e r d e, w e l c h e w e n i g l e i s t u n g s f ä h i g s i n d. D a f ü r i s t d i e H ü h n e r z u c h t (v. ö. magyar *tyúk* szavunkat), w e l c h e S a c h e d e r F r a u e n, s e h r b e d e u t e n d ...”²³ Az a nép, amely az oroszokat még manapság is felülmúlja a földművelés terén, mindig is parasztnép volt. Ettől a néptől, amely az állattenyésztést csak immel-ámmal űzi és amelynek a lovai ma sem érnek semmit, a magyarság a „nagy állattenyésztést” bizony meg nem tanulta volna, és ha a magyarság nem lett volna már előzőleg is lovas nép, a bolgártörökséggel való érintkezés révén sohasem lett volna azzá.

Összefoglalva az elmondottakat, az ősmagyarokat állattenyésztő népnek tekinthetjük, amely idényszerűleg halászáttal és vadászattal is foglalkozott, de némi földművelése is volt.²⁴ Valószínűleg olyasféle életmódot folytattak, mint a régi germánok, akik szabad férfihoz méltó foglalkozásnak csupán az állattenyésztést, vadászatot és a harcot tekintették, a földművelést pedig az asszonyokra, öregekre, gyengékre és rabszolgákra bízták.

II. A magyar őshaza kérdése.

A 19. századi magyar történettudományban körülbelül közfelfogás volt, hogy a magyarság őshazája Baskiriában keresendő. Újabban Zichy István gróf foglalkozott ezzel a kérdéssel; ő már lehetségesnek tartja, hogy a magyar őshaza átterjedt az Uralon túlra, az ázsiai Jugria délnyugati részeire is.²⁵ Meglehetősen magasan északra helyezi a magyarok ősi lakóhelyeit: Európában a Csuszovája, Ázsiában pedig a Pisma és az Iszet folyók mellékére. Zichy kezdeményezésével a magyar őshaza megindult kelet felé. Wiklund svéd nyelvtudós — Zichy művére hivatkozva — már teljesen Ázsiába helyezi a magyar őshazát,²⁶ azonban a Zichy által megjelölt területtől jóval

²³ Buschan, Illustrierte Völkerkunde³, II. 896/97.

²⁴ Munkácsi (Ethn. XLII. 18) azon feltevésében nem tudok osztozni, hogy az ősmagyar népnél már a foglalkozások megoszlásában gyökerező társadalmi osztályok is kialakultak volna.

²⁵ Zichy, A magyarság őstörténete stb. 35, 37 l.

²⁶ Ebert, Reallex. der Vorgesch. III. 377. — Jegyzetben hivatkozik Zichyre.

délebbre, a Toboly, Isim, Irtis és Ob mellékére; szerinte ugyanis ez a vizekben gazdag sík vidék lehetett a legalkalmasabb arra, hogy az ősmagyarság a halászatot is gyakorolva áttérjen a lovas-nomád életmódra, mert hisz máskülönben nem tudta volna megtenni az utat a steppén keresztül a Kaukázusba, ha már előzőleg is nem folytatott volna ilyen életmódot. — Ezt a felfogást olvashatjuk Hóman Magyar Történetében is (I. köt. 26 l.). Németh Gyula ebben a kérdésben önálló nézetet nem nyilvánít; hivatkozik Zichy elméletére, azonban szükségesnek tartja Wiklund nézetét is idézni. Az utóbbi hivatkozást nem értem egészen, mert hisz Németh Gyula a Wiklund megjelölt területre — felfogását nagyon jól megokolva — a bolgártörökség őshazáját helyezi (i. m. 98—111).

Mivel ezek az újabb nézetek végeredményben Zichy elméletében gyökereznek, elsősorban is azt fogjuk megvizsgálni, miért tartotta szükségesnek Zichy az őshazát legalább részben Ázsiába helyezni, és miért nem tudta elszánni magát arra a radikális lépésre, hogy azt teljesen Ázsiába helyezze.

A magyar őshazát Zichy csupán azért tartotta szükségesnek északabbra és keletebbre eltolni, mert azon a véleményen volt, hogy ezen feltevés segítségével kapcsolatba hozhat egymással és megalapozhat több elméletet is. Zichy számára nem volt ugyanis kétséges, hogy krónikáinknak a hun és magyar nép azonosságáról szóló előadása történeti valóságnak tekintendő; ezen felfogását elsősorban is Gombocznak a hunbolgár eredetű, már honfoglaláselőtti magyar hun-hagyomány meglétére vonatkozó fejtegetésére (M. Ny. XVII; Üjb. I.) alapította. Nem kétséges továbbá számára, hogy a hun és bolgár nép azonos egymással, aminek következtében szerinte a magyar nyelv bolgártörök jövevényszavai tulajdonképp hun jövevényszavaknak tekinthetők annak a tanújeleképen, hogy valamikor egy hódító hun nép felvette a meghódított magyar nép nyelvét; ilyesmire szerinte a történelem számos példát nyújt, amint erre Zichy egy újabb cikkében is hivatkozik. — Mindez azonban csak abban az esetben állhat meg — ez Zichynek a sorok között bújkáló, határozottan ki nem fejezett főgondolata — ha a magyar őshaza ázsiai területre is áttért; mivel pedig ezen elméletek szempontjából ennyire szükség volt ennek feltevésére, Zichy nem habozott ezt is feltenni.

Azt ugyanis kutatásai alapján Zichy nagyon jól tudta, hogy Európából a magyarság őshazája ki nem rekeszthető. Az ázsiai őshazára tehát Zichynek elsősorban is a hunok miatt volt szüksége, akikről kinai források adataiból következtetve feltette, hogy egy töredékük már a Kr. e. I. század derekán az

Isim és Toboly mellékére telepedett, ahonnan a Pisma-Iszet vidéki ősmagyarokat leigázva nyelvüket átvette. Ezek szerint tehát a Wiklundnál, Hómannál, Némethnél szereplő Isim-Toboly vidéki magyar őshaza tulajdonkép azonos Zichy hun menekülőinek általa feltételezett Kr. e. I. századi hazájával, sőt azt is mondhatjuk, hogy esetleg senkinek sem juthatott volna eszbe a magyar őshazát a Toboly-Isim mellékén keresni, ha Zichy számára nem lett volna szükséges a hun-magyar kapcsolatokra vonatkozó feltevései miatt a magyar őshazát Európából kimozdítani. Zichy elmélete tehát tulajdonképpen elméletek szövevényére van alapítva, amely elméletek azonban a kutatás során már sorra megdőlték.

Alkalmam volt két tanulmányomban már kimutatni,²⁷ hogy a hunmagyar nép azonosságának gondolata, amint az középkori krónikáinkban megjelenik, nem valami ősi hagyománya a magyar népnek, hanem középkori klerikusok tudós kombinációinak terméke. Ezen tudós kombinációknak a nép szélesebb rétegeiben való meggyökerezését előmozdították azok a német eredetű hegedősénekek is, amelyek a hunokat és királyukat rokonszenves színben tüntették fel. Ezen hegedősénekek hatása alól a klerikusok sem vonhatták ki magukat, úgyhogy a hunkrónikában és Turóczinál csak azok a vonások tekinthetők mondaiaknak, amelyek német mondából, pontosabban középkori énekekből kerültek hozzánk.

Felfogásom helyességét jórészen igazolták Hóman Bálint fejtegetései is, aki közvetlenül utánam vizsgálta meg a magyar hunmonda kérdését. Ő is arra a megállapításra jutott, hogy a hunkrónika szövege valami eredeti magyar hunmonda feltevését nem igazolhatja. Hóman ezen megállapítása annál súlyosabban esik a latba, mert hisz neki vizsgálatai kezdetén épen az ellentétes tétel igazságának kimutatása volt a célja. Ha eredeti magyar hunmonda meglétének a feltevését Hóman sem látja igazolhatónak, annyit mégis megkísérel bizonyítani, hogy a hunszármazás tudatát, amely szerinte elsősorban az Árpádok hagyománya volt, a magyarság már magával hozta mai hazájába. Erre vonatkozó legfontosabb érvei azonban már mind megdőlték. Nem állhat meg az a tétele, amint azt Schünemann Konrád világosan kimutatta,²⁸ hogy a hunmagyar azonosság gondolata a magyar honfoglaláshoz közelkorú nyugoti történeti feljegyzésekbe a magyar hagyományokból táplálkozó forrásokból került. De annak sincs semmi valószínű-

²⁷) Moór, Volt-e magyar hunmonda? 1923 és Deutsche Spielmannsstoffe in Ungarn Ujb. 1925, 253—62.

²⁸) Schünemann: Hunnen und Ungarn (Ujb. V 293—305).

sége Schünemann szerint, hogy a jólétesült Konst. Porph. az Árpádokra vonatkozólag az ilyen hagyomány meglétét ne említette volna meg. — Az Árpádok hun-török eredete mellett nem hozhatók fel az Árpádok személynevei sem, mert azok amint ezt Németh Gyula kimutatta (i. m. 280—298), többnyire magyar eredetű nevek; pedig az Almos és Árpád nevek pl. még Gombocznál is mint török eredetű nevek szerepelnek (Ujb. I. 203). A magyar hagyomány Dulája sem hozható kapcsolatba a dunai bolgár-törökök Dulo dinasztiajának a nevével, lévén az utóbbi a nálunk is ismert gyula méltóságnévnek a megfelelője (Németh i. m. 173 l. 31.). És ami a legfontosabb, időközben az is kitűnt, hogy a hunok nem bolgártörök r nyelvet beszéltek, amely hangsajátságot a magyar nyelv régi török jövevényszavai is feltűntetik, hanem köztörök z nyelvet, amint ezt Németh Gyula kimutatta, pedig az előbbi tévesnek bizonyult feltevés volt Gombocz, Zichy és Hóman elméleteinek tulajdonképeni alapja.²⁹

²⁹ Érdekes, hogy Németh Gyula még ezek után sem meri elszánni magát arra, hogy egészen elejtse a honfoglalás előtti magyar hunhagyomány meglétére vonatkozó elméletet. Talán azért nem, mert a hunhagyomány elmélete tudományos irodalmunkban már-már hagyományossá lett. De amit megtart Németh Gyula ebből az elméletből, az olyan kevés és olyan feltevéses feltevés, hogy az ellen érveket felhozni, már nem nagyon érdemes. Szerinte „a magyarok és hunok közös származásának hagyománya oly korszak emlékéét őrizheti (!), amelyben a magyarok politikai és hadi szövetségben éltek egy olyan néppel, melynél megvolt (ez feltevés) a hunoktól való származás hagyománya, s mely hunnak is nevezte magát“ (ez is feltevés!). — Két új érvet is hoz fel e tekintetben Németh, amelyekre szükségesnek tartok néhány megjegyzést tenni. Elsősorban a magyar Etele névalakra hivatkozik (i. m. 218). Igaz, hogy a magyar Etele névalak magyarnyelvi fejlemény Attilából (v. ö. Ujb. V. 258 l. 1 i.), azonban ebből éppen nem következtethető az, hogy az Attila nevet és a hunmondát törököktől vettük át. Attilának ugyanis volt becsületes török neve: Avitochol „az atyák fia“; és hogy török népek Attilát ezen a néven ismerték, azt a dunai-bolgár fejedelemség tanúsítja. Különbö is a gót Attila név sem egyéb, mint fordításos parafrázisa a török névnek. Ha lett volna török eredetű magyar hunhagyomány, úgy az Attilának török nevét őrizte volna meg, amint ezt már A. Brückner is hangsúlyozta (Ujb. IV. 85). Így tehát éppen a magyar Etele < Attila névalak tanúsítja a meghatározottabban, hogy a magyar hunmondában török hagyomány nincs. Ezt már volt alkalmam egy ízben kifejteni (Ujb. V. 260); azonban vannak feltevések, amelyeket úgy látszik, lehetetlenség a tudományból kiküszöbölni, mert minden cáfolat ellenére makacsul mindig visszatérnek. — Ezenkívül Németh Gyula még felteszi (i. m. 219), hogy a hunkrónika Hunorja nem a Magyor mintájára való képzés, hanem török *hun-eri („hun ember“) szóból származott történeti emlék. Erre azt jegyezhetjük meg: semmi nyoma sincs magyar emlékekben, hogy nálunk a hunokat hunoroknak nevezték volna, de a feltételezett török hun-eri névalakra sincs sehol semmiféle adat. Mivel így ezen magyarázatot a formalisztikus lehetőségen kívül semmi adat sem támogatja, létjogosultsága nincs és így elvetendő. Abban azonban bizonyára igaza van Németh Gyulának (i. m. 220), hogy „a magyar-hun kapcsolatra építeni nem sokat lehet“. En csupán „semmi“-vel tartom szükségesnek a „nem sokat“ kifejezést helyettesíteni.

Azok az elméletek és feltevések tehát téveseknek bizonyultak, amelyek Zichyt arra készítették, hogy a magyar őshazát legalább részben az Uralon túlra helyezze. Ámbár talán néha előfordul, hogy valaki téves előzmények és hibás következtetések alapján is helyes megállapításra jut, azonban ennek ellenkezője már eleve is valószínűbbnek látszhatik számunkra, így tehát a felhozottak alapján már eleve is kétkedéssel kell fogadnunk azt az elméletet, hogy a magyarság őshazája — ha csak részlegesen is — Ázsiába helyezhető, illetve helyezendő. Hogy pedig a magyar őshaza csak Európában lehetett, az kitűnik azoknak a szempontoknak megvizsgálásából is, amelyek Zichyt arra készítették, hogy a magyar őshazát legalább részben európai területre helyezze. Bizonyára nagyon nyomós okok voltak ezek Zichy számára is, különben aligha súlyosbította volna elméletét annak a feltevésével, hogy a magyar őshaza áttért az Ural hegységen is; mert hisz igaz ugyan, hogy az Ural nem minden közlekedést lehetetlenné tévő sziklafal, de mindenesetre olyan akadály, amely alkalmas arra, hogy népeket egymástól elválasszon, pedig Zichy elmélete szerint az Uralon inneni ősmagyarság is osztozott az Uralon túlnak a sorsában. Bizonyára ennek a megfontolása is készítette Wiklundot, Hómant és Némethet Zichy elméletének olyan módon való leegyszerűsítésére, hogy a magyar őshazát teljesen az Uralon túlra, Ázsiába helyezték. — Amint említettük, ezek a tudósok nemcsak keletebbre tolták el a magyar őshazát, hanem jóval délebbre is attól a területtől, amelyet Zichy a magyar őshaza ázsiai területrészeként megjelölt. Ennél a választásuknál jelentős szempont volt az ősi magyar lótenyésztés feltevésének a szüksége is. Ez a szempont azonban a magyar őshaza kérdésében döntő érvként nem szerepelhet, mert, amint láttuk, lótenyésztése már az ugor népközösségnek is volt, így tehát a lótenyésztés feltételei másutt is meglehettek, nemcsak a Toboly és Irtis mellékén, mert ide az ugor őshaza már semmiesetre sem helyezhető. És itt meg kell azt is jegyezni, hogy a ló jelenlegi északi elterjedési határa is körülbelül öt szélességi fokkal északabbra van a Csuszovája—Pisma—Iszet vonaltól. Hogy pedig az Uralon innen példának okáért a Bjelaja melléke, vagyis Baskiria erdős volta mellett is alkalmas terület lehetett állattenyésztő lovas nép számára, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy ilyen nép voltak a legújabb időkig a baskirok is, akik némi földművelés, halászat, vadászat és erdei méhészet mellett főfoglalkozásként a nomadizáló állattenyésztést űzték és mint jeles lovasok, messze földön híresek voltak (Buschan i. m. ³⁰II. 885—86).

³⁰ A baskirok lovaikat télen némi felügyelet mellett az erdőkben

Esetleg volt a felhozottakon kívül egy más szempont is, amely az említett tudósokat Zichy elméletének már megismert leegyszerűsítésére készítette. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a magyarságot ebből a Zichy által feltételezett őshazából az a szibír-európai népvándorlási hullám mozdította ki, amely mint Németh Gyula kifejti, végigvonulva egész Ázsián, 460 körül a bolgárokat is kivetette Irtis-melléki őshazájukból — valami más okra pedig alig gondolhatunk, — úgy megmagyarázhatatlan rejtély marad számunkra, mint sodródhatott el a magyarság innen a Kaukázus vidékére, ahol később találjuk. Egy pillantás a térképre meggyőzhet bennünket arról, hogy egy olyan keletről jövő támadás elől, amely az Irtisvidék népét délkeletre sodorta, a Pisma-Iszet mellékén lakó nép a legkisebb ellenállás irányában csak északnak térhetett volna ki, vagyis arra a területre szorult volna, ahol az osztjákok ma laknak. Ha azonban azt tesszük fel, hogy a költözés nem e legkisebb ellenállás irányában történt, hanem hogy a Pisma-Iszet vidéki magyarság átkelt az Uralon, ebben az esetben nem a magyarság jutott volna el a Kaukázus mellé, hanem esetleg a vogulok, vagy az osztjákok, mert hisz a Bjelaja-Káma mellékének a lakosságát érte volna a keletről jövők támadása. A népvándorlás korának népmozgalmaikat pedig éppen az jellemzi, hogy minden megmozdult nép a következőnek a területére telepszik le, és hogy a költözés mindig a legkisebb ellenállás irányában történik, amint ez természetes is. A délfelé való költözést az Iszet-Pisma vidéki telepesek részére semmiképp sem vehetjük kombinációba; mire ugyanis ezt a népet a keletről jövő néphullám elérte, a délfelé való költözés már lehetetlenné vált számára, mert hisz a támadó nép már jóval előbb eljutott volna az Ural hegységig és így elvágta volna a délnek vezető utat.

Kétségtelen, hogyha Zichy elméletét úgy módosítjuk, hogy az őshazát teljesen Ázsiába és pedig a Toboly és Irtis mellékére helyezzük, akkor ezzel a feltevessel több nehézséget elhárítottunk. Ezzel a módosítással azonban csupán látszateredményt érhattünk el, amennyiben figyelmen kívül hagytuk azokat a még súlyosabb nehézségeket, amelyeket az őshazának Európából való kirekesztése jelent. Ezek Zichy számára nagyon is tudatosak voltak, mert hisz az ő huntörök elmélete szempontjából is sokkal kényelmesebb lett volna a magyar őshazát teljesen Ázsiába helyezni. Azok a tudósok azonban, akik Zichyre támaszkodva foglalkoztak a magyar őstörténet prob-

legeltetik, ahol azok a hó alól kaparják ki eleségüket. (V. ö. Mészáros, Ethn. XXI. 7.)

lémáival ezeken a nehézségeken már egyszerűen túltették magukat, és pedig főképp azért, mert nekik is voltak a magyar-török viszonyra vonatkozólag olyan elméleteik, amelyek csak abban az esetben állhatnak meg, ha a magyar őshaza Ázsiába helyezhető. Ez elsősorban is Hómanra és Némethre vonatkozik.

Zichy a magyar őshazára vonatkozó fejtegetéseiben tulajdonképp Tallgren-nak, a kiváló finn archaeologusnak azon tételéből indul ki, hogy bármely finnugor népnek az őshazája csupán az ananyinóinak nevezett késői bronzkultúra (600—200 Kr. e.) elterjedési területén belül kereshető; ennek a kultúrának a hordozói ugyanis kétségtelenül finnugor népek voltak. Az ananyinói kultúra keleten, ahol a magyarság őshazája is keresendő, kiterjedt a Káma és mellékfolyóinak mellékére, északkelet felé még a Csuszovája, délkelet felé pedig a Bjelaja mellékére is, sőt északkeleten a Csuszovája vidékéről áthúzódott az Uralon túlra, a Pisma és Iszet folyók mellékére is. Az ananyinói kultúra elterjedésének figyelembevételével volt kénytelen Zichy a feltételezett magyar őshazának ázsiai részét olyan magasra északra helyezni. Amennyiben Tallgren tétele helytálló — eddig pedig ezt a tételt senki sem kísérelte megcáfolni — akkor természetesen még csak szóba sem jöhet az a feltevés, hogy a magyar őshaza Ázsiában a Toboly és Irtis mellékén lett volna. Azonban Zichy feltevésének is van egy súlyos nehézsége, amelynek az elhárítását Zichy még csak meg sem kísérelte. Nem elég ugyanis csupán a magyarok őshazáját kijelölni, hanem a legközelebbi rokonnépekről sem lehet megfeleledkezni. Ha azonban a magyarok őshazáját a Csuszovája-Iszet-Pisma mellékére helyezzük, akkor a vogulok-osztjakok őshazáját az ananyinói kultúra elterjedési területének figyelembevételével csak az Bjelaja mellékén képzelhetnők el. Erről Zichy ugyan nem szól, azonban fejtegetéseiből ez szükségszerűleg következik. Az a feltevés azonban, hogy a vogulok és osztjakok eredetileg az ősmagyaroktól jelentékenyen délebbre laktak volna, nemcsak valószínűtlennek, hanem képtelenségnek is látszik. Hisz ezek szerint a voguloknak és osztjakoknak először a magyarok feltételezett őshazáját kellett volna elfoglalniuk és csak onnan kerülhettek volna el mai hazájukba. Mivel pedig egy nép sem hagyja el önként hazáját, ebben az esetben azon feltevés elől sem lehetne elzárkózunk, hogy az ősmagyarokat a vogulok és osztjakok üzték el a Csuszovája-Iszet-Pisma melléki feltételezett őshazájukból. — Arra vannak ugyan adataink, hogy a vogulok valaha a Csuszovája mellékén laktak, azonban arra már semmi adatunk sincs, hogy az osztjakok régebben a vogulokhoz hasonlóan az Ural nyugati oldalán laktak volna.

Igy tehát Zichynek a magyar őshazára vonatkozó elméletét már ezen szempontok figyelembe vételével is el kellene vetnünk.

Ha a magyar-török viszony természetére vonatkozó előleges elméletektől mentesen vizsgáljuk a tényeket, akkor az ananyinói kultúra elterjedésének és a finnugor népek mai földrajzi elhelyezkedésének figyelembe vételével csak arra az eredményre juthatunk, hogy a magyarok őshazája a Bjelaja mellékén, a voguloké a Csuszovája mellékén, az osztjákoké pedig a vogulokétól keletre, Azsiában a Pisma és Iszet mellékén volt. Erre a megállapításra jutott maga Tallgren is (Suomen suku I. 203). Ennek a felfogásnak a helyességét a vogulokra vonatkozólag Teplouchov és Kannisto helynév-kutatásai igazolták is, amennyiben ezekből kitűnt, hogy a vogulok régebbi települési területe a maitól jóval délebbre a Csuszovája mellékén volt (FUF. 18, 57—89 és FUF. 18. Anz. 56 ll.). Mivel pedig az osztjákok őshazáját csak a voguloké közelében és pedig attól keletebbre kereshetjük, semmi okunk sem lehet arra, hogy az ananyinói kultúra Iszet-Pismamelléki képviselőiben ne osztjákokat lássunk. (Az osztjákok mai települési területén korábban szamojédok laktak). Arról pedig nincs tudomásunk, hogy erről a vidékről a magyaron kívül valamilyen más finnugor nép is elköltözött volna, így tehát az ananyinói kultúrának Bjelaja melléki képviselői csak az ősmagyarok lehettek.

Azonban nemcsak az archaeológia szolgálatat számunkra bizonyítékot a magyarság baskiriai őshazájára vonatkozólag, hanem a nyelv is. A nyelvi bizonyítékok között a legfontosabbak azok a növény- és állatföldrajzi szempontok, amelyekre az indogermanisztika példaadása nyomán Zichy hívta fel a figyelmet. Ezen szempontoknak a figyelembe vétele késztette őt elsősorban is arra, hogy az őshazát ne teljesen Azsiába helyezze. Zichy ugyan azt igyekszik bizonyítani, hogy ezek a növény- és állatföldrajzi adatok nem zárják ki teljesen annak a lehetőségét, hogy a magyar őshaza az Uralon túlra is kiterjedt. Ebben azonban — úgy látjuk — tévedett, és pedig azért, mert egyes adatok hitelességét elmulasztotta kritikai vizsgálat tárgyává tenni. A legfontosabb növény- és állatgeográfiai érvek a következők: A magyar őshaza nem eshetett a fenyőrégión kívül, mert fenyő szavunk finnugor eredetű. A Toboly és Irtis mellékére, amint Hóman és Wiklund feltették, a magyar őshaza azért sem helyezhető, mert ez a steppevidék már teljesen kívül esik a fenyőrégión. — Finnugor eredetű a szil szó is, melynek sokféle európai Oroszországban honos válfaja közül csak egy terjedt át az Uralon túlra: a hegyi szil (ulmus montana), azonban ez a válfaj is meglehetősen magasan északon

körülbelül azon a területen fordul elő, — de bizonyára nem sík vidéken —, ahová mi az osztjákok őshazáját helyeztük. Ha csak erről a két fanévről lenne szó, talán Zichy nem habozott volna az őshazát teljesen szibériai területre helyezni, azonban a sündisznó finnugor eredetű neve már teljesen Európára utal bennünket, mert az Uralon túl nem fordul elő.

Finnugor eredetű szó a méh és méz is; a méh előfordul Európa legnagyobb részében, azonban Azsiában elterjedési területe csak keskeny szalagot képez, amely öv Kisázsian, Szirían, Északarábián, Perzsián, Afganisztánon, Tibeten keresztül Kináig húzódik; Szibériába és Turkesztánba úgy importálták a méhet (Schrader, Reallexikon 86). Az indogermán őshaza kérdésében is szerepel a méh elterjedése; Th. Köppen vetette fel ezt a szempontot először 1890-ben (v. ö. Schrader i. h.), aki a méh elterjedését már kezdettől fogva kapcsolatba hozta a finnugor őshaza kérdésével is.

Zichy gróf említ ugyan (i. m. 33) egy hiteles 1771-i adatot arra nézve, hogy a méh az Uralhegység déli részén csekély távolságra a hegység gerincétől keletre még előfordul (esetleg importálták), azonban ez az adat még nem bizonyíthatja, hogy a méh az Ural keleti oldalán Perm magasságában is — ahová Zichy az őshazát helyezi — előfordul. Hivatkozik Zichy egy 17. század második feléből származó föld- és népleírásra is, amely az osztjákokról azt mondja, hogy „meg szoktak öreg fákat fagragni, melyekbe aztán a méhek belételepszenek; a mézet fahársból készült kosarakban őrzik meg“ (Zichy, i. m. 6). Ezen leírás szerzője, Witsen, maga nem járt az osztjákok földjén, hanem adatait jórészen az egyes vidékeket megjárta oroszok elbeszéléseiből merítette. Itt nyilván valamit összezavart, mert hisz ha vadméhek akadtak volna az osztjákok lakóhelyén az Uralon túli Jugriában, amelyet már Lehrberg a 18. században fátlan mocsárvidéknek jellemez (v. ö. UJb. 4, 292), akkor az erdei méh később sem tűnt volna el Szibériából. Witsen tévedésének a magyarázata valószínűleg abban a körülményben rejlik, hogy ő az osztjákok földjét, Jugriát, részben Szibériába, részben pedig Európába — nyilván valami félreértés folytán — a Vicsegda (!) mellékére helyezi,³¹ és így Witsen adata esetleg a zürjénekre vonatkozik, akik valószínűleg már a 17. században is laktak a Vicsegda mellékén. Hogy pedig az osztjákok méhészkedéséről mennyire nem lehet szó, mi sem bizonyítja jobban, minthogy az obugor nyelvekben nincs a méh és méz szavaknak finnugor megfelelőjük, amint ezt Zichy sem mulasztja el megemlíteni.

³¹ V. ö. Zsirai, Jugria. 1930, 65.

Zichy a felhozottakon kívül még hivatkozik arra a jelentésváltozásra, amelyen fogoly és fagyal szavunk keresztülment, amelyek eredetileg császármadárat, illetve berkenyét jelentettek, és így annak tanújeléül tekinthetők, hogy a magyarság erdős északibb vidékről délibb vidékre költözött, tekintve, hogy a berkenye és a császármadár az északi erdővidéken otthonosak, míg a fogoly jellegzetes síksági állat, a fagyal pedig csak Déloroszországban fordul elő. De nemesak ezek a szavak utalnak északibb erdősvidekre, hanem az előbb tárgyaltak is: a vadméh is csak erdővidéken fordulhat elő; így tehát a magyar őshazát steppevidékre még akkor sem helyezhetjük, ha ez nehézségeket is jelentene bizonyos valószínűnek látszó őstörténeti elméletekre nézve, mert hisz erről van szó. Ha csupán egyetlen szó utalna európai őshazára, akkor esetleg még gondolhatnánk arra, hogy talán időközben valami ok folytán az illető növény, vagy állat elterjedési területe eltolódott, azonban amikor több szó egyértelműleg Európára utal bennünket, akkor habozás nélkül meg kell állapítanunk bármely őstörténeti elméletre való tekintet nélkül, hogy a magyar őshaza Európában volt.

Különben is képtelenség még csak gondolni is arra, hogy az ősmagyarságnak a Zichy által feltételezett Európában lakó része az Uralon átkelve csatlakozott volna az Uralon túl lakó magyarsághoz, amikor az a rész idegen népek nyomása következtében a steppén keresztül a Kaukázus vidékére sodródott. Pedig Zichy elmélete értelmében ezt is fel kellene tennünk, mert hisz különben a mai magyarság nyelvében nem volnának meg azok a szavak is, amelyek nem lehettek meg az Uralon túl feltételezett ősmagyar nép nyelvében.

Az ősmagyarság baskiriai őshazájára vonatkozólag még egy más nyelvi érvet is felhozhatunk. Ennek az érvnek bizonyító értéke ugyan kisebb, mint az eddig tárgyaltaké, mert hisz hangtani finomságokra van felépítve, az ilyesminek megítélésében pedig aránylag könnyen lehet tévedni. Mégis szükségesnek tartjuk megemlíteni, mert harmóniában áll eddigi megállapításainkkal és mivel az a syéd tudós, akinek egy feltevését értékesíteni akarjuk ebben a kérdésben, ezzel a feltevéssel legkevésbé sem szándékozott a magyar őshaza tekintetében valamely elmélet számára érvet szolgáltatni, így tehát feltevése célzatosnak semmikép sem mondható.

Már Munkácsi felismerte azt, hogy vannak bizonyos közös iráni jövevényszavak a permi és ugor nyelvekben, amelyek oszét jelleget tüntetnek fel. (Ethn. VI. 139.). Ezek a jövevényszavak nyilván olyan korban kerültek bele ezekbe a nyelv-

vekbe, amikor a nyelvi érintkezés köztük még megvolt. Az oszétek (alánok) bizonyára nem voltak őslakók a Kaukázustól északra elterülő síkon, hanem valahonnan a Pamir vidékéről költöztek oda még a népvándorlást megelőző korban. Nevezetes körülmény, hogy ezek az oszét jövevényszavak nincsenek meg a többi finnugor nyelvben, míg a finn nyelvek baltiszláv jövevényszavai teljesen hiányoznak a keleti finnugor nyelvekből. Nyilvánvaló, hogy mindkét nyelvi hatás csak akkor következett be, amikor a nyugati és keleti finnugor népek között az érintkezés a nyugati finnugorok elköltözése folytán már megszűnt. Így ez a mozzanat bizonyos lehetőségeket is nyújt az alán hatás korának megállapítására.

H. Sköld is ezen az alapon kísérte meg — Markwart nyomán — az alán hatás szélső határait megállapítani: a 450—550 utáni időkre teszi azt, amikor szláv törzsek előnyomulása következtében az érintkezés a finn népek és többi finnugorok között teljesen megszakadt.³² Az obiugor nyelvekben és a magyarban közösen meglévő oszét jövevényszavak hangalakjának vizsgálatából pedig H. Sköld arra a meggyőződésre jut, hogy ezek a szavak magyar közvetítéssel kerültek a vogulba és az osztjákba (i. m. 88, 98). Ebből tehát az következnék, hogy az ősmagyarok a voguloktól és osztjákoktól délebbre laktak, Európában, mert hisz máskülönben magyar közvetítéssel nem juthattak volna oszét jövevényszavak az obiugorok nyelvébe.

Azok a történetírók, akik a mult században Baskiriába helyezték a magyar őshazát, ezt nem archeológiai és nyelvi bizonyítékok alapján tették fel, hanem egy történeti forrásadatra támaszkodva. Így található ez a magyar történet több arab forrásában, és pedig először Ibn Rustánál, aki 900 körül élt. Ő, illetve a forrása — úgy látszik — még egészen határozottan tudta, hogy a magyarok őshazája Baskiriában volt. Tudósítása a Némethnél olvasható szöszerinti fordítás szerint a következő: „A besenyők országa és az eszkil-bolgárok országa közt fekszik a magyarok határai közül az első határ“. — Hogy a besenyők és eszkil-bolgárok országa közti területen Baskiria értendő, azt már felismerte Pauler,³³ Markwart³⁴ és Munkácsi³⁵ is. Ezen felfogás helyességét teljesen kétségtelenné teszi Al Balhi († 934) tudósítása, amelynek jelentőségére Németh hívta fel a figyelmet (i. m. 302). Szerinte „kétféle bašd-žird (= magyar és baskir) van. Az egyik szorosan az oguzok

³² H. Sköld, Die ossetischen Lehnwörter der ungarischen Sprache. 1925. 89.

³³ Pauler, A magyar nemzet tört. Szt. Istvánig. 243 l.

³⁴) Markwart, Streifzüge 515 l.

³⁵ Ethn. 16, 80.

határánál lakik, a bolgárok mögött...“ Ez a leírás a 889 utáni állapotokra vonatkozik, míg Ibn Rusta leírása a baskiroknak 889 előtti szomszédságát tünteti fel.

Ibn Rusta ezen helyének két magyarázata lehetséges. Feltehető, hogy Ibn Rusta, illetve a forrása ebben az esetben csak véletlenül hibázott rá az igazságra. Ezt lehetővé tehetette az a körülmény, hogy az arabban — amint erről még majd szólni fogunk — a magyar és baskir név hang- és írásalakja nagyon hasonlított egymáshoz. Így tehát nagyon kézenfekvő lehetett az arab írók számára a magyarok őshazájaként Baskiriát megjelölni, hiszen azt a X. század körül még tudhatták, hogy a magyarok valahonnan Keleteurópából költöztek nyugat felé. Ennek a zavarnak a jeleképpen tekinthető az a körülmény, hogy Ibn Rusta a baskirokat mondja magyaroknak, míg kortársa Al Balhi a magyarokat emlegeti baskir néven. — Azonban annak a felfogásnak sincs semmi akadálya, hogy a régibb arab irodalomban lehetett egy tudósítás, amely a magyarok őshazáját arra területre helyezte, amelyen a 900 körüli írók tudomása szerint a baskirok laktak. És épen ezen körülmény adhatott alkalmat arra — a két név hasonló hangzásától is támogatva, hogy bizonyos arab források a két népet egynek vették. Mi az utóbbi felfogás alapján állunk, mivel nem tudjuk teljesen a véletlen játékát látni abban, hogy az arab tudósítások ebben a fontos körülményben ennyire megegyeznek azokkal az eredményekkel, amelyekre mi archeologiai és nyelvi tények gondos mérlegelése alapján jutottunk.³⁶

³⁶ Németh Gyula sem egyik, sem másik módon nem magyarázza az arab írók ezen nevezetes helyét. Szerinte ugyanis „a magyarok határai közül az első határ” kitétel azt jelenti: „van a magyarok egyik területe”. Ez az értelmezés kissé erőszakolt és önkényes; ha ugyanis Ibn Rusta szövegének fent közölt szövszerinti fordítása helyes, — amit természetesen nincs okom kétségbevonni —, akkor a szöveg csak úgy értelmezhető: „van a magyarok első hazája”. Eddig is így értelmezték ezt a szöveget, amint azt másképp értelmezni nem is lehet. Ebben a tekintetben a legcélszerűbbnek látszik számomra, ha Gombocz Zoltánra hivatkozom. aki a kérdéses helyet így fordította németre: „Zwischen den ländern der Petschenegen und der Esegel-Bulgaren liegt die erste heimat der Magyaren”. (Gombocz, Die bulg.-türk. Lehnwörter . . . 204 l.). Azért tarthatjuk ebben a kérdésben perdöntő jelentőségűnek Gombocznak ezen fordítását, mert ő még azon az állásponton volt, hogy Ibn Rusta tudósítása geográfiai és kronológiai tekintetben nem értékesíthető, mert nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy az Baskiriára, Lebediára vagy Eteleközre vonatkozik-e. Láttuk azonban, hogy e tekintetben jelenleg már nem lehet okunk kételyre. És azt is megjegyezhetjük, hogy a baskiriai magyar őshaza feltevése még támogathatta volna is Gombocz azon korábbi nézetét, amely szerint a bolgár-török jövevényszavak a Középvölga vidékén kerültek nyelvünkbe. Nyilvánvaló, hogy Németh Gyula tulajdonképp kényszerűségből szorult rá Ibn Rusta szövegének idézett önkényes értelmezésére. Az általunk lehetségesnek jelzett első magyarázat ugyanis ellenmondásban van — amint majd látni fogjuk — a baskir-magyar azonosságra vonat-

A felhozottakból, azt hiszem, világosan kitűnt, hogy a magyar őshaza csak a mézországnak nevezett Baskiriába helyezhető, ha — nem előleges elméletek után indulunk. Baskiriára még kiterjedt az ananyinói kultúra és itt megvannak az összes növény- és állatföldrajzi sajátosságok, amelyek a nyelv tanúsága szerint a magyar őshazát is jellemezték: a Bjelaja melléke belesik a fenyőrégióba, otthonos itt a *szil* és a *berkenye*, az állatvilágból pedig a *sün* és a *méh*. — Baskiria erdei azonban nemcsak mézet, hanem vadat is bőven adtak, a Bjelaja és mellékvizei pedig a halászatra nyújtottak kiváló lehetőséget. Hogy ezek mellett itt a nagyobbarányú lötenyésztes is lehetséges volt, azt a baskirok példája tanúsítja. Így tehát nem szükséges feltenni, hogy a magyarság Nyugatsibéria steppéin alakult át lovas nomád néppé, és amint kimutattuk, a legkevésbé alakulhatott ilyenre bolgártörök kulturhatás folytán. Az ősmagyar nép azonban, amint ezt már hangsúlyoztuk, ismerte a földművelésnek valamilyen primitív formáját is, amire ez a vidék a lehetőséget szintén megadja. Ezek szerint tehát Baskiriában az ősmagyar nép számára az előző fejezetünkben kimutatott gazdasági viszonyoknak megfelelő, összes életfeltételek megvoltak.

Baskiriából a magyarság mindenestre sokkal könnyebben és jelentékenyen rövidebb úton juthatott el második hazájába, a Kaukázus vidékére, mint a Pisma és az Iszet vagy akár a Toboly mellékéről. — Ha Baskiriában volt a magyar őshaza, akkor azt is lehetségesnek kell tartanunk, hogy kerülhettek az obi-ugorok nyelvébe magyar közvetítéssel osztet jövevényszavak is. És ismerve az araboknak a volgai bolgárokkal való élénk kereskedelmi összeköttetéseit, nem csodálkozhatunk azon, hogy ez a körülmény a régebbi arab földrajzi irodalomban is nyomot hagyott hátra.

Ez a megállapítás, vagyis a magyar őshazának Baskiriába való helyezése, következő vizsgálatainkban számunkra ténnyel egyértékű szilárd pontot jelent és pedig a magyar-török viszony kérdésében is. A következőkben tehát ezen álláspont alapján fogjuk egyrészt megkísérlni a magyar őstörténet tényeinek vizsgálatát és azoknak harmonikus rendszerben való összefoglalását, másrészt pedig ki fogjuk a lehetőséghez képest mutatni, hogy azok az elméletek, amelyek ezen megállapítással nem harmonizálnak, más okok alapján is elhibázottaknak tekintendők.

kozó elméletével, a második magyarázat pedig nincs összhangban a török-magyar viszonyra vonatkozó felfogásával, amelynek szükségszerű prae-missája a magyarság ázsiai őshazájának feltevése. Ebben az esetben is tehát az történt, hogy előleges elméletek és feltevések irányították a kutatót a tények vizsgálatánál és értékelésénél, amint az ilyesmit több példán is megfigyelhetjük az újabb őstörténeti irodalmunkban.

III. A baskir kérdés és Jugria.

Hóman Bálint kimutatta nagy forráskritikai tanulmányában, hogy a magyar krónikák őse, a László-kori Gesta, megemlékezett a keleten lévő Magna Hungariáról, mint a magyarok őshazájáról, ahonnan a hét vezér a magyarokat kivezette.³⁷ Ennek a nagy, vagyis ősi Magyarországnak a fekvését a László-kori Gesta talán csak úgy határozta meg, hogy az kelet felé a meotisi mocsarak környékén feküdt. Ezt a meghatározást olvassuk ugyanis az Anonymusnál (*versus orientem*), és így idézi a Riccardus-féle jelentés is az őskrónika szavait. Hogy az őskrónikának az Anonymusnál *Dentumoger* néven emlegetett őshazáján *Lebedia* értendő, nem lehet kétséges. A László-kori gesta esetleg megemlékezett az őshazában visszamaradt magyarokról is, de ez az őskrónika leszármazottainak szövegéből nem tűnik ki egészen határozottan. Azonban ez egyáltalán nem lehetetlen, mert hisz Konstantinos Porph. is megemlékezik arról, hogy a besenyőktől szenvedett vereség után a Perzsia felé költözött magyarokkal a dunamentiek követek útján még a 10. század folyamán is érintkezést tartottak fenn. Így tehát ennek az emléke a 11. században még szóbeli hagyomány útján is fennmaradhatott.

Amint Hóman kimutatta (i. m. 34. l.), Viterbói Gottfried „*Memoria Seculorum*” c. művében (1185) szintén a László-kori gestából merítette a magyar őshazára vonatkozó tudását. Az őshaza fekvésének meghatározásánál ő is hivatkozik a meotisi mocsarakra, ami szintén Lebediára utalna. Az a megjegyzése azonban, hogy a régi Magyarország Azsia és Európa határán van, már inkább Baskiriára illik, mint Lebediára. Viterbói Gottfriednek vagy zavarosak voltak a földrajzi ismeretei (ami bizony nagyon könnyen meglehet), vagy pedig arra kell gondolnunk, hogy valami olyan értesülése is volt, amely Nagymagyarországot Baskiriába helyezte. A magyar őshazát, illetve a magyarok első határát ugyanis Ibn Rusta és Al Balhi amint láttuk, már 900 körül Baskiriába helyezik. Európai utazók közül Nagymagyarországot először Piano Carpini helyezi Baskiriába az 1245-i mongolországi útjáról szóló úti jelentésben: tudását a magyar dominikánusok Riccardus-féle útijelentéséből nem meríthette, mert abban Baskiria neve említve nincs.

A magyar dominikánusok, akik 1235 táján útrakeltek, hogy az őshazában visszamaradt testvéreket felkeressék, az őshazáról — a Riccardus-féle jelentésből úgy látszik — semmi mást nem tudtak, mint amit a gesta-ban, vagy annak valame-

³⁷ Hóman, A Szent László-kori Gesta Ungarorum 1925. 34. l.

lyik folytatásában olvashattak. Az első négy vállalkozó közül hárman nem értek el eredményt, csupán egy Ottó nevűnek sikerült egy pogány országban magyarokkal beszélnie, akiktől megtudta, merre van a pogány magyarok országa, akiket azonban nem keresett már fel, hanem hazafelé indult, hogy társakat szerezzen a térítés munkájához. Kevéssel hazatérte után azonban meghalt. Halála után Julianus kelt útra negyedmagával, azonban csak öneki egyedül sikerült — nagy fáradságok után — a pogány magyarokhoz eljutnia, akiket a Bjelaja mellékén talált meg Baskiriában. (Útja a Kubán melléki Zichián, Alánián és Nagybolgárországon keresztül vezetett.)

Ezen tudósítások a következő problémák elé állítanak bennünket: tényleg magyarokat talált-e Julian Baskiriában, megérthették-e egymást, amint állítja, és azonosíthatók-e a mai baskirok ősei Julianus pogány magyarjaival.

Mivel a magyar őshaza Baskiriában volt, nyilvánvaló, hogy maradhattak ott magyar néptörödékek, akiket Julian fel-lelhetett. Az azonban már egyáltalán nem lehet kétséges, hogy a megértés köztük csak részben lehetett lehetséges, hisz az elválás után, mint látni fogjuk, 600—650 év mult el, és a magyar nyelv időközben rengeteg török, oszét és különösen szláv jövevényszót vett fel. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a finnugor eredetű szavak még a mai nyelvben is a legnagyobb százalékszámmal szerepelnek beszédünkben, amint ezt Tolnai Vilmos kimutatta, és még inkább így volt ez Julianus idejében; így tehát egyáltalán nem látszik helyesnek azoknak a nyelvészeknek (Vámbéry, Melich, Gombocz) az álláspontja, akik a megértés lehetőségét teljesen kizártnak tartják. Semmi esetre sem lehetett Julianus idejében a két magyar nyelvcsoporthoz nyelve között nagyobb a különbség, mint amilyen különbség van ma az egyes szláv nyelvek között. És ha nem is lehet arról szó, hogy pl. tót nyelvtudással orosz regényeket, vagy szerb hősi énekeket lehessen olvasni, azonban ez még egyáltalán nem jelenti azt, hogy egy tót atyafi ne tudna valamennyire elpovedálni oroszul, vagy szerbül, amint ezt a háborúban sokan tapasztalhatták. Ép így meg lehet érteni némettel hollandot, sőt jiddist is, pedig az utóbbi nyelv még a szókészletében is nem csekély mértékben különbözik a némettől. Ezért nem látom be Gombocz azon feltevésének szükségesét, hogy a baskiriai magyar néptörödek a Kaukázus mellékéről költözött északra és hogy így az ő nyelvük is keresztül ment volna oszét és bolgártörök hatáson. Végre is ez a két nyelvi hatás mindössze csak 250 szót jelent, annak is a java-része kultúrszó, így tehát a megértés lehetőségét ennek a szó-

készletnek a hiánya nem zárta volna ki. A földművelés dolgairól persze, hogy nem igen beszélgethetett volna Julianus a baskiriai magyarokkal, azonban a lovaséletből való következő elbeszélést, amint azt Mészöly csupa ősi magyar szóból megszerkesztette, maradék nélkül megértették volna: „A jó izmos ifjú a mezőről nem gyermeklovat vezet elő, hanem serény harmadfü lovat; féket von a fejébe, nyeret tesz a hátára, kengyelbe hág, lóra ellik; oldalán tegez, benne tollas nyilak, kezében íj, idege pattan, ha ló vele; úgy megy a hadba“. (N. Ny. I. 214.) Ez a példa, azt hiszem, tanúsíthatja, hogy Juliannus és a baskiriai magyarok valamennyire megértették egymást, még ha az utóbbiak nyelvéből hiányoztak is a magyar nyelv török, oszét és szláv jövevényszavai.

Egyebekben is teljesen hihetetlennek látszik az a feltevés, amelyet Munkácsira³⁸ hivatkozva Németh is magáévá tesz, hogy a Kaukázusvidéki magyarság egy elszakadt töredéke a véletlen csodálatos játéka folytán pontosan az elhagyott ősházába érkezett volna meg. De hiszen még csak nem is térhetett volna oda vissza, mert a magyarság bizonyára nem kalandvágyból költözött el a Bjelaja mellékéről a Fekete tengerhez, hanem mivel valami más nép onnan kiszorította; így tehát a baskiriai őshaza nem néptelen, senki földje volt, hanem lakott ország.

Régebben szenvedélyes vitákra adott alkalmat tudományos irodalmunkban az a kérdés, hogy a baskirok azonosíthatók-e a magyarokkal. Paulernak a baskir-magyar rokonságról szóló elméletét tudományos köreinkben általában elvetették, legutoljára Gombocz hangsúlyozta nagy határozottsággal ezen elmélet téves voltát (Ny. K. 46, 33). Legújában azonban Németh Gyula ismét felújította Pauler agyoncáfolt elméletét.

A *baskir* nevet sokféleképpen magyarázták már eddig, a névnek ugyanis háromféle alakja van: *baskir*, *baskirt* és *baskurt* és így sokféle kombinációra nyújt lehetőséget. A baskirok maguk a *baskir* nevet használják és így hívják őket az oroszok is. A *baskirt* névalak a legváltozatosabb formákban arab íróknál fordul elő (v. ö. Németh i. m. 309.), amely alakváltozatok Németh szerint *başgirt* alakból lettek. A *baskurt* alakra Németh régi irodalmi adatot nem említ; a névnek ez az alakja a 14. sz. első felében mindenesetre már használatos volt, mert *başqurd* alakban előfordul al Umari-nak egy 1341/42-ben keletkezett mű-

³⁸ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy M. a finnugor őshazát is a Kaukázus vidékén kereste, és így nála magától értetődő volt, hogy a magyar töredéket innen költöztette Baskiriába

vében (U. Jb. IV. 298). A névnek ez az alakja jelenleg a misertatároknál, csuvasoknál és maguknál a baskiroknál is ismeretes. Ez utóbbi valószínűleg népetimológias alak 'fő farkas' értelemben, amelyet két népmondával is kapcsolatba hoztak (Németh i. m. 311).

Németh e *baskir* nevet Munkácsinak egy korábbi nézetéhez csatlakozva *bäs-(o)γur* ('öt törzs') szóalakból származtatja. Ennek az etymológiának azonban egy súlyos szépséghiánya van: az első része köztörök, a vége pedig bolgártörök nyelvi alak. Ezen a nehézségen nézetünk szerint nem segít Némethnek az a megjegyzése sem, hogy az „*ogur* szót nem köznévnek, hanem népnévnek kell felfogni“. És arra sincs úgy látom példa, hogy a török népnevek végén előforduló (o)-*aur*, (o)-*guz* ('törzs') szó *u*-jából *i*, *g*-jéből *k* fejlődött volna. Ezek szerint tehát a névnek ezen Munkácsi—Németh-féle etymológiája is elfogadhatatlan. Ha azonban helyes volna is ez az etymológia, akkor is csak arra a következtetésre nyújtaná módot, hogy a baskir nép valami keverék török nép volt. — A baskir nép magyar voltára Németh a névnek *baskirt* alakjából következtet, amelynek a végződésében a magyar *-t*, *-d* kicsinyítő képzőt véli felismerni. Ennek a feltevése azonban nem indokolható valami hasonló kétségtelenül magyar képzésű népnévvel. A *-d* kicsinyítő képző ugyan nagyon gyakori régi magyar személynevekben, rendkívül elterjedt helyneveinkben, ahol speciális funkciót nyert, azonban a magyarban semmiféle nép, vagy néptörődék nevéhez hozzá nincs függesztve, sőt a magyar törzsnevekben sem szerepel. Emellett pedig figyelembe veendő az a körülmény is, hogy a m. *-d* kicsinyítő képző tövéghangzója eredetileg *-i* volt (*-di*), és ilyen alakban szerepel ez a képző azokban a helynevekben is, amelyek az oláhok még a 13. század előtt vettek át tőlünk (pl. *Mehádi-a* < régi *Mihálydi*), így tehát ennek a tövéghangzónak a *baskirt* név idegennyelvi alakváltozataiban is meg kellene lennie. Különben is érthetetlen, miért nevezte volna magát a baskiriai magyarság baskirocskának és hogy miért használt volna saját maga megnevezésére egy felemás török szót.

A *baskir* névre biztos etymológiát én sem ismerek, azonban a *baskir* és *baskirt* alakok egymáshoz való viszonyát — azt hiszem — sikerült tisztáznom. A *baskir* névalak megvan, amint említettük, maguknál a baskiroknál és oroszoknál, akik ezt a névalakot vagy maguktól a baskiroktól vehették át, vagy pedig, ami valószínűbb, valamely, a baskiroktól nyugatra lakó néptől, esetleg a volgai bolgártörököktől. Annyi ebből mindenestre kétségtelenül kitűnik, hogy a *baskir* névalak a baskirok

saját neve, amelyet tőle magától vett át valamely szomszédos nép. A *baskirt* névalak, amint láttuk, először arab íróknál tűnik fel és azt is megállapíthatjuk, hogy az első arab író, akinek a baskirokról szóló tudósítása a legtöbb használható adatot tartalmazza, Al Balhi († 930) értesüléseit hallomásból szerezte; tudósítását ugyanis Németh fordítása szerint (i. m. 302) „úgy mondják“ kitétellel vezeti be. Ezek szerint a nála előforduló *bašdzirt* nem baskirnyelvi, hanem valami más nyelvből származó névalak. — A baskirok közelében a 10. sz. elején török népeken kívül (a vogulokat figyelmen kívül hagyhatjuk) csak alánok éltek. Mivel a török nyelv szempontjából a két névalak viszonya meg nem magyarázható, csakis az alán (oszét) nyelv jöhet tekintetbe. Az oszét nyelv szempontjából pedig a *baskirt* névalakot többesszámnak foghatjuk fel. Arra ugyanis van példa, hogy egy Kaukázusvidéki népnek a neve bizánci írónál oszét többesszámi alakban jelenik meg: A VI., esetleg már az V. századtól kezdve a Terek torkolata környékén a Káspi tenger mellett lakott egy *barszil* nevű bolgártörök törzs, amelynek a neve a IX. században a három volgai bolgártörök törzs között is szerepel. Ennek a törzsnek a neve Theophil. Simokattesnél *Βαρσίζλι* alakban fordul elő, amely névalakban Markwart is, — aki iranista volt — oszét plurálist ismert fel (v. ö. U. Jb. 4, 328). [Érdekes módon ennek a törzsnek a neve szír forrásokban az örmény plurális alakjában jelenik meg.] Vagy talán ez a névalak is magyar deminutivum? Ezek szerint a *baskirt* névalak azon nem is csekélyszámú népnevek sorába tartozik, amelyek többesszámi alakban kerültek át egy másik nép nyelvébe. A magyarban ilyen az *olasz* név, amely a szláv *vlach* népnévnek a többeséből származott, ilyen a románnyelvi többesszámot képviselő *arnóc* (albán); a *moszlim* szó többese szerepel a *muzulmán* és a *böszörmény* nevekben. Idetartozik a magyar *hajdu* szó is, amelyről ismeretes, hogy magyar többesszámi alakban majdnem egész Európában elterjedt (pl. német *Haiduck, die Haiducken*). — Konstantinos *Σάβαρτοι* (*ἄσφαλοι*) néven említi azt a magyar — vagy esetleg csak a magyar törzsszövetséghez tartozó török — néptöredéket, amely a Kur mellékén Georgiában telepedett le. A felhozottak után, azt hiszem, az olvasó nem fog csodálkozni, hogy ebben a névalakban szintén nem magyar deminutivumot látunk Németh Gyulával, hanem oszét plurálist.

Már Pauler rámutatott arra, hogy két magyar törzsnévhez hasonló név akad a baskir törzsnevek között is: *Jenej* ~ *Jenő*, *Jurmaty*, *Surmaty* ~ *Gyarmat*. A baskir-magyar azonosság bizonyítékai között hivatkozik ezekre Németh Gyula is.

Azonban épen Németh Gyula bizonyos megállapításaiából következik, hogy ezek a törzsnevek erre vonatkozólag érvként nem hozhatók fel. Kimutatja ugyanis a magyar *Jenő* és *Gyarmat* törzsnevekről, hogy ezek nem magyar eredetű nevek, hanem bolgártörök törzsnevek. Így tehát ezzel az etymológiával egy-részt azt bizonyítja, hogy a magyarsághoz törökök is csatlakoztak, másrészt pedig ugyanezen török törzsnevek segítségével azt is, hogy a mostani török baskirok eredetileg magyarok voltak. Az utóbbi következtetésre ez a két törzsnév annál kevésbé alkalmas, mert hisz a baskir törzsnevek között akad olyan bolgártörök törzsnév is, mely a magyar törzsnevek között nem szerepel. (Németh i. m. 315).

Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy *Jurmaty* és *Surmaty* nem egy baskir törzsnék különböző hangalakot képviselő neve, hanem két különböző baskir törzsnék a neve. Ha tehát Németh Gyula azt tudja kimutatni róluk, hogy mindkét törzsnév a magyar **Gyormatu* törzsnévből származik (i. m. 309), úgy ennél a névmagyarozatnál ismét csak az tűnt ki, hogy a nyelvészeti formalizmus módszereivel többet lehet bizonyítani, mint amennyi egyáltalán bizonyítható; mert hisz az elköltözés hipotézisének alapján csak az volna feltehető, hogy egy bizonyos baskir törzsnék a neve egyezik egy bizonyos magyar törzsnék a nevével, de semmiesetre sem az, hogy kettő egyezik vele. A baskir *Jurmaty* törzsnevet különben sem lehet semmi okunk a magyar *Gyarmat* törzsnévvel összefüggésbe hozni, mert a köz török jor- 'elfáradni' igéből képzett szabályszerű baskir nyelvi alaknak tekinthető (Németh i. m. 253—54) 'fáradhatatlan' értelemben. Hasonló jelentésű török törzsnévre pedig egész sereg példát említ Németh Gyula is (i. m. 49. l.). A magyar szókezdő *gy*-nek a baskirban, amint ezt Németh is megemlíti (i. m. 309), *d'ž* volna a szabályszerű megfelelője. Mivel azonban a baskirban d'ž-vel kezdődő, a magyar *Gyarmattal egybevezethető* törzsnév nincs, az egyeztetést kiegészítő hipotézisekkel nem erőszakolhatjuk, hogy azután erre a problematikus egyeztetésre messzemenő következtetéseket építsünk.

A *Jenej* ~ *Jenő* egyeztetés alapján a baskir és magyar törzs azonosságát azért nem lehet kimondani, mert az etymológia alapja méltóságnév; a méltóságnevek pedig, amint erre éppen Németh Gyula mutatott rá, török törzsnevek között különösen nagy számban szerepelnek (i. m. 44—48). A magyar *Tarján*-nak megfelelő török tarxin méltóságnév pl. törzsnévként előfordul a csagatájoknál és türkmenekeknél és önálló népként előfordul egy 16. századi orosz oklevélben is (Németh

i. m. 258—59). Ennek ellenére Németh is szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy történeti összefüggés ezen törzsek között nem tehető. Ezért nem lehet okunk arra sem, hogy a névegvezés alapján a baskir Jenej és a magyar Jenő törzsek között valami történeti összefüggést feltegyünk.

A baskiriai magyarság emlékeként hivatkozik Németh Gyula Munkácsi nyomán még egy 1539.-i orosz oklevélre (i. m. 308), amelyben együtt vannak említve tarchan, baskir és mozerjan tatárok. A mozerjan névről ugyanis azt teszi fel, hogy az a magyar név régi mogyeri alakjának orosz továbbképzése. Németh Gyula az argumentumok hajszolása közben, úgy lát-szik, nem vette észre, hogy ezen adattal, illetve a mozerjan név eredetéről való magyarázatával tulajdonkép a baskir-magyar azonosságra vonatkozó elméletét már önmaga döntötte romba. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha a mozerjan tatárok azokkal a magyarokkal azonosak, akik az elmélet szerint a Kubán mellékéről költöztek Baskiriába, akkor a baskirok semmi esetre sem lehetnek ezekkel azonosak, mert hisz az oklevélben külön néven vannak említve. Ez az ellenérv számomra azonban mégis elesik, t. i. Németh Gyulának a mozerjan név eredetéről való felfogása egyáltalán nincs annyira megalapozva, hogy ehhez az egyetlen névhez messzemenő következtetéseket fűzhetnénk. Németh Gyula ugyanis ezt a nevet Munkácsi Bernát egy közleményéből vette át, aki viszont Szmirnov orosz tudós könyvéből idézte. Hogy Szmirnov honnan vette, nem tudom; de az bizonyos, hogy sem Munkácsi, sem Németh nem látta azt az állítólag Sack városában őrzött 1539.-i oklevelet, vagy annak fényképét, amely ezt a nevet tartalmazza. Ilyen esetben ugyanis, amikor egy névre messzemenő következtetéseket vagyunk esetleg kénytelenek építeni, a legnagyobb filológiai pontosság elengedhetetlenül szükséges. Nekem ugyanis a Németh közölt adatokból az a jól megokolható gyanúm támadt, hogy abban az oklevélben esetleg a mozarjan alakot olvashatjuk. Megemlíti ugyanis Németh egy másik orosz kutatónak a műve nyomán (i. m. 326), hogy Kazán vidékén 1551-ben szerepel a mozar népnév tarchanokkal együtt. Ezek a tarchanok pedig szerepelnek az 1539.-iki oklevélben is, és így nagyon valószínűnek látszik, hogy az 1539-iki mozerjanok azonosak az 1551-iki mozarokkal. Az 1539-iki mozerjanok t. i. nem Baskiriában szerepelnek, hanem Kazántól délkeletre Temnikov vidékén Középoroszország tambovi kormányzóságában. Ezen a vidéken pedig van több Mozarovka, Mozarovo, Mozarovskaja nevű falu, de ezek a helynevek előfordulnak a kazáni kormányzóságban is, és amint az utóbbiak az 1551-iki mozar név emlékét őrizték

meg, úgy az előbbieik nyilván az 1539-iki *možerjanokét*. Ha pedig ennek a névnek eredeti alakja *možar*, akkor a magyar név *mogyeri* alakjával való egyeztetés lehetősége esik.

Hogy ezek a *možar*-ok ki-, mifélek, azt nem tudom. Mindenesetre ismerni kellene a pontos orosz kiejtést, (az oroszok t. i. a hangsúlytalan o-t is a-nak ejtik), az orosz hangfejlődést és azt, hogy az orosz ž miféle török hangoknak felelhet meg. Él ugyanis Baskiriában egy — az orosz névnek német átírása szerint — *meschtscher* nevű nép (egy részük eloroszosodott már, részben pedig tatárul, részben pedig valami csuvas-tatár keveréknyelven beszélnek), akikről azt olvasom B y h a n n á l (Buschan, i. m. II. 890), hogy a 14. században Tambov, Rjasan és Pensa vidékén laktak és hogy Kazán elfoglalása után menekült nagyobb részük a baskirokhoz. Azt pedig a Németh által közölt adatokból tudom, hogy épen a *mescserek* ezen régebbi települési területén fordulnak elő a *možar-mažar*-féle helynevek. A két utóbbi név esetleg összefüggésben lehet egymással, amit abból gondolok, hogy egy 1483-ból való szerződésben is szerepel Szmirnov közlése szerint a *Mačjarin* név (Németh i. m. 325). Hogy ez a *možar-mažar* nép azoknak a magyaroknak az utódaiból került volna ki, akiket a mongolok Magyarországból elhurcoltak — amint Németh gondolja (i. m. 332—34) — ez nagyon kevésbé látszik számomra valószínűnek. Mindenesetre hasznos volna tudni, hogy ezeket az orosz *možar-mažar* helyeket mint nevezik a Tambov- Pensa-Kazán vidékének mordvinjai, tatárjai és csuvasai.

Hogy a baskirok nem magyarok voltak, az a nyelvükre vonatkozó tudósításokból is világosan kitűnik. Mahmud Kāšgar a XI. században pontosan meghatározza, hogy a baskirok nyelve a nyugatsibériai kimek nyelvvel egy csoportba tartozik (Németh i. m. 315). Al Balhi a X. században azt mondja az etelközi (?) magyarságról, melyet a baskirokkal egy népnek vesz, hogy „ők és a besenyők törökök“ (Németh i. m. 302). Al Balhi a magyarokról csak általánosságokat tud, míg a baskirokról részletes értesülései vannak; és így a legnagyobb mértékben valószínű, hogy a baskirok nyelvére vonatkozó értesülését egyszerűen átvitte a bizánciakkal szomszédosnak mondott baskirokra, vagyis a magyarságra. A felhozottak szerint a baskirok magyaroknak nem tekinthetők.

A baskirokat a középkorban arab írók elsősorban bizonyára azért tekintették magyaroknak, mert a *magyar* (*mažyar*) név hang- és írásalakja hasonlított azokhoz a hang- és írásalakokhoz, ahogyan a baskirok neve náluk ismeretes volt.³⁹

³⁹ Így magyarázza a baskir-magyar azonosság gondolatának felfutódását Markwart (Streifzüge, 515) és Gombocz is (Ny. K. 46, 30).

Az a körülmény azonban, hogy a baskirok magyaroknak nem tekinthetők, még egyáltalán nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy Baskiriában nem élt volna valami kis magyar maradvány is, amely a 13. században Julian esetleg még fellelhetett. Erre azonban más adatunk eddig nincs, mint a Riccardus-féle jelentés. Julianus útjairól szóló két jelentés azonban nem teljesen ellenmondásnélküli és többhelyütt zavaros is, ami nem is csodáltnivaló, mert hisz a Riccardus-féle jelentés már másodkézből való. Ezért Vámbéry hamisítványoknak is tekintette őket. Bizonyára nem azok; azonban ezen felfogás mellett sem lehet okunk arra, hogy kritika nélkül minden szavukat készpénznek vegyük. Néhány évszázaddal Julian útja után ugyanis Európában meglehetősen sűrűn merülnek fel ismét olyan Julianéhoz hasonló híradások, melyek a legnagyobb határozottsággal úgy tudják, hogy Keleteurópában, a magyarok őshazájában lakik egy magyarul beszélő nép.

Abban a korban, amikor a nyelvrokonságról még a legzavarosabb fogalmak voltak elterjedve, a humanisták már egészen pontosan tudták, hogy a magyar nyelvnek legközelebbi rokonai az obiugor nyelvek, jöllehet fogalmuk sem volt ezekről a nyelvekről.

Áneas Sylvius állapította ezt meg először 1504-ben megjelent kosmographiájában, amely azonban 1458-ban már készen volt. (v. ö. Ny. K. 46, 173.) Egy veronai barátira hivatkozik, aki (1447 előtt) missziós útján Oroszországban az Ural hegység vidékén egy népre akadt, amely ugyanazt a nyelvet beszélte, mint a pannóniai magyarok (quarum eadem lingua sit cum Hungaris Pannoniam incolentibus). Mátyás király pedig Bonfini tudósítása szerint orosz kereskedőktől értesült erről. Mátyás király mindjárt praktikus oldaláról fogta fel a kérdést, expediciót is szervezett (legatos illuc et exploratores misit), amelynek a feladata lett volna a rokonnépet rábírní a Magyarországon való megtelepedésre; ily módon óhajtván pótolni az országnak a hosszantartó háborúk során megfogyatkozott lakosságát. [Azt hiszem, ez az egyetlen példa újabbnkori történetünkben a nemzeti szempontú telepítési politikára.]

Ransanus (1420—92) már azt is tudja, hogy a magyar nép az európai Oroszországnak olyan vidékéről származik, melyet az oroszok maguk is Hungáriának neveznek; arról is értesült, hogy ennek a vidéknek a lakói a magyarhoz hasonló nyelvet beszélnek (Font. Dom IV. 174).

Nem kérdéses, hogy ezek a tudósítások a vogulokra vonatkoznak. Igaz ugyan, hogy a vogul nyelv a magyar legközelebbi rokona, azonban annyira mégsem hasonlít hozzá, hogy

valami orosz prémkereskedő, aki utazásai alatt néhány magyar szót és mondatot is megtanult, az első hallásra felismerhette volna a nyelvrokonságot. A nyelvrokonság felismerését csupán az a körülmény tette lehetővé, hogy az orosz hangfejlődés során egybeesett a magyarságra vonatkoztatott *onogur* népnévből lett *ugr*-hangkapcsolat a vogulok és osztjákok elnevezésére szolgáló *jugra* népnév *ugra* alakjával.

Az orosz őskronikában, melyet nálunk Nestor-féle krónika néven szokás emlegetni, egy 1096-ra tett mesés elbeszélésben szerepel először a vogulok és osztjákok neve *jugra* alakban. Két kéziratban ugyan az *ugra* alak fordul elő, nézetem szerint azonban nincs jogunk az utóbbi alakváltozatot az eredetinek tartani, amint Zsirái teszi a *jugra* névről írott tanulmányában, amikor a krónika kritikai kiadásának szerkesztői a *jugra* változat mellett döntöttek: a kéziratok történetének ismeretében az orosz tudósoknak erre bizonyára megvolt az okuk. Később előkerül orosz forrásokban a névnek *j*-nélküli alakja, majd az *ugra* és *jugra* alakok vegyesen fordulnak elő, végre a *j-s* alak általánossá lesz. Ezek szerint az oroszban *ju- > u- > ju-* hangfejlődés állapítható meg ennél a szónál. Ez természetesen más eredeti *ju*-val kezdődő szavaknál is bekövetkezett: az ősszláv **jug* „dél” szónak például a mai oroszban *ju*„ felel meg, bár a régi orosz alak *ug* volt.⁴⁰

Magyarország és Oroszország között nemcsak Mátyás király korában volt meg a kereskedelmi összeköttetés, hanem korábban is. Prémeken kívül, amelyet az orosz kereskedők zürjének közvetítésével Jugriából szereztek be, sólymok kerültek tőlük hozzánk, és pedig az urali nemessólyom, amint ezt a krónikáink Scytia-leírásában említett *kerecheth* név is tanúsítja, amelyről Gombocz mutatta ki, hogy az orosz *krečet* (falcó hierofalcó uralensis) szó átvétele. Így tehát egyáltalán nem lehetetlen, hogy az őshazában visszamaradt rokonoknak esetleges megemlézése már a László-kori gestába is nem a magyar hagyományból került bele, hanem orosz és keleti kereskedők elbeszéléseiből a (*j*)*ugra* és az *ugr*-, illetve az utóbbiaknál a *bas-kir* és *magyar* nevek azonosítása útján. Ilyen hírekről útjuk előtt esetleg Julianusék is tudomást szereztek, ha ez a hivatalos iratnak mondható Riccardus-féle jelentésben nincs is megemlítve.

Aeneas Sylvius, Bonfini és Ransanus adataiból világosan

* A szláv kemény *jer* jelölésére nyomdatechnikai okokból kisebb *u*-t szedtettem.

⁴⁰ V. ö. Berneker, Et. Wb. *ju*„ címszó alatt; ugyanerre v. ö. még ősszláv *jucha* és *jun*„ címszó alatti cikkeket is.

kitűnik, hogy az utazó kereskedőknek, misszionáriusoknak a nyelvazonosságra vonatkozó tudósításait nem szükséges egészen szószerint venni. Lehetséges azonban, hogy nemcsak a névazonosságra alapították állításukat, hanem tényleg ki is próbálták néhány ismert közönséges magyar szóval, hogy igazán azonosak-e a vogulok a magyarokkal. Az utazó kereskedők például ismerhették a magyar számneveket, azután meg ilyen szavakat, mint *víz, ló, jó* (folyó), *tó, szem, kéz* stb. Az pedig nem kétséges, hogyha ezeket kérdezték, akkor a próba teljesen sikerült, mert hisz ezeknek a szavaknak *vogul* hangalakja feltűnően hasonlít a magyar szavakéhoz. Így tehát hasonló tévedés Julianus részéről sincs teljesen kizárva. Emellett az is figyelembe veendő, hogy a 13. századi vogul nyelv bizonyára jobban hasonlított az akkori magyar nyelvhez, mint a mai magyar nyelv a mai vogulhoz.

Az a gondolat, hogy Julian a Bjelaja mellékén vogulokra akadt, nem új. Már Tomaschek is ezen a nézetén volt.⁴¹ Ezt a felfogást Gombocz főképp azért tartotta elfogadhatatlannak (Ny. K. 46, 26), mert Setälänek egy korábbi nézetéhez csatlakozva azt hitte, hogy a voguloknak az Ural keleti oldalára való átköltözése a 13. században már befejeződött. Setälä ezen elmélete azonban időközben már megdőlt,⁴² így tehát Gombocz ezen ellenvetése élesik. Hogy pedig Julian a Bjelaja mellékén találhatott vogulokat azt Kannisto helynévkutatásainak eredményei kétségtelenné tették: neki ugyanis a Bjelaja-Kama szögben 5 vogul folyónevet sikerült kimutatnia (F. U. F. 18, 81), sőt ezen folyónevek közül három a vogulok más települési területén is előfordul.

Lehetségesnek tartom, hogy helynévkutatók útján a baskiriai magyarságot illetően is sokmindent lehetne tisztázni. Aki azonban erre vállalkozik, annak sok mindenféle ismereten kívül jókora adag kritikai érzékkel és a helynévkutatók módszereinek ismeretével kell rendelkeznie (a nyelvészeti formalizmus módszereivel ugyanis, amint a példák tanúsítják, még az Északkeleti Felvidéken is kimutathatók bolgártörök helynevek) és mindenek előtt és legfőképpen nem szabad valamely elmélet fanatikusának lennie. Előfordulhat ugyanis az is, hogy Baskiriában magyar eredetű helynevek egyáltalán nincsenek. Ez a hiány még nem zárná ki azt, hogy ott volt a magyar őshaza — hisz az egész nép is elköltözhetett; baskiriai magyar maradványokról ebben az esetben azonban még csak

⁴¹ Tomaschek, Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. SBWA. CXVII. 42.

⁴² Az erre vonatkozó irodalmat lásd U. Jb. VII. 447.

beszélni sem lehetne: ha élt ugyanis ilyen néptöredék Baskiriában, akkor ott magyar helyneveknek is kell lenniök.⁴³

A vogulok és osztjakok jugra nevééről Zsirai említett értekezésében megkísérelte kimutatni, hogy abból az onogur névből származik, amely a magyarság elnevezésének alapját képezi az európai nyelvekben (Ungar, hongrois, stb.). Feltévése szerint vogulok és osztjakok szállták meg azt az északnyugat-szibériai területet, amelyről lehetségesnek tartja, hogy valamikor az onogurok földje volt, aminek következtében valamely ismeretlen nép átvitte rájuk az onogur nevet, amely név azután valami ismeretlen nép közvetítésével belekerült a X. sz. második felében a terjeszkedő oroszok nyelvébe és ott keresztülment **on-(o)gur-(a) > *oŋɣɪa > *ōgra > ugra > jugra* hangfejlődésen. Sőt még azt is felteszi Zsirai, hogy a zürjének is átvették ezt a feltételezetten orosz eredetű jugra névalakot legközelebbi szomszédjainknak, a voguloknak és osztjakoknak elnevezésére. Látnivaló ebből az összefoglalásból is, hogy Zsirai elmélete hosszú hipotézisláncolat, tipikusan formalisztikus nyelvészeti konstrukció, mondhatnám azt is: ködös konstrukció. Az ilyen konstrukcióknak pedig az az átkuk, hogy egyetlen adat is rombadöntheti őket, még ha a legnagyobb szorgalommal és a legelmésebben vannak is megszerkesztve. Mivel ilyen adatunk van, azért — azt hiszem — felesleges volna az olvasót azal fárasztani, hogy a részletekbemenően vizsgálat tárgyává tegyem őstörténeti, ethnographiai és nyelvészeti szempontból ezt az elméletet, kitérve azokra a hipotézisekre is, amelyek sokszor csak a sorok között lappanganak. Zsirai ugyanis dolgozatának nyelvészeti részében (!) megfeledezett arról, hogy a jugra név jūra alakban már a XI. sz. elején és a XIII. század folyamán több ízben is szerepel arab íróknál a vogulok és osztjakok elnevezésére. Markwart azt is kimutatta, hogy ezek az arab írók Jugriának leírását és a jūra névalakot egy közös X. századi forrásból merítették, amely forrás a legnagyobb valószínűség szerint Dzsajháninak 913—43 között keletkezett, elveszett nagy földrajzi műve volt (U. Jb. 4, 303). Az arab írók X. századi forrása a Jugriára vonatkozó tudását olyan arab prémkereskedők elbeszéléseiből merítette, akik a volgai bolgá-

⁴³ Magyar eredetű baskir helyneveket korábban Jankó és Nagy Géza kíséreltek meg kimutatni; névmagyarázataik tarthatatlanságát kimutatta Munkácsi (Ethn. 13:156 il.) és Mészáros (Ethn. 22:16—19). Baskir helyneveket nagyobb számban tett közzé Munkácsi (i. h.) egy orosz forrás nyomán és Mészáros (Magna Hungaria 1912, 132—138, 141—144). Bizony ezen helynevek között — amennyire én meg tudom ítélni a dolgokat — nem igen akadnak olyanok, amelyeket esetleg magyar eredetű nevekként lehetne gyanúba venni.

roknál jártak. A *jūra* névalak tehát a volgai bolgártörökből való szabályos töröknyelvi fejlemény korábbi **juyra < jugra* névalakból; ebből következik, hogy már a X. században hosszabb ideig élt a volgai bolgártörökség nyelvében. Ezek szerint tehát a *jugra* névben a *j-* sem valami orosz fejlemény; olyasmire különben úgys képtelenség még csak gondolni is, hogy a volgai bolgárok a IX–X. század folyamán népneveket vehettek volna át az oroszoktól. Hol voltak akkor még az oroszok a Volgától és a Káma mellékétől!⁴⁴

IV. A magyar-török viszony.

1. A magyar-bolgár érintkezés kora és színhelye.

Annak a megállapításával, hogy a magyar őshaza Baskíriában volt, a magyar-bolgár érintkezés színhelyére és korára nézve is egy meghatározó adat birtokába jutottunk. Nem helyezhetjük ugyanis már ennek egyik színhelyét Zichyvel, Hómannal és Némethel Nyugatsibériába; mivel pedig a bolgártörök törzseket, amint ezt teljesen hiteles történeti adatokból tudjuk (v. ö. Németh i. m. 98 l.), a szabirok 461–65 között üzték el Irtis-melléki őshazájukból, ezért a magyar-bolgár érintkezés kezdetét sem tehetjük korábbi időkre.⁴⁵ Ezzel a magyar-török viszony kérdése az ősidők sötétjéből a népvándorlás korának félhomályába került, vagyis olyan korba, amelyben egy-egy történeti adat pislákoló fénye valamennyire mégis már lehetővé teszi számunkra a tájékozódást.

Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy a magyar-bolgár érintkezést kizárólag a nyelvi érintkezésre értem, azt ugyanis nem tartom teljességgel lehetetlennek, hogy magyarok és bol-

⁴⁴ A *jugra* név magyarázatára, ami bennünket közelebből már nem érdekel, két lehetőség jöhet tekintetbe: 1. finnugor szó a vogulok és osztjákok elnevezésére (Setälä), 2. eredetileg a szamojédek elnevezésére szolgált, akik valamikor körülbelül ott laktak, ahol ma az osztjákok (bolgártörök jövevényszavak a szamojédekben): Schrenk, Ahlquist, Markwart. — Meg kell azonban jegyezni, hogy Zsirai fentközölt elmélete nem saját kutatásaiból sarjadt ki. Ő csupán Gombocz-nak egy korábbi tanulmányában odavetett ötletéhez, illetve gyanúhoz próbált dolgozatában — mindenestre kissé túlságosan terjedősen — bizonyítékokat szolgáltatni. Csodálatos azonban, hogy Zs. munka közben nem jött rá arra, hogy Gombocz teljesen téves nyomon indult el, amikor a *jugra* nevet az *onogur* névvel gondolta összefüggésbe hozhatónak. — Igaz ugyan, hogyha Zs. erre idejében rájön, akkor a *jugra* név etymológiájáról sem lett volna kénytelen egész vaskos kötetet írni.

⁴⁵ V. ö. Németh: „A magyar-bolgár érintkezés kezdetét a Kr. u. első századokra tehetjük, de az sem lehetetlen (én ritkítottam!), hogy az érintkezés csak az V. század felé kezdődött” (i. m. 126).

gártörökök között bizonyos kereskedelmi érintkezés már 465 előtt is ne jöhetett volna létre. A korai kereskedelmi összeköttetés feltevésének lehetőségét ugyan csupán egy nyelvészeti elmélet adja meg, de azért számolni óhajtunk ezzel is. Az Ural folyónak török *Jajyk*- neve ugyanis Ptolemaiosnál a II. században és Menandrosnál a VI. században *Δάιχ*-, illetve *Δαιχ* alakban jelenik meg. A szókezdő *d*- nyilván a bolgártörök *d'ž'*, vagy *d'* hang jelölésére szolgált a görög átírásban. Ha pedig a köztörök *j* ~ bolgártörök *d'ž'*- megfelelés esetében a köztörök képviseli az eredeti hangállapotot, amint ezt Németh Gyula felteszi, akkor a Ptolemaiosnál előforduló *Δάιχ*- névalak azt tanúsítaná, hogy a *Jajyk* (Ural) folyó mentén már a II. században bolgártörökök laktak. Más nyelvészek (Ramstedt, Poppe, Markwart) azonban a köztörök szókezdő *j*- hangot tartják ebben az esetben egy korábbi *d'*- hangból való fejleménynek (v. ö. U. Jb. VI. 102; IX. 82). — Mivel olyan adatokat Németh Gyula sem tud felhozni, amelyek ezt a kontroverziát véglegesen eldöntenék, a magunk részéről megelégedhetünk annak a megállapításával, hogy a Kr. u. II. században a *Jajyk* (Ural) folyó mentén már törökök laktak (az Ural folyó melléke buzatermő terület), akik kereskedelmi összeköttetésben állottak esetleg a tőlük északra lakó ősmagyarokkal is. Kereskedelmi összeköttetések tekintetében nem gondolhatunk egyébre, minthogy esetleg bolgártörök prémkereskedők felkeresték a Bjelaja mellékén lakó ősmagyarokat és a tőlük északra lakó *vogulokat*. Kissé talán meglepően hangzik, hogy az ilyenforma kereskedelmi összeköttetés nem jelent egyúttal nyelvi érintkezést is. Azonban ez így van; a bolgár prémkereskedők ugyanis az u. n. néma cserekereskedés útján szerezték be a prémvadász népektől a prémeiket: télen a hó leesése után szokták őket felkeresni. Ez nem valami etnológiai elméleti elgondolás, mert hiszen több középkori irodalmi adat tanuskodik róla.⁴⁶ Ezért nem tehető fel, hogy bolgár prémkereskedők útján

⁴⁶ Afi a 13. század elején összeállított arab adomagyűjteményében megemlíti, hogy a bolgárok jelbeszéd útján szerzik be a prémeiket Jugria lakóitól (v. ö. Markwart, U. Jb. VI. 289.). Ibn Battuta a 14. század elején részletesen leírja a cserekereskedésnek ezt a formáját: „... Ein jeder von ihnen (a prémkereskedőkre vonatkozik) lässt die mitgebrachten Waren zurück, und sie kehren zu ihrer gewohnten Station zurück. Am folgenden Tage kehren sie zurück, um ihre Waren zu prüfen. Da finden sie ihnen egegnüber Zobel, graue Eichhörnchen und Hermeline. Hat den Besitzer der Ware nun befriedigt, was er seiner Ware gegenüber gefunden hat, so nimmt er es; wo nicht, so lässt er es liegen; dann geben jene noch mehr dazu; manchmal aber nehmen sie ihre Waren weg und lassen die Waren der Kaufleute liegen. So geschieht ihr Verkauf und Kauf. Die Leute, welche sich dorthin wenden, wissen nicht, ob die, welche ihnen verkaufen und von ihnen kaufen, zu den Geistern oder zu den Menschen

török jövevényszavak kerültek volna az ugor népek nyelvébe.⁴⁷ És nem is kerültek; mert hisz a közfelfogás szerint ilyen jövevényszavak a vogulban és osztjákban nincsenek, nem tehető fel ez okból az sem, hogy az ősmagyarban lettek volna.

Történeti ténynek tekintendő, hogy a magyarok 800/30—889 között a Don és Dnyeper között Lebédiában laktak. Itt még érintkeztek bolgártörökökkel, mert a magyaroknak a bolgártörök hangalakot képviselő *besenyő* népnévet előbb még nem lehetett alkalmuk megismerni és átvenni (v. ö. Gombocz M. Ny. 12, 282). Így tehát nagy általánosságban a magyar-bolgár nyelvi érintkezés idejét négy évszázadra korlátozhatjuk: kezdetét vehette 465-tel, amikor a bolgárok Európába költöztek, (ez természetesen nem szükségszerű, vagy tényleges, hanem csupán lehetőségi kezdőpont), bevégeződött, ha a kabaroktól eltekintünk, 889-cel, amikor a magyarok költöztek el Lebédiából. A magyar-bolgár érintkezés színhelyéről az eddigiek alapján csak annyit mondhatunk, hogy annak a Lebédia és Baskiria közötti területen kellett lefolynia. Körülbelül ugyanez mondható el a magyar-alán érintkezésre nézve is, azzal a különbséggel, hogy ennek vége már 800/30-ra, vagyis a Lebédiába való költözés idejére tehető.

Hogy a magyarság mikor költözött el baskiriai őshazájából, ezt természetesen nem tudhatjuk; ezért kénytelenek leszünk a következőkben a magyarságra vonatkozó, vagy a magyarsággal kapcsolatba hozható adatokat Lebédiából visszamenőleg nyomon követni, hogy ilyen módon a magyar-bolgár érintkezés korára, színhelyére és természetére nézve bizonyos közelebbi megállapításokat tehessünk.

2. A Kubán melléki őshaza emlékei.

Hogy a magyarság Lebédiába egy korábbi Kubán melléki hazájából költözött, azt egy Al Bakrnál olvasható tudósítás, melynek értelmetlen népneveit Markwartnak sikerült megfejtenie, szinte kétségtelenné teszi. Ez a tudósítás így szól: „(A magyarok) országának egyik határa a rumiak országával határos; a másik, a sivataggal szomszédos határuk mellett

gehören und sehen niemand“. (Markwart ford. U. Jb. VI, 290). Ezt a jugriai néma cserekereskedést Herberstein báró is leírja. (További adatokra v. ö. Markwart, U. Jb. VI, 309.)

⁴⁷ Mivel az északi népek prémkereskedelme a néma cserekereskedésen alapult, már ebből kifolyólag is elesik Zichy Istán gróf azon újabb feltevése, amely szerint valami prémkereskedő ogur-törzs (ting-lingek) vehette talán fel valamely prémvadász ugor népnek a nyelvét, ahogy újabban régebbi elméletét Németh eredményei figyelembevételével szükségesnek tartotta módosítani (Értes. 1931, 146; Száz. LXV, 184).

hegység terül el, amelyen az as nevű nép lakik; van sok lovuk, lábas jószáguk és szántóföldjük; a hegység alsó részén, a tengerpart mellett abcház nevű nép lakik, ezek keresztények és az izlámnak Tiflisz földjével vonatkozásban lévő vidékeivel határosak. Itt kezdődik Örményország. Ez a hegység addig terjed, míg Derbend földjéhez nem ér és a kazárok földjével szomszédos“ (Németh i. m. 160—61). — Ez a leírás azokban a részeiben, amelyeket ellenőrizhetünk, a legpontosabban megfelel a tényeknek. Az abcházok földje tényleg az izlámnak Tiflisz földjével (Georgiával) vonatkozásban lévő vidékeivel határos: az abcházok a tengerpart mellett a Kubán és az Ingur között laktak és ősidők óta ott is laktak. Azt is tudjuk róluk, hogy régi idők óta keresztények: már Justinianus császár építtetett főhelyükön Pitzundában nagy székesegyházat.⁴⁸

Ennek a forrásnak a magyarokkal szomszédosnak mondott abcházokra vonatkozó jólértesültsége feljogosít bennünket arra, hogy a magyarokat illető tudósítását is teljesen hitelesnek fogadjuk el. Úgy látom, hogy „az izlámnak Tiflisszel vonatkozásban lévő...“ kitétel kormeghatározó adatot is tartalmaz. Georgia ugyanis 700—1000 között állott arab uralom alatt (Buschan i. m. II. 713), tehát az Al Bakri-féle tudósítás csupán a 700 utáni állapotokra vonatkozhatik. Ebből mindenesetre annyit meg lehet állapítani, hogy a magyarok 700—830 között valamikor a Kubán mellékén laktak. A magyar-török viszony szempontjából Al Bakri leírása egy nevezetes negativumot tartalmaz: benne a magyarság szomszédságában semmiféle török nép említve nincs. A tudósítás szerint a magyarok földje a bizánciakéval határos, ami nyilván a Krim félszigetre vonatkozik; a másik, vagyis északi határa a steppe (a „sivatag“); a sivatag melletti hegység vidékén vagyis keletre, a Kaukázus főgerincétől északra fekvő dombos vidéken lakik az as vagyis oszét nép, délre a tengerpart mentén az abcházok.

Azok a növényföldrajzi szempontok, amelyekre Zichy István gróf hívta fel a figyelmet, kétségtelenné teszik, hogy a magyar-bolgár érintkezés színteréül bizonyos területek nem jöhetnek számításba, és pedig azok, amelyeken az alma, körte és a kökény nem fordul elő. [A körte azonban esetleg kihagyandó, mert a magyar szónak a megfelelő török szavakhoz való viszonya nincs tisztázva és hasonló hangzású szó a körte elnevezésére akad az oszétban és más kaukázusi nyelvekben is.] Nagy általánosságban számításon kívül marad így az a terület, amely a Káma-torkolattól az Ural torkolatig húzott egyenestől

⁴⁸ V. ö. Byhan: Buschan, Illustrierte Völkerkunde II. 767.

keletre esik. A Káspító feletti steppe természetesen nem jöhet tekintetbe. A szőlőművelésre vonatkozó bolgár-török eredetű jövevényszavakból (szőlő, bor, szűr, seprő) pedig arra lehet következtetni, hogy a magyar nyelv bolgártörök jövevényszavainak legalább egy része Oroszországnak csupán délibb fekvésű vidékein kerülhetett nyelvünkbe, vagyis csak Lebédia déli része, vagy a Kaukázus melléke jöhet tekintetbe. Ezekre a vidékekre utal bennünket a bolgártörök eredetű kőris szó is: keleti elterjedési határa ugyanis nem éri el a Volgát, de a Kaukázus mellékén előfordul.

A szőlőművelésre vonatkozó szavak között hangtani szempontból nevezetes a szőlő⁴⁹ szó, amennyiben ennél az őstörök j- hangnak nem gy- felel meg, mint a bolgártörök jövevényszavak nagyobb csoportjában, hanem sz-, amely hang — úgy látszik — már a bolgártörök nyelv egy későbbi hangállapotát képviselő jésített s'- hang magyar helyettesítéséből származott, ami arra látszik mutatni, hogy a bolgár-magyar érintkezésben két korszakot kell megkülönböztetnünk, amelyek valószínűleg térbelileg sem egy helyen folytak le. — Zichy István gróf fejtegetéseit abban foglalja össze, hogy az „állat- és növényföldrajzi adatok legalább is nem zárják ki azt a feltevést, hogy a későbbi bolgártörök érintkezések színhelyét a Kaukázus vidékén keressük“. Ez így is van; azonban semmi olyan növényföldrajzi adatot nem lehet felhozni, ami inkább szólna a Kubán vidék, mint Lebédia mellett. — Számunkra Zichy növényföldrajzi adatai még egy fontos tanulsággal szolgálnak. Mivel egyetlen olyan adat sem merült fel, amely megengedné annak a feltevését, hogy a magyar-bolgár érintkezés egyik színhelyeként Baskiria is számbaveendő volna, kimondhatjuk azt a tételt is, hogy a magyarság őshazájában, Baskiriában a legnagyobb valószínűség szerint nem került közelebbi érintkezésbe bolgártörökökkel. Vagyis a növényföldrajzi adatok ugyanazt a következtetést engedik meg, mint a bolgártörök jövevényszavak hiánya a legközelebbi rokonyelvekben.

Amint láttuk, Al Bakri tudósítása szerint a Kubán mel léki magyarság szomszédságában török nép nem lakott. Ha tehát a bolgár-magyar érintkezés egyik színhelyének a Kubán vidéket akarjuk tekinteni, úgy nem zárkozhatunk el azon következtetés elől sem, hogy itt a magyarság valami bolgártörök földműves lakosságra települt rá. Ugyanez teendő fel Lebédiára nézve is, annál is inkább, mert hiszen itt már történeti adatok is tanúsítják, hogy Lebédiában a magyarok voltak az urak.

⁴⁹ A szőlő csoportba tartoznak még: szél, szücs, szérű, szemölcs.

Különben egy lovas nomád, vagy félnomád népnek szorosabb viszonya egy földműves néphez másképp bajosan is képzelhető el, minthogy a lovasnép az úr, a földműves a szolga.

3. *A Kubán mellékén szerepet játszott török törzsszövetségek és a magyarság.*

Németh Gyula úgy gondolja, hogy a magyarok 465-től 800-ig laktak a Kubán mellékén. Azok a következtetések, amelyek Németh Gyulát erre a felfogásra hozták, úgy látom, nem helytállóak. Szerinte a magyarság e negyedfélszázad folyamán beletartozott valamennyi török törzsszövetségbe, amelyről adataink vannak, hogy 465—800 között a Kubán mellékén szerepet játszott. Ezek az onogurok, szabirok, türkök, kazárok törzsszövetségei. Hogy a kazárokhoz a magyaroknak valamilyen kapcsolatuk volt, az kétségtelen, hisz történeti adatok is tanúsítják. Arra a feltevésre, hogy a magyarság a másik három török néppel is szoros politikai kapcsolatban volt, Németh Gyulát csupán az a körülmény készítette, hogy a magyarság onogur, szabir (?) és türk néven szerepel nyugati népeknél, bizánci és arab íróknál. Azt írja Németh Gyula: „Természetesen nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy a magyarság e nevek közül egyikhez, vagy másikhoz egyszerűen szomszédság, vagy más hasonló körülmény folytán jutott, de hogy mindegyiket így kellene magyaráznunk, az lehetetlen“ (i. m. 177). Mi azonban azt is lehetetlennek tartjuk, hogy a magyarság mindegyik neve egy-egy politikai korszak emléke volna, amint Németh gondolja, hiszen a politikai kapcsolat csak a legritkább esetekben szokott valamely nép elnevezésére alkalmul szolgálni. Különös a dologban az is, hogy ezeknek a népeknek híruk-poruk sem marad a Kubán mellékén: hirtelen feltűnnek, emlegetik őket, azután nyomuk vész; ezzel szemben a magyarságról nincs századokon át semmi hír a Kaukázus-vidék eseményeiben, míg azután 800 körül a Feketetenger mellékén felbukkannak. Vajon mi tette volna számukra lehetővé a megmaradást, mikor összes „uraik“ mind eltűntek arról a vidékről?

Németh Gyula kimutatja, hogy a türkök, szabirok és kazárok nyelve köztörök volt, és csodálatosképpen a magyarok nyelvébe egyetlen olyan török jövevényszó sem került, amely valamilyen jellegzetes köztorök hangsajátságot tüntetne fel, bár Németh feltevése szerint a magyarok velük, köztük éltek és harcoltak századokon át. Ez hihetetlen! Hisz még a szomszédos oszéteknek a nyelvéből is körülbelül 30 jövevényszó került a magyarba, pedig Németh felfogása szerint velük a ma-

gyarság olyan szoros viszonyban sohasem állott, mint a törökséggel.

Németh elmélete szerint nyolc-tíz török törzs csatlakozott a magyarsághoz.⁵⁰ Sőt még tovább is mehetünk: a csatlakozott török törzsek számának Németh elmélete szerint nagyobbnak kellett a Kubán melléki hazában lennie. Szerinte ugyanis csupán a Magyar törzs tekinthető finn-ugor eredetűnek, így tehát a Kur mellékére és a Baskiriába költözött töredékeknek török eredetűeknek kellett lenniök. És a parányi finnugorság ebben a török áradatban, amely az elmélet szerint hozzácsatlakozott és amely századokon át körülvette, nem merült el. Sőt az ezeréves együttlét még jövevényszavakban sem eredményezett többet, mint már említettük, 200 egynéhány szónál, amikor a Duna-Tisza mellékén néhány század során vagy három-négy-szer ennyi szláv jövevényszó került nyelvünkbe (pontos számot nem mondhatunk, mert szláv jövevényszavaink tudományosan még mindig nincsenek feldolgozva). A magam részéről az ilyen ethnographiai csodában még akkor sem tudnék hinni, ha történeti adatok látszanának ezt az elméletet igazolni; ebben az esetben az adatok hitelességét volnék kénytelen kétségbevonni. Olyan történeti adatokról, melyek ezt az elméletet igazolhatnák, szó sincs, csak hipotézisekről. Nyilván a hipotézisek körül van a hiba!

a) *Μουαγερις* király. Hogy a magyarság a VI. század elején már a Kubán vidékén lakott a „hun nevet viselve“, azt *Μουαγερις* neve tanusítaná, aki két bizánci forrás szerint 527/28-ban a pogány papokkal szövetségbe lépett megölette testvérét, *Γορδάς* királyt, amiért ez kereszténnyé lett és a bálványokat összetörette. A *Μουαγερις* nevet Moravcsik Gyula az olvasás erőszakolásával *Mogyeri*-nek olvassa (M. Ny. 23, 263) és ebből arra következtet, hogy *Mouageris* népe a magyar volt. Németh Gyula még tovább megy: a *Γορδάς* nevet *Ogurdá-*

⁵⁰ Németh Gyula ugyan a magyar-török viszony természetére nézve meglehetősen ingadozóan nyilatkozik: a magyar törzsnevekkel kapcsolatban török törzsek csatlakozásáról beszél (i. m. 275. l.), a bolgár-magyar érintkezésről szólva pedig annak a lehetőségét veti fel, hogy a bolgárok a magyarokat feltételezett szibériai őshazájukban meghódították és megszervezték, úgyhogy a prémkereskedelmen alapuló összeköttetésből szoros politikai kapcsolat keletkezett (i. m. 122. l.). Az utóbbi feltevés, ismerve a bolgárok prémkereskedésének a módját, még csak szóba sem jöhet.

Azt kell tulajdonképp mondanunk, hogy Németh Gyula a magyar-török viszony természetéről való felfogását mindig csak esetlegesen alkotta és fogalmazta meg: a magyar törzsnevek eredetéről vallott felfogásához a bolgár csatlakozás felvétele látszott jobban illeni, az őshazáról vallott nézetéhez pedig a bolgár hódítás. Ebben a nagyon fontos kérdésben azonban az egységes, határozott, ellenmondás nélküli állásfoglalás elengedhetetlen követelménye a kutatásnak. Akár helyes az, akár nem...

nak olvasva benne a magyar *-da* (?) becéző- képzőbokrót és a török *ogur* népnevet fedezi fel. Mivel törököknél testvérek nevei gyakran tartoznak ugyanazon jelentési kategóriába, török fejedelmi családokban pedig előfordulnak nép-, vagy törzsnévből való nevek, Németh a két testvér nevében törökös névadást lát. Ehhez a következőket jegyezhetjük meg: minden népnél előfordul, hogy közeli rokonok nevei ugyanazon jelentési kategóriába tartoznak és minden népnél előfordulnak személynevekként népnevek. A népnévből lett személynév azonban egyéb személynemekkel egy sorba állítani nem lehet, mert a népnévből lett személynév az idegenből származott embereknek megnevezésére szolgált minden népnél. Ezt vallják azok a török példák is, amelyeket Németh felhoz: ha egy türk fejedelemszöveg egy nyugati türk törzs nevét viseli (i. m. 83), abból csak az következik, hogy abból a törzsből származott. Idézi Németh erre nézve egy kínai forrás megjegyzését is, amely szerint „a barbárok gyakran nemzetségnevet csinálnak a törzsnévből, mely ilyenformán családnévvé lesz“. Ez azonban nem valami speciális török névadás, mert kínai barátunk ezt a csodálatos jelenséget nálunk is számtalan esetben konstatálhatná, hiszen ezrével akadnak nálunk is Németh, Szászok, Tótok, stb. Így tehát, ha Moravcsik olvasata helyes volna is, ebből csak az következne, hogy Mouageris népe nem volt magyar, hanem ő volt csak magyar származású, esetleg csak az anyja révén.

Hogy pedig török népeknél is a népnévből lett személynév ténylegesen a származás megjelölésére szolgált, arra nézve felhozhatunk török népek történetéből is egy jó példát, amelyről más kapcsolatban Németh Gyula is megemlékezik (i. m. 178): egy *Honagur* nevű hun szerepel a IV. században egy örmény forrásban, amely körülményből nem következik az, hogy a húnok onogurok voltak — hisz éppen Németh bizonyítja be, hogy nem voltak azok — vagy hogy már a IV. században Európába költöztek, hanem csak annyi, hogy egy onogur származású török valahogy a húnok közé keveredett, ott szerephez jutott és azok származása alapján *Onogurnak* nevezték.

Ez a Mouageris név Némethnek még módot nyújt arra a feltevésre is, hogy a kazárok (!) és magyarok uralma a VI. században áterjedt Krim egy részére is (i. m. 161), sőt az ezzel ellentétes következtetésre is, hogy t. i. a magyarság a VI. sz. elején önálló és a hun nevet is viseli (i. m. 177), ami viszont annak a bizonyítékaul is szolgál, hogy az u. n. hunhagyományt a magyarság az őshazából hozta magával (i. m. 217). Látnivaló ebből, hogy mily gyéren akadnak adatok, amelyek az elmé-

letet igazolhatnák, ha egyetlen hipotézist is ennyi következtetéssel kell megterhelni.

b) Az onogurok Kubánvidéki szereplésére vonatkozó adatok Németh (i. m. 178/82) és Moravcsik nyomán a következők:

460 körül kiűzik a szabirot az onogurokat nyugatszibériai hazájukból. — 550 körül Kolchisban egy vár és környéke 'Ονγόρουρις nevet viseli az onogurok egy régebbi vereségének emlékeképpen. — Egy szír krónikának 569 körül írt fejezete, amely azonban korábbi bizánci forrásból meríti értesülését, a Kaukázustól északra lakó népek között említi az onogurokat is (Moravcsik, U. Jb. 10. 61). — A VI. század közepén Jordanes, a Fekete tenger északi partján lakó népeket felsorolva, utolsónak említi az onogurokat. — A VI. században északkaukázusi népek között említi Theophilaktos Simokattes őket. — Menandros tudósítása szerint 558-ban az onogurok avarokkal harcoltak. — 576-ban a türk kagán a bizánci követség előtt elrettentő példaként említi az onogurokat, akik ugyan szembeállottak a legyőzhetetlen türkökkel, de semmit sem értek el, hanem szolgálókká lettek (U. Jb. 10. 63). — 700 körül a Ravennai Geográfus régibb forrásból merítve a Maeotis és Kubán vidékén említi a patria Onogoria-t. — VI. századi viszonyokra utal egy bizánci püspökségi jegyzék a VIII. sz. közepéről, mely az onogurokat is említi.⁵¹ — A VII. sz. elején a Maeotis és Kubán mellékén megalakult Nagy Bulgária az onogundur nép országa (v. ö. Moravcsik U. Jb. 10. 70. 11.), mely azonban alapítójának, Kovrát-nak halálával (642) megdőlt: az *onogundur* név az *onogur* név -dur képzős török továbbképzése (Németh i. m. 59). — Az ál-Choronei Mózes-féle VII. században kibővített V. századi örmény krónika szerint *Aspar-hruk* a kazárok elől a Duna vidékére menekült (Moravcsik, U. Jb. 10. 83). — A IX. század elején — régibb források alapján — feljegyzett Nikephoros és Theophanes-féle elbeszélés a dunai bolgárok eredetéről, mely mondai és tudákos elemeket is tartalmaz, úgy adja elő a kazár támadást, hogy az őshazában visszamaradtakat támadták meg és igázták le a kazárok (v. ö. Gombocz, U. Jb. 1. 194—195; Moravcsik, U. Jb. 10. 71. 11.). — 679-ben átkelnek a bolgárok a Dunán — a bolgár fejedelemjegyzék szerint *Asparuch* veztsége alatt —; nevük Konstantinos Porph. szerint ekkor lett ismeretes, mert régebben *onogundurok*nak nevezték őket. — 713-ban a Thrákiát pusztító dunai bolgárokat *onogur-bolgároknak* mondja Agathon diakonos (Moravcsik, U. Jb. 10. 66. 11.).

Látnivaló, hogy az onogurok történetére vonatkozó ada-

⁵¹ Moravcsik M. Ny. 23. 267. Egy későbbi dolgozatában Moravcsik módosítja ugyan felfogását, a VII. századra téve a püspökség alapítását, azonban csupán azért, mert a VII. sz. jobban megfelelne időközben felállított onogur-elméletének, amint azt körülbelül maga is bevallja (U. Jb. 10., 65. 1. 1. j.). Hogy azonban a püspökségi jegyzék *χοιτῆροι* neve nem az akaciokra, hanem a kazárookra vonatkoznék, amint az újabb datálás megkövetelné, azt lehetetlen elhinni.

tok szakadatlan sort képeznek, amelyekből kitűnik, hogy az onogurok azonosak a dunai bolgárokkal. Kubánmelléki őshazájukat, amint az adatokból kivehető, kazár nyomásra voltak kénytelenek elhagyni. Ha a magyarok az onogur törzsszövetségbe beletartoztak volna, akkor bizonyára ők is — de legalább nagyobb részük — velük költözött volna Bulgáriába.⁵² Ezek szerint a magyarok csak az onogurbolgárok elköltözése, vagyis körülbelül 650 után szállhatták meg Kubánmelléki őshazájukat.

A szlávok, vagyis oroszok, a török népek közül az onogurokat mindenestre ismerhették, ezért az onogurok eltűnése után azt a népet nevezték így, amely azok helyére költözött, mert hisz megjelenésükben bizonyára voltak hasonló vonások. Arról a szlávok különben sem tudhattak volna semmit, hogy a magyarok beletartoztak-e az onogurok törzsszövetségébe, vagy nem; ahhoz, hogy ilyen politikai finomságokról tudomásuk lehetett volna, nagyon is távol laktak a Kubán mellékétől, a magyar nyelv pedig nagyon is onogurul hangozhatott nekik... Ebben a vonatkozásban nevezetes az is, hogy a magyarokat onoguroknak csupán a szlávok nevezték, akik a Kubán-vidék politikai viszonyairól semmit sem tudhattak és akik a magyarokat csak ezeknek zsákmányoló kalandozásai alkalmából ismerhették meg, ellenben a Kubán-vidék politikai viszonyairól tájékozott bizánci és keleti források sohasem nevezik őket így.

Ha a magyaroknak szlávoktól származó onogur elnevezése el nem terjedt volna Európában, akkor a nyugati népek valószínűleg hun vagy avar néven neveznének bennünket, mert hisz a honfoglalás után Európaszerte hun és avar néven kezdték már emlegetni a magyarokat. Ennek oka csupán az volt, hogy a magyarság mint a hunokhoz és az avarokhoz hasonló harcias lovasnomádnép jelent meg azon a területen, melyet korábban a hunok és avarok bírtak; így tehát joggal hihették azt a nyugatiak, hogy a magyar honfoglalással ezek a népek tértek vissza régi hazájukba.⁵³ Ha a magyar honfoglalás időpontjáról semmit sem tudnánk, a magyarságnak nyugati történeti forrásokban gyakran előforduló hun és avar elnevezéséből teljes joggal és teljesen helyesen következtethetnénk arra, hogy a magyarok csak a hunok és avarok után foglalták el mai hazájukat. Hasonló következtetésre tehát a magyarok onogur elnevezése alapján a Kubán melléki őshaza kérdésében is módunk és jogunk van.

c) A szabírokra vonatkozó adatok a következők (v. ö. Németh i. m. 183 ll. és 315 ll.):

⁵² Erre a kérdésre más kapcsolatban még vissza óhajtunk térni.

⁵³ V. ö. erre nézve a II. fej. 28. sz. lábjegyzetét.

460 körül elűzik a sarogur, ogur és onogur népeket az Irtis mellékéről. — 515 előtt a Kaukázus vidékére költöznek Szibériából.⁵⁴ — 515-től 558-ig különféle harcokban szerepelnek eleinte a Volga felé, később a Kubán vidékén. — 558-ban az avarok megsemmisítően megverik őket (Menandros). — 576-ban a bizánciak szabirokat és albánokat telepítenek a Kur jobb partjára (Menandros): bizonyára a szabiroknak azon töredékeiről van itt szó, akik az avaroktól szenvedett vereség után bizánci területre menekültek. — Moravesik szerint említve vannak a szabirok az 572. és 578. év eseményeivel kapcsolatban is Theophanes Byzantios és Menandros töredékeiben. Hozzáteszi azonban: „Damals zeigten sie allerdings nichts mehr von ihrer alten Macht“ (U. Jb. 10, 76 l., 6. j.). — Balādiri († 892) arab történetíró szerint a *sāvrđī* nép 750–60 közt jelent meg Örményországban.⁵⁵ Ez vagy azt jelenti, hogy újabb szabirok költöztek a Kur mellékére, vagy hogy 750–60 között adtak a Kur melléki szavirok életjelt magukról, vagy pedig azt, hogy Balādiri időmeghatározása téves: az utóbbi két lehetőség a valószínűbb. — A IX. század közepén a Gökese tótól északra a Kur jobbpartján lakó szabirok már keresztények: a bizánci telepítés bizonyára térítéssel volt egybekötve. Az örmények népetymológiával vették át a nevüket, amennyiben a *„sevardik“* szó jelentése *„fekete fiúk“* (a *-k'* az örmény többes jele); örmény forrásból közli nevüket Konstantinos Porph. is, amennyiben a *Σεβορι* = *Σεβορι*-] nevet *Μαύρα παῖδια* kifejezéssel fordítja. — Konstantinos Porph. szerint: „abban az időben (Lebediában) nem hívták őket (a magyarokat) turkoknak, hanem *Σάβαροι ἄσφαλοι*-nak, valami okból“. Leszögezhetjük tehát, hogy még Konstantinos szövege szerint sem maguk nevezték így magukat a magyarok — mint Németh gondolja, — hanem a nevet másoktól kapták. — Másutt Konstantinos megjegyzi: „Háború támadván a turkok és a . . . besenyők között, a turkok tábora megveretett (889) és két részre oszlott. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékére telepedett le és ezeket mai napig a turkok régi nevén *Σάβαροι ἄσφαλοι*-nak nevezik“. — 1000 körül szerepel a Kur mellékén a *Sevortik* név, mint egy kerület neve. — A perzsa csapatoknak egy bizonyos fajta csatabárdja az ő nevükről van elnevezve. — Később nem esik szó róluk: a Gökese tótól északra a Kur mellékén most örmények és aszerbejdzsáni tatárok laknak. — Anonymus szerint *Zuard(u)* hadat viselt a Balkánon, ott vett feleséget magának, „és az a nép, melyet most Osaba magyarjának mondanak, *Zuard* vezér halála

⁵⁴ Bizonyára valamely nép nyomására voltak kénytelenek a szabirok is az Irtis-mellékét elhagyni. Az avarok jöhetnek csak erre nézve tekintetbe, akik egy félszázad mulva nyomon követik őket. Valószínűnek tarthatjuk, hogy az avar nyomás elől egy részük északra költözött: különben érthetetlen volna, hogy félszázados nyugatszibériai szereplésük nyomán mikép maradhatott volna meg az emlékü a voguloknál és az osztjákoknál (v. ö. Németh i. m. 183 l.).

⁵⁵ Németh i. m. 316 közlése szerint Markwartnál „sich zusammenrotteten“.

után Görögországban maradt". A humkrónika szerint *Zuard* vezér Olaszországban harcol. — A XIII. sz.-ban szerepel nálunk egy *Zuard, Zoward, Zovard* nemzetség. —

Látnivaló, hogy a fenti adatsorozat tele van ellenmondásokkal és zavarral, ha azon állásponton akarunk lenni, hogy Konstantinos *Σάβατοι* népnéve a magyarokra vonatkozik, és hogy ez a név a *szabir-szabar* névnek magyar *-d* kicsinyítőképzős származéka. Ezt csak abban az esetben lehetne esetleg feltenni, ha a szabirok a magyarokkal lennének azonosak, amint ezt Fehér Géza (K. Sz. XIX.) tényleg fel is tette. Ezt a feltevést azonban lehetetlenné teszi Priskos azon tudósítása, hogy az avaroktól szorongatott szabirok úzték el hazájukból az onogurokat, ogurokat és sarogurokat; ezen tudósítás szerint tehát a szabirok eredetileg az Irtis-melléki bolgároktól keletre laktak; a magyarok őshazáját pedig valahol Középázsiaiban már semmiképpen sem kereshetjük. — Nem segíthet az sem rajtunk, ha a szabirokra vonatkozó egyik-másik adatot nem vesszük hitelesnek. Ilyenformán igyekszik az adatokban rejlő ellenmondásokon segíteni Németh is. Hogy azonban ez mennyire nem lehetséges, arra nézve jellemző, ha idézzük az 576.-i Menandros-féle (középkorú tudósítás) adataira vonatkozó tétovázó szavakba foglalt kifogását: „Menandros szavirjai lehetnek a szavárdok, de meg kell gondolnunk, hogy ő nem szavárdokról, hanem szavirokról beszél, megjegyzendő azonban, hogy ez nem nagyon lényeges, mert...” — Ha azonban a szavártokat éppúgy törököknek tekintjük, mint a szabirokat és az előbbi névalak *-t, -d* végződését nem magyar kicsinyítőképzőnek, hanem oszét többes jelnek magyarázzuk, akkor a szabirokra vonatkozó adatokat a következő, ellenmondásokat nem tartalmazó rendszerbe foglalhatjuk össze:

Az 558.-i megsemmisítő vereség után a szabirok egy része bizánci területre menekült. A bizánciak a Kur mellékére telepítették őket, gondoskodva megtérítésükről is. A szabirok egy másik töredéke, amely a Kaukázus északi vidékén maradt, a Lebédiába vonuló magyarsághoz csatlakozott, azonban a besenyőktől szenvedett vereség után nem költözött velük Etelközbe, hanem visszavonult törzsrökonaihoz a Kur mellékére. Konstantinos valamilyen forrásból értesült arról, hogy a Fekete tengertől északra a szavárt nép lakott. Mivel viszont más oldalról szerzett értesülése szerint ott a turkok (magyarok) laktak, akikről magyar forrásból tudta, hogy szavárt nevű töredékük a besenyőktől szenvedett vereség után (dél-)keletre költözött Perzsia egy vidékére, feltette, hogy a magyarokat Lebédiában valami okból szavártoknak hívták. Erről a Perzsiába költözött

szavárt töredékről a Lászlókori gesta is megemlékezett, esetleg pontos helymegjelöléssel (Persiden inhabitant regionem). Az őskronika ezen tudósításából azután Anonymus és Kézai szokásos modorukban meséket koholtak. Úgy látszik, a szavártok egy nemzetsége a nyugatra költöző magyarsághoz csatlakozott, akiket a magyarok származási nevükkel neveztek el, amint ez a név a Szovárd nemzetség (később Bessenyei-család) nevében meg is maradt. Ha a magyarok maguk nevezték volna magukat szavártoknak, vagy ha a szavártok nyelvileg nem különböztek volna tőlük, akkor *Szavárt*-nemzetség épűgy nem lett volna köztűk, mint ahogy *Magyar* nemzetség sem volt (ehhez a családnévhez csak névmagyarosítás útján lehet jutni, vagy pedig nem-magyar környezetben).

A szabirok nyelvéről három név alapján Németh Gyula annyit megállapított, hogy az török volt és hogy a népnevűk is török szó, tévelygő jelentésben. Lehet, hogy köztörök nyelvet beszéltek, amint Németh Gyula hiszi, bár érvelése nem teljesen meggyőző: nem lehet ugyanis belátni, hogy az Irtis vidéki bolgároktól keletre miért nem lakhattak volna bolgártörök nyelvet beszélő törzsek is; a szabiroknak a kazárokkal való azonosítása pedig, amint látni fogjuk, nem fogadható el.

Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a szavártok törököknek csak akkor tekinthetők, ha Németh Gyulának azon két feltevését elfogadjuk, hogy a *sabyr*, *sibir* és *savar* névalakok hangtanilag összetartoznak és tényleg egy népet jelölnek. Lehetséges ugyanis egy egészen más kombináció is, amelyre Németh Gyula egyáltalán nem terjeszkedik ki. Marinósnál és Ptolemaiosznál ugyanis a II. sz.-ban említve van egy *Savagoi* nevű nép Délországban. Markwart felteszi, hogy ez egy finnugor nép volt, mely a történelemelőtti időkben a Deszna vidékén lakott, ahonnan ezt a népet legkésőbb az I. sz.-ban Kr. után egy szláv néptörzs keletre szorította, és pedig az orosz *séverjane* néptörzs, amely a nevűket is örökölte. A keletre szorított néptörzs Markwart feltevése szerint a Középső-Volga vidékére vetődött, ahol a bolgár *Suvar* városban maradt meg a nevűk (v. ö. U. Jb. 4, 266—72). Németh Gyula pedig megemlíti (i. m. 322), hogy Ibn Hordádeh a 9. sz. közepén említi a Kaukázus északkeleti vidékén egy *Sovar* nevű fejedelemséget (i. m. 322). Mivel pedig a *sovar-suvar* névalak a törökben nem keletkezhetett *sabyr*ból, felteszi, hogy ezen névalakok a népnév magyar alakját tükröztetik vissza; vagyis újabb magyar töredékeket keres a Középső-Volga jobbpartján és a Kaukázus északkeleti vidékén is. Ez azonban már egy kicsit túlságosan sok, mert hisz Németh feltevése szerint a Kur melléki szabir

nép és a baskir nép is a Kubán-melléki magyarságból rajzott ki. Amennyire azonban nem kereshetünk magyar telepesekeket mindenfelé szerte a világon, ahol a magyar névhez hasonló helynevek akadnak, amint ezt Németh ki is fejti, még kevésbbé gyaníthatunk Keleteurópában magyarokat minden hely- és népnév mögött, amelyekben az s-v-r mássalhangzók előfordulnak.⁵⁶ És hozzá Németh szerint még a kazárok is szabirok! — Hogy ezen hely- és népnévek mint függhetnek össze egymással, azt adatok hiányában eldönteni nem tudom; annyi mindenestre valószínűnek látszik, hogy a Kaukázustól északra két különböző nép szerepelt 400—1000 között, amelyeknek a neve azonban hasonló hangzású volt. Számunkra közünyös, hogy a szavártok törökök voltak-e vagy finnugorok, de mindenestre nem magyarok: a szavárt névalak eredetére vonatkozó magyarázatunkon ez a körülmény semmit sem változtat.

d) A türkökre vonatkozó adatok a következők (Németh i. m. 193. ll.):

552-ben a kinai forrásokban említett T'u-men a türk birodalom megalapítója leveri az avarokat; utódai folytatják a hódító hadjáratokat: a türk birodalom Mandzsuriától a Krim félszigetig terjed, de a nyugati rész meglehetősen önálló. — Theophanes Byzantios VI. századi író arról értesít, hogy a Dontól keletre 563 táján türkök vannak. — 569-ben a Zemarchos-féle követtség tudósítása szerint a Kaukázustól északra fekvő területek türk uralom alatt voltak (Németh i. m. 199). — Menandros szerint 576-ban a türk kagán a bizánci követek előtt szolgáinak mondja az onogurokat és az alánokat, akik bár ellene szegültek, de mit sem értek el (Ü. Jb. 10, 63). — 576-ban a türkök elfoglalták a krími Bosporos várost (Németh i. m. 201). — Az ál-Chorenei-Mózes-féle örmény krónika egy VI. századból származó tudósítása szerint a zichék területétől északra, tehát az Alsó-Kubán környékén türkök és bolgárok laktak (Németh i. m. 195). Ez a tudósítás mindenben fedi a bizánci tudósítások adatait: az örmény forrás bolgárjai megfelelnek a bizánciak onogurjainak, a türkök pedig a türköknek, és így ezek az adatok a magyar őstörténet szempontjából rendkívül nagyjelentőségűek, mert kitűnik belőlük, hogy a VI. század végén a Kubán vidékén magyarok még nem laktak.⁵⁷ — 627-ben a türkök fennhatósága még kiterjedt a ka-

⁵⁶ Erre nézve példaképen megemlíthetem, hogy Szilágy megyében is van egy Szovárhegy nevű helység, amint Horvátországban is van Sovari, Lengyelországban pedig Soviarka nevű község, amelyeknek bizony nincs közük a szabirokhoz, lévén a szláv sova 'bagoly' szó származékai (v. ö. ZÖNF. VI. 107); Szabar helyneveinknek sincs semmi közük a szabirokhoz, amennyiben ez a név a szláv Sobor személynévből származott.

⁵⁷ Ezzel természetesen a Movayegis és Toğdás nevekkel való okoskodás kronológiai szempontból is kútba esett: ez a példa is tanúsítja, hogy egyes magábanálló személynévek etimológikus elemzése — figyelembevétel a lehetőségek nagy számát — csak nagyon problematikus ér-

zárókra (Németh i. m. 205). — 630-ban a keleti, 659-ben a nyugati türkök kinai fennhatóság alá kerülnek (a nyugati türk birodalom központja a Balkas tótól délre eső területeken volt). Ezzel Európában többé szerepet már nem játszanak.

Hogy a magyarok beletartoztak-e a türk birodalomba, azt a rendelkezésünkre álló adatokból megállapítani nem lehet. [A magyarok *türk* nevére a kazárokkal kapcsolatban fogunk később még visszatérni.]

e) A kazárookra vonatkozó adatok a következők:

531—78 közötti időben harcolnak a perzsák ellen. — 586-ban ismeretes már a nevük a bizánciaknál (Németh i. m. 203). — A VII. században uralmuk kiterjedt Perzsiának bizonyos kaukázusi területeire is (Németh i. m. 208). — 626-ban a bizánci császár szövetséget köt velük a perzsák ellen (Moravcsik, U. Jb. 10, 83). — 627-ben még türk fennhatóság alatt vannak (Németh i. m. 205). — 650—800: rablóhadjáratok délkaukázusi vidékekre, harcok a támadások ellen védekező arabokkal (Simchowitsch-Palló, U. Jb. 2, 159—60). — 650 körül a későbbi volgai bolgároknak egyik törzsét az Alsó-Terek mellékéről a Volga-Achtuba közre szorítják és később még északra (Markwart, U. Jb. 9, 76). — 650 körül elűzik az onogur-bolgárokat a Kubán mellékéről (l. fentebb Choronei Mózes adatát). — 698-ban a kazár kagan helytartója már a krími Bosporusban székel (Moravcsik, U. Jb. 10, 83). — 738-ban egy győzelem az araboknak 25 évi nyugalmat biztosít (U. Jb. 2, 160). — 762—63-ban egy nevezetes rablóhadjárat Örményország és Georgia ellen (U. Jb. 2, 160), de a Hārūn ar-Rašid korában (786—809) folytatott rablóhadjáratokban megtörik a kazárok hatalma.

A kazárokat Németh a szabiروkkal tartja azonosaknak. Bizonyára tévesen: abban a korban ugyanis, amikor a Kubán vidékén megsemmisült szabiروkknak maradványait a bizánciak a Kur mellékére telepítik, a kazárok már a perzsák ellen harcolnak és nevük Bizáncban is ismeretes (l. fentebb). Németh elmélete Masūdīnak arra a megjegyzésére van alapítva, hogy

tékü következtetésekre nyújt módot az őstörténeti kutatásban. Németh Gyula ugyan a Choronei Mózes-féle adathoz megjegyzi: „Mivel pedig itt a türk név kazárookra nem vonatkozhatik (a kazárokat alább külön nevükön nevezi a forrás), a türkökön itt minden valószínűség szerint magyarok értendők“ (i. m. 195). Ábból azonban, hogy a türk név kazárookra esetleg nem vonatkozhatik, még egyáltalán nem következik, hogy a türkökre ne vonatkoznék, sőt a fenti egymásután leközlött adatokból mindenki megállapíthatja, hogy teljes valószínűség szerint a türkökön nem magyarok, hanem türkök értendők. Mivel pedig az 576-i követségről szóló Menandros-féle adatokban a türkökön másokat, mint türköket érteni nem lehet, Németh néhány lappal tovább már a bizánci követségi jelentés onogurjaiban keresi a magyarokat: „Ha a magyarok valóban kapcsolatban vannak az onogurokkal — ami nagyon valószínű —, akkor azt kell gondolnunk, hogy ez az adat a magyaroknak a türk birodalomba való bekapcsolására vonatkozik“ (i. m. 200. l.). És akkor kifélék a Choronei Mózes bulgárjai, kérdezheti a figyelmes olvasó?

a kazárokat törökül szabiroknak, perzsául Chazaroknak nevezik. Azonban a kazár is török elnevezés, amelyet a perzsák csak törököktől hallhattak, így tehát Masüdi megjegyzéséből csak az következik, hogy zavaros fogalmi voltak az északkaukázusi néprajzi viszonyokról. Ez így van más keleti íróknál is; Simchowitsch megjegyzése szerint a keleti írók egyáltalán nem ismerték azokat a néprajzi változásokat, amelyek a Kr. születése utáni időkben a Kaukázustól északra végbementek, úgyhogy a kaukázusi népekre vonatkozólag mindent a kazárokkal hoztak kapcsolatba, mint amely népet a legjobban ismertek (U. Jb. 2, 158). — Feltévése támogatására felhossa Németh azt is, hogy sabyr és kazár hasonló jelentésű nevek (az egyik 'bolyongó', a másik 'kóborló'). Erre megjegyezhetjük, hogy ilyen jelentésű népnév a törökök között több is van, anélkül, hogy ezzel ezen népek között valami közelebbi rokonságot lehetne feltenni; Némethnél a következőket olvashatjuk: *kazak*, *güzak* (i. m. 37), *jürük*, *göcöbä*, *göcümän* (i. m. 34). — Azt írja Németh Gyula: „Türk fennhatóság alatt, türk vezetőséggel és türk haderő hozzájárulásával jött tehát létre 560—70 körül a kazárok birodalma“ (i. m. 200). És vajjon hová lettek, a Kaukázus vidékéről a törökök, akik bizonyára nem pusztultak el a türk birodalomnak Kinával vívott harcaiban? Természetesen továbbra is a Kaukázus vidékén maradtak kazár néven és a nyugati türk birodalom bukása (659) után a Volga mellékén önálló kagánságban szervezkedtek meg. Lehetséges tehát, hogy a kazárok eredetileg a nyugati törökök egy részét képezték, vagy pedig a kazár név a nyugati törökök speciális neve volt. Simchowitsch szerint a kazárok a törökökkel azonosak⁵⁸ (U. Jb. 2, 158). Ezzel függ bizonyára össze az is, hogy a görög, arab, szir források a kazárokat türk néven is emlegetik, sőt egy kínai forrás a VIII. sz. közepén *tou-kiue ho-sa* [= 'türk-kazar'] néven említi őket (Németh i. m. 200).

A kazárok nyelve eredetük alapján csakis türk, vagyis köztörök nyelv lehetett. Türk eredetűek a méltóságnevek (Németh i. m. 212—13); türk típusú nyelvből való a *kazar* népnév, főistenük neve: *t'engri-šan*, volgai fővárosuk neve: *Sarişşyn* (Németh i. m. 211—12). Végül a törökökéhez hasonlónak mondja nyelvüket Al Balhı is († 934). Viszont vannak nagyobb számban olyan tudósítások is, hogy a kazárok nyelve nagyon homályos, különbözik a törökökétől, olyan, mint a bulgárok nyelve (Németh i. m. 209—10). A bolgár nyelv emléke az egykori

⁵⁸ Markwart felfogását nem ismerem; Németh csak annyit jegyez meg: „Másképp Markwart“. M.-nak az a dolgozata, amelyben felfogását kifejti, nem volt számomra hozzáférhető.

kazár birodalom területén előforduló helynevekben meg is maradt (Németh i. m. 213—14); ilyen a Don melletti kazár erős-ségnek Sarkelnek a neve is. A kazár birodalom nagy földmíves kulturájára vonatkozó leírások (Németh i. m. 205) is azt tanúsítják, hogy a kazár birodalomban egy uralkodó nomád réteg, a türk, telepedett rá egy leigázott bolgár földmíves rétegre.⁵⁹ Az utóbbi körülmény és a kazár birodalom nyelvi viszonyairól szóló adatok arra is engednek következtetni, hogy a IX. század felé a kazárok is már elbulgárosodni kezdtek, vagy, hogy a két nyelv keveredett.

4. A magyarság szerepe a Kubán mellékén.

a) A történeti adatok vallomása. A Kubán vidéki népekre vonatkozó történeti adatoknak elemzéséből néhány kormeghatározó adatra akadunk a magyarságnak ott-tartózkodására vonatkozólag. Láttuk, hogy a VI. század végén a magyarság a legnagyobb valószínűség szerint még nem tartózkodott a Kubán mellékén, mert akkor alánok, onogurok és türkök laktak ott. Az Al Bakri-féle tudósítás adataiból pedig arra következtettünk, hogy a 700—800 közötti időben már tényleg ott laktak.

Bizonyos kormeghatározó adat rejtőzik a magyarok türk nevében is, amely név — ebben teljesen egyetérthetünk Németh Gyulával — elsősorban is a kazárokkal való szoros politikai kapcsolat következtében szállott a magyarokra: arab és bizánci íróknál használatos ez az elnevezés. Említettük, hogy hosszú ideig a kazárok is szerepelnek a forrásokban türk néven, azonban, amint erre Simchowitsch rámutatott, keleti forrásokban 750 után már nem említik ezen a néven őket (U. Jb. 2, 158). Egyes bizánci források pedig a magyarokat nyugati türk, a kazárokat keleti türk néven emlegetik (Németh i. m. 201). Ezekből arra lehet következtetni, hogy a magyarok a türk nevet még 750 előtt kapták és hogy már akkor a kazár birodalom nyugati felében, vagyis a Kubán vidékén laktak.

Az onogurokra vonatkozó adatok arra a következtetésre adtak nekünk módot, hogy a magyarok csak a rövid ideig fennállott Nagy-Bolgárbirodalom bukása és az onogurok elvonulása után, vagyis csak 650 után szállhatták meg a Kubán mellékét. — Bizonyos, hogy az ex silentio-bizonyíték nem teljes értékű, azonban az sem kétséges, hogy ez is számbavehető olyan esetekben, ahol a források hallgatását pozitív bizonyítékok is meg-

⁵⁹ Így ítéli meg a kazár birodalom ethnográphiai viszonyait Németh Gyula is, csak hogy ő a türkök helyett a szabirokra gondol, akikhez járult „némi“ türk elem is.

erősítik. Ezért arra is rámutathatunk, hogy amíg semmi adat nincs arra nézve, hogy 650 előtt a magyarság már a Kubán mellékén tartózkodott volna, úgy eddig egyetlen olyan adat sem merült fel, amely azt bizonyítaná, hogy 650 után a magyarokon és alánokon kívül más nép is lakott volna a Kubán mellékén.

Hóman és nyomában Moravcsik (U. Jb. 10, 82) is hangsúlyozták már, hogy a magyarság a kazár birodalmon keresztül nem törhetett volna magának utat a Kubán mellékére. Ez bizonyos. Am ebből az is következtethető, hogy a magyarok csak a türk-kazárok hozzájárulásával szállhatták meg a Kubán mellékét, vagyis ők telepítették a magyarságot ide. — 698-ban a kazár kagán helytartója már a krimi Bosporosban, Keresben, székel, így tehát ez a vidék volt a VII. század második felében a kazár birodalom nyugati határvidéke. Ismeretes török népeknek az a szokása, hogy a meghódított, vagy később csatlakozott népekkel végeztetik a legnehezebb feladatokat: ők járnak elől a harcban és ők őrzik a határt (v. ö. Németh i. m. 19). A földrajzi helyzet alapján a magyarság és a kazár birodalom közti viszony sem képzelhető el másként, minthogy őket a kazárok, mint előlharcoló népiüket letelepítették a Kubán mellékére, hogy megvédjék a határt az előzőtt onogurok és a bizánciak esetleges támadása esetében.⁶⁰

Konstantinos Porph.-nál olvasható a következő rejtélyes mondat: „Három évig együtt laktak a kazárokkal és együtt harcoltak velük minden háborúban.” Abban a kutatók egyetértenek, hogy ezen adat körül valami hiba van. Németh azt hiszi, hogy a három helyett eredetileg „300 év” volt a kéziratban (i. m. 216. l.). Moravcsik bizonyos paleographiai szempontok figyelembevételével azt hiszi, hogy 200 (U. Jb. 10, 88). Ez a kérdés, hogy 200 vagy 300 tulajdonkép nem is olyan fontos, mert hisz ennek csak az az értelme, hogy „huzamosabb ideig”, és ezt el is fogadhatjuk. Annyit azonban a Konstantinost informáló magyarok még tudtak, hogy volt egy kor, amikor nem laktak együtt a kazárokkal és nem voltak velük szorosabb viszonyban.

A Kubán melléki haza Al Bakri-féle leírásának elemzéséből arra a megállapításra jutottunk, hogy a magyarság itt csak abban az esetben állhatott nyelvi érintkezésben bolgár-törökökkel, ha egy földművelő bolgár őslakosságra rátelepe-

⁶⁰ Az alánok a VI. század végén, amint láttuk, türk fennhatóság alá kerültek, arra azonban nincs adat, hogy a kazár fennhatóság rájuk is kiterjedt volna.

dett. Alig lehet kétséges, hogy Nagy-Bolgária bukása után nem az egész onogur-bolgár nép költözött el. A helybenmaradás elsősorban az onogur nép azon elemeiről tehető fel, amelyek időközben teljesen áttértek a megtelepült földműves életmódjára. Vannak bizonyos, kissé homályos történeti adatok is, amelyek az onogur nép bizonyos részeinek helybenmaradása mellett látszanak tanuskodni. Említettük, hogy a dunai bolgárok eredetéről szóló Niképhoros- és Theophanus-féle elbeszélés szerint Kovrát öt fia közül az egyik, Baján, visszamaradt a nép egy részével az őshazában, mire aztán előtörtek Βεϛ(ζ)ιλια belsejéből, vagyis a Terek mellékéről (v. ö. Markwart, U. Jb. 4, 328) a kazárok és leigázták az őshazában maradtakat. Ebben az elbeszélésben a kazár támadás nem előidézője az őshazából való távozásnak, hanem annak következményeként van feltüntetve, bizonyára tévesen, amint különösen ezt az ál-Choronei-Mózes-féle fentidézett adat is tanúsítja. Így tehát a történeti lehetősége adva van annak, hogy a magyarság a kazárok határőrségeként rátelepült a visszamaradt földművelő onogur-bolgár törzsekre és törzstörédekekre.

Vajjon azonban nem a magyarokat kell ezeken az őshazában visszamaradt onogurokon érteni? A VI. századi adatokat pedig talán úgy lehetne ebben az esetben értelmezni, hogy a magyarok is beletartozván az onogur törzsszövetségbe, nem szerepelnek Menandrosnál, illetve az ál-Choronei Mózesnél külön néven, hanem az onogur, illetve bulgár elnevezés (nem pedig a türk, mint Németh feltette) rájuk is vonatkozik. Erre a feltevésre úgy látom egymástól függetlenül Hóman⁶¹ és Moravcsik (U. Jb. 10, 71 ll.) is eljutottak. Mindkettőjük kiinduló pontja azonban az a feltevés, hogy a magyar őshaza Szibériában volt, és hogy így a magyarság ogur népek kötelékében vonult le a szabirok támadása után a Kubán mellékére; más-kép különben sem volna elképzelhető, hogy miként keveredhetett a magyarság a Kubán melléki onogur törzsek közé. Kimutattuk azonban, hogy a magyarság őshazája nem Szibíriában volt, így tehát az összes következtetések és elméletek, amelyek erre voltak alapítva, megdőlteknek tekinthetők.

Erre az eredményre jutunk el azonban abban az esetben is, ha a történeti körülmények és a politikai helyzet mérlegeléséből indulunk ki. Az onogur birodalmat 650 körül megdöntő türk-kazárok bizonyára nagyon jól emlékezhetek még arra, hogy az onogurok egy félszázaddal előbb türk fennhatóság alatt voltak. Azt is jól tudhatták, hogy nem önkéntes csatla-

⁶¹ Hóman—Szekfü, Magyar tört. I.

kozás útján lettek a türkök alattvalói, hanem fegyveres hódítás törte meg ellenállásukat. Így tehát minden okuk meg lehetett arra, hogy a Kubán mellékén visszamaradt onogurok iránt bizalmatlansággal viseltessenek, annál is inkább, mert hiszen még nem felejthették el, hogy az onogurok a legelső kínálkozó alkalmat, a türk birodalom belső zavarait, mindjárt felhasználták arra, hogy a gyűlölt türk igát lerázzák. Lehetetlen, hogy ezen előzmények után a türk-kazárok birodalmuknak leginkább veszélyeztetett nyugati határvidékét védtelenül hagyták volna, illetve, hogy a védelmet az elűzött onoguroknak szövegeseire, a magyarokra bízta volna, amikor még azzal is számolniok kellett, hogy a továbbköltöztek a legelső kínálkozó alkalmat megragadják a támadásra és visszatérésre. — Azt sem lehet megérteni, hogy a kazároktól szenvedett vereség után miért csak a török törzsek vonultak el, és miért csupán a magyar törzsek ragaszkodtak annyira a megszokott röghöz, hogy még a szolgálást is inkább elviselték, minthogy kitegyék magukat törzstestvéreik társaságában a vándorlás bizonytalanságainak.⁶²

b) Jövevényszavak és nevek tanúsága. A magyar nyelv bolgártörök jövevényszavai, amint ismeretes, kifejezetten paraszti kultúra szókészletéből való átvételek. Ha azt a kérdést vetjük fel, hogy milyen álláspontot foglaltak el az állattenyésztő, vadász-halász ősmagyarok azokkal a földműves bolgártörökökkel szemben, akikkel közelebbi érintkezésbe kerültek, úgy erre csak egy felelet lehetséges: lenézték és megvetették őket. Néprajzi párhuzamok hosszú sora tanúsítja, hogy minden állattenyésztő népnek ez a lelki beállítottsága a földműveléssel szemben. Nemcsak a germánok vetették meg a földművelést (v. ö. Tacitus 14/15 f.), a thrákok is ezt tekintették Herodotos (V. 6) szerint a leggyalázatosabbnak (*γῆς δὲ ἐργάτην ἀνωτάτων*). Az indeknél is a földművelés kasztja az utolsók között foglal helyet. Az állattenyésztő kaffereknek a felfogását E. Grosse így jellemzi: „Von vielen Stämmen wird (in Afrika) auch Ackerbau getrieben, aber die Pflanzenkultur gilt ihnen neben der Viehzucht als eine niedrige, nebensächliche, beinahe unwürdige Beschäftigung. Das gleiche Verhältnis tritt bei den Kaffern und ihren benachbarten Verwandten hervor. Auch sie mögen die Früchte des Feldes nicht entbehren, aber die Feldarbeit ist ihnen verächt-

⁶² Jellemző ennek indokolása Moravcsiknál, aki szerint a harciasabb török törzsek elvonultak, míg a „békésebb“ finnugor törzsek meghódoltak (U. Jb. 10, 85. l.). Szóval itt is az a téves ethnographiai nézőpont, hogy a halzsírszagú finnugorok szükségszerűleg harciatlanok, míg a törököknek faji tulajdonsága a harciasság.

lich und verhaßt; ihr Herz hängt allein an den Herden, welche den Mittelpunkt ihres ganzen Lebens bilden“.⁶³ Az araboknál az állattenyésztő beduinok jobbágyaiknak tekintik a földműves fellahokat (Buschan, i. m. II. 1. 370.). A félnomád török népek pedig szegényebb törzsekhez tartozókra bízák földeik megmunkálását (Buschan, i. m. II. 1. 347); a baskirok is valami csekélységért lehetőleg bérbeadják szántóföldeiket tatároknak és oroszoknak, hogy teljesen az állattenyésztésnek élhessenek — halászat-vadászat és méhészet mellett (Buschan, i. h. 2. 885). Az állattenyésztő török nomádoknak a földművelésről való felfogását irodalmi adatokból nem ismerem, de az bizonyára nem különbözik más állattenyésztő népektől.

Hogy még a honfoglaló magyaroknak is mi volt a felfogásuk a földművelésről, azt két szláv eredetű szavunk jelentésváltozása világosan tanúsítja. Bizony a munka számukra, „győtrelem” volt, mert a szláv szónak ez az eredeti jelentése. Ezért bizony nem nagyon kapkodtak az ilyen dolgon, hanem azt a leigázott szláv szolganép „kötelesség”-évé tették: ez ugyanis a dolog szó eredeti jelentése. A szlávok nagyobbrészt földművesek voltak, akiket a honfoglaló magyarok bizony lenéztek, mert a paraszt szó eredeti jelentése „egyszerű, közönséges, durva” volt. Természetes, hogy a szláv földműves szolgáknak a nyelve a földművelés dolgaiban győzedelmeskedett, és így a régi földművelésre vonatkozó szókészlet nagyrésze kienesztet nyelvünkéből. Jellemző e tekintetben, hogy iga, járom megnevezésére csak szláv eredetű szavunk van, pedig a tárgyat ismerniök kellett már a honfoglaló magyaroknak is, hiszen volt ekéjük és szekerük is.

Mészöly Gedeon rámutatott arra, hogy régi török jövevényszavaink tökéletesen olyan tárgykörökből valók, mint régi szláv szavaink (N. Ny. I. 212/13), így tehát szerinte is valószínű, hogy a magyarok és törökök közötti viszony egyéb vonatkozásaiban sem különbözött lényegesen a magyar-szláv viszonytól. Mészöly ezen következtetésének helyessége mellett az általunk felhozott néprajzi adatok és szempontok is tanuskodnak. De ugyanilyen megállapításra kell eljutnunk abban az esetben is, ha annak a vizsgálatából indulunk ki, hogy milyen fogalmi körökből való szavak hiányoznak, illetve vannak gyengén képviselve bolgártörök jövevényszavaink között. Fegyverekre vonatkozó szó egy sincs, a hadi életre vonatkoznék a sereg szó, azonban a legnagyobb valószínűség szerint nem bolgártörök eredetű. Ezen szó őstörök eredetijénél feltételezett

⁶³ E. Grosse, Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft. 1896, 90.

-ik szóvég ugyanis a magyar nyelv bolgártörök jövevényezavai-
vaiban következetesen -ő, -ű alakban jelenik meg (*betű, erő, gyeplő*), mert a bolgártörökben az őstörök szóvégi -k-nak -y felelt már meg, amely azután a csuvasban teljesen levestett (így a *sereg*-nek megfelelő csuvas szó is *s'ar*). Amelyik két-, vagy többtagú török jövevényszavunkban tehát az őstörök szóvégi -k-nak a magyarban -k, -g felelt meg, az a szó nem tekinthető bolgártörök eredetűnek, annyival is inkább nem, mert hisz azon török jövevényszavaink között, amelyek az eredeti őstörök -k szóvéget -k, vagy -g alakban megőrizték, egyetlen egy sincs, amely valami speciális bolgártörök nyelvi sajátyságot tüntetne fel.⁶⁴ Nagyon feltűnő az is, amint ezt már Szinnyei is észrevette (Árpád és az Árpádok, 38/39), hogy a rokonsági szavak kategóriáját (v. ö. szláv *déd, néne, unoka, mostoha, komma*, stb. jövevényszavainkat) csak az *iker* szó képviseli bolgártörök jövevényszavaink sorában. Ebből már Szinnyei is arra következtetett, hogy házasságok magyarok és törökök között nem igen jöhettek létre, aminek okát abban látta, hogy a magyarok leigázták a földműves törököket és szolgálkká tették őket. Szinnyei ezen éleselméjű következtetését előbbi fejtegetéseink — azt hiszem, — teljesen igazolták.⁶⁵ Ha időközben nem jött volna divatba a törökökben valami magasabbrendű emberfajt tisztelni, Szinnyei felfogásától aligha tértünk volna el.⁶⁶

Amíg a magyar nyelv török jövevényszavai legnagyobb-részükből bolgártörök eredetűek, régi személyneveink között bolgártörök alig egy-kettő van, ellenben elég nagy számmal

⁶⁴ Egyáltalán kíváncsi volna, ha bolgártörök jövevényszavaink kérdése revideálattnak, amint ennek a szükségét már többen is (P a a s o n e n, Sk ö l d) hangoztatták: bármennyire is mintaszerű és példaadó ezen jövevényszavaknak G o m b o c z-féle feldolgozása, több szó eredetéről a felfogás időközben megváltozott, és a kérdésesnek jelzett etimológiák is valószínűleg mind elhagyandók.

⁶⁵ G o m b o c z Szinnyeinek a törökök leigázására vonatkozó feltevését ugyan nem tette magáévá, azonban ő is szükségesnek tartotta korábban hangsúlyozni (G o m b o c z, Die bulg. türk.-Lehnw. der ung. Sprache 1912, 191. l.), hogy nem lehet arra gondolni, hogy a magyarok és a törökök között mélyebbreható népkeveredés jött volna létre; szerinte csak kulturális kapcsolatokról lehetett szó. — A mi felfogásunk szerint természetesen történt magyar-török vérkeveredés, azonban csak a leigázott törökök teljes elmagyarosodása után.

⁶⁶ Olyan viszony, mint aminőt mi a jövevényszavak alapján a magasabb kultúrfokon álló bolgártörökök és az alacsonyabb kultúrájú ősmagyarok között feltételeztünk, más népek között is előfordul. Az u. n. jéniszei-osztjakok pl. nem házasodnak össze az u. n. osztják-szamojédekkel (egyik nyelvnek, illetve népnek sincs köze az osztjákhöz), mert a jéniszei osztjakok az egész osztjákszamojéd népet alacsonyabb rendűnek tekintik, noha az utóbbiak kulturális téren sok tekintetben felettük állanak, úgy hogy a jéniszei-osztjakok sok mindent át is vettek tőlük és a nyelvüket is kultúrnyelvként beszélik. V. ö. Kai D o n n e r: Über die Jénissei-Ostjaken und ihre Sprache. JSFOu. XLIV₂₁ 4.

akadnak régi személyneveink sorában köztörök eredetűek. Ennek a különös jelenségnek a magyarázatát tudtommal egy nyelvészünk sem kísérelte meg. Azoknak a szempontoknak figyelembevételével, amelyeket a magyar-török viszonyra vonatkozólag kifejtettem, ennek magyarázatára sok szót nem szükséges vesztegetni: a magyarok átvették onogur szolgálóknak nyelvéből a közszavakat, türk-kazár uraiknak a nyelvéből a személyneveket. Bizonyára az előkelők között jöttek az idegen személynevek először divatba, akik ebben is utánózták a kazárok előkelőit: idegen személynevek meghonosodásának mindenütt ez volt az útja (a keresztény személynevekre természetesen csak részben vonatkozik ez). A török személynevek átvételének divatszerű jellegét leginkább az mutatja, hogy a magyarban képzésüket nem utánózták. A török személyneveknek egy jelentős csoportja ugyanis összetett szó és ebben a török személynevek feltűnően hasonlítanak indogermán népek személyneveihez. Török *Alp-arслан* 'hős oroszlán' *Alp-kurt* 'hős farkas' teljesen az a képzés, mint szanszkrit *Vrka-karman*, gr. *Λυξό-φρων*, ófn. *Wolfer, Wolf-hart*, délszl. *Vuko-voj, Vukomir*. Ilyenféle képzésű régi magyar személynevek azonban egyáltalán nincsenek, bár hasonló képzésűeket később szlávoktól és németektől is átvettünk.

Idegen személynevek hasonló módon való meghonosodására több példát is említhetünk. Ilyképen kerültek etruszk személynevek — meglehetősen nagy számban — a rómaiakhoz. Annak az emléke, hogy a román népek valamikor germán uralom alatt állottak, a mai napig megmaradt ezek nagyszámú germán eredetű személyneveiben. A varégok révén pedig az oroszoknál honosodtak meg svéd személynevek, aminők *Rurik, Olga, Igor*. Ismeretes, hogy viszont a germán nyelvekben ősi kelta személynevek is akadnak, amilyenek pl. *Dietrich, Hedrich*. Ebből a körülményből egy francia és egy német tudós (D'Arbois de Jubainville és Brenner) arra következtetett (v. ö. Grundr. d. germ. Phil.² III. 787), hogy a germánok valamikor kelta uralom alatt éltek: ezt a felfogást általában el is fogadták. — Így tehát, ha semmi más adattal nem rendelkezünk is, nagyszámú köztörök eredetű személyneveinkből is a legnagyobb valószínűséggel következtethetnénk arra, hogy a magyarság valamikor köztörök nyelvet beszélő népnek uralma alá került. Viszont a bolgártörök eredetű személyneveknek szerfelett gyér volta a magyarban (alig egy-két név vehető ilyen szempontból gyanúba) amellettt tanuskodik, hogy a magyarság bolgártörök uralom alatt — ahogy ezt újabban általánosan feltették — sohasem élt.

Még feltünőbbé válik a 'harc', 'fegyverek' és 'rokonság' fogalmi kategóriába tartozó bolgártörök jövevénytszavaknak a hiánya a magyarban, ha figyelembe vesszük, hogy kb. 30 osztét jövevénytszavunk között ezek a bolgártörök jövevénytszavaink közül hiányzó jelentés-kategóriák szembeszökő módon vannak képviselve. Ide tartoznak: 1. kard, vért; 2. asszony, legény.

Az utóbbi szavakat figyelembe véve talán nem teljesen véletlen, hogy Kézai a hun és magyar nemzetet alán ősanyáktól eredtetni: Dula alán király leányaitól, akiket Hunor és Magyar a bolgárok táborából rabolnak el. Schünemann rámutatott arra (U. Jb. 5.296), hogy ennek az eredetmondának irodalmi előzményei is vannak. Jordanes tudvalevőleg a pusztába űzött gót boszorkányoktól származtatja a hunokat. Ezeket helyettesítette Kézai Belar fiainak férjeik nélkül a pusztában tartózkodó leányaival. A filii Belar kifejezést azért sem tekinthetjük ősi-nek, mert a volgai bolgárok nevének egykorú hangalakját képviseli;⁶⁷ ezt a nevet pedig a magyarok a betelepített volgai bolgár vendégek révén ismerhették meg, akiket Anonymus is emleget. Arra pedig, hogy alánoktól származtassa a magyar nemzetet, az a körülmény készíthette Schünemann szerint Kézait, hogy forrása, Jordanes, az alánokat különösen előnyös színben tünteti fel. Ezt a magyarizációt, azt hiszem, elfogadhatjuk. Feltűnő azonban, hogy Kézai alán királyának a neve egy alán nemzetség nevével egyezik, amint erre először Markwart mutatott rá.⁶⁸ Ezt a nevet Kézai Jordanesből nem vehette, és így nincs kizárva annak a lehetősége, hogy nálunk volt egy Dula alán királlyal kapcsolatos ősi nórablási történet, amelyet Kézai Jordanes hatása alatt a magyar nép eredetmondájává tett meg. A Kézai-féle magyar eredetmondának ez az értelmezése, azt hiszem, teljesen plauzibilis. Csupán azt a feltevést kell még előlegeznünk, hogy a magyarok az osztéteket alán néven ismerték, ahogy keleti, bizánci és nyugati forrásokban is szerepelnek.

Látnivaló a felhozottakból, hogy a magyar nyelv régi török és osztét jövevénytiszavai és nevei a magyar-török viszony tekintetében mindenben megerősítik azt a felfogást, amelyre előzőleg a történeti adatok elemzéséből jutottunk.*

⁶⁷ Mássalhangzó után a bolgárban a g a magyar-bolgár érintkezések idején még mindenesetre megvolt; v. ö. Gombocz, Die bulg.-türk. Lw. 167. l.

⁶⁸ A hunmonda irodalmában egyidőben szokásos volt ezt a nevet a bolgár Dulo dinasztia nevével egyeztetni, az egyeztetés azonban téves (v. ö. Németh i. m. 173).

* Melich János a közelmúltban a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1933. évi közgyűlését megnyitó elnöki beszédében a jövevénytiszavak

c) A költözések gyanítható okai. Arra nézve semmi adatunk nincs, hogy a magyarok mikor csatlakoztak a rürk-kazárokhoz. A legnagyobb mértékben valószínű, hogy nem önként hagyták el baskiriai őshazájukat, hanem valamely nép szorította ki onnan őket. Más nép, mint a baskir aligha jöhet tekintetbe, azt pedig mindenestre tudjuk, hogy a IX. században már baskirok laktak Baskiriában. Nincs semmi okunk feltenni, hogy az őshazából való kivonulást a Kubán mellékén való letelepedéstől jelentékenyebb időköz választotta volna el. A magyar nyelvben meglévő finnugor eredetű fanevek világosan tanuskodnak arról, hogy a magyarság erdős vidékről erdős vidékre költözött és huzamosabb időt a steppén nem töltött, mert ebben az esetben ezek a fanevek kivesztek volna a nyelvből. Különösen tanulságos ebből a szempontból a berkenye-fagyal jelentésváltozás, ami azt bizonyítja, hogy a magyarság berkenyész vidékről közvetlenül fagyalos vidékre költözött, mert különben nem nevezhette volna el a Kaukázus vidékén előforduló fagyalt az ott elő nem forduló berkenyének finnugor nevével: a berkenye pedig Oroszországban az Ural lábától Besszarábiának északi határáig húzható vonaltól északra fordul elő (v. ö. Zichy i. m. 34. l. és II. sz. térképet). —

Amennyiben Ibn Rustának a magyar őshazára vonatkozó tudósításáról való felfogásunk (II. fej.) helytálló, úgy ez a tudósítás az őshazából való elköltözés korára nézve is fontos dokumentumnak tekinthető. Ha ugyanis annak az emléke a IX. században még fennmaradt, hogy a magyarok őshazája Baskiriában volt, akkor az őshazából való elköltözés sem történthetett valami ősrégi időben. Így tehát ennek az irodalmi adat-

átvételének módjáról értekezett (v. ö. M. Ny. 1933, 1—10 l.). Előadásában azonban nem emlékezett meg az átvételek egyik nevezetes módjáról. Nagyon érdekes csoportot alkotnak ugyanis a jövevényszavak sorában azok, amelyek idegennyelvű szolgák nyelvéből kerülnek valamely társadalom másnyelvű parancsoló rétegének a nyelvébe. Ilyenformán került például a székely cseléd lányok révén sok magyar jövevényszó a város lakó erdélyi szászok nyelvébe, míg a földműves szász nép nyelvében az oláh szolgák révén még több oláh jövevényszó honosodott meg. Jellemző a szolgai eredetű jövevényszavakra, hogy ezek az átvételek rendszeren nem jelentik az átvevő nép kultúrájának gyarapodását, hanem csupán a szolganép tevékenységi körébe eső dolgok elnevezésére szolgáló ősi szavak egy részének az idegen szolganép nyelvéből kölcsönzött szavakkal való kicserélődését eredményezik. A magyar nyelv bolgártörök és régi szláv jövevényszavainak nagy része tipikusan ilyen eredetű kölcsönzó. Mivel pedig a régi magyarok szolgáikat bizonyosan nem írtották ki, nyilvánvaló, hogy ezek a meghonosult 'felesleges idegenszavak' az idegen nép beolvadásának tanujelüül tekinthetők. — Ezekről a kérdésekről a közel jövőben behatóbban is kívánok majd szólni, amely alkalommal módot fogok találni arra is, hogy Melich idézett előadásának még néhány más tételére is kitérjek, amelyekre nézve az én felfogásom, amely Melichétől lényegesen eltér, — azt hiszem — közelebb jár az igazsághoz.

nak a vallomása teljes harmóniában van azokkal a kormeghatározó történeti adatokkal, amelyeket a magyarságnak a Kubán mellékén való tartózkodására vonatkozólag felhoztunk.

Konstantinos bizonyára magyar forrásból szerezte azt az értesülését, hogy a magyarok huzamosabb ideig, 200—300 évig, a kazárok szolgálatában állottak; ebből az is következik, hogy a X. században a magyaroknál még élt annak az emléke is, hogy valamikor nem állottak szoros összeköttetésben a kazárokkal. Ha ezt a X. században homályosan még tudták, akkor a magyar-kazár összeköttetés kezdete sem eshetett valami ősrégi időkbe. Mivel pedig a magyarban olyan régi török jövevényszó alig akad, amely köztörök hangsajátságokat tüntetne fel, nagyon valószínűnek látszik, hogy a magyarok az őshazából való elköltözés után huzamosabb időt a türk-kazárok társaságában, vagy közelében sem töltöttek el.

Amint a kazároknak tulajdonítható a magyarságnak a Kubán mellékén való letelepítése, úgy a Kubán mellékéről való elköltözésük is a legnagyobb valószínűséggel a kazárokkal hozandó összefüggésbe. Olyan események játszhattak e tekintetben közre, mint aminőkről a kazárokkal kapcsolatban Konstantinos is megemlékezik. Valami rosszul sikerült lázadás, vagy pedig önállósági törekvések, amelyek a kazároknak kellemetlenekké váltak, tehettek szükségessé az elköltözést. Hogy a kazárok és a magyarok között a viszony nem a legjobb volt, arra több körülményből következtethetünk. Ibn Rusta például arról tudósít bennünket, hogy a kazárok sáncerődítésekkel védekeztek a magyarok ellen, és így aligha lehet kétséges, hogy a kazároknak Konstantinos tudósítása szerint 833-ban a Don mellett felépített Sarkel nevű vára is a magyarok ellen való védekezést célozta, amint azt már Németh is hangsúlyozta (i. m. 153). Jellemző e tekintetben az is, hogy a kazárok fellázadt törzsei, a kabarok, a lázadás leverése után a magyaroknál kerestek menedéket. Úgy látszik, hogy valami homályos emléke még Magyarországon is megmaradt annak, hogy a kazárok ellenség voltak valamikor. Az Anonymus ugyanis a honfoglalókat a Tiszántúl kazárok ellen harcoltatja; ennek a fantasztikus elbeszélésnek csak úgy lehet valami értelme és alapja, ha mint anachronizmust fogjuk fel.

Az a magyaság, mely kazár nyomásra kénytelen volt elhagyni a Kubán mellékét, nyelvileg és a népi jelleg tekintetében már bizonyára homogén nép volt. Török népekkel a magyarok már huzamosabb időn át nem állottak nyelvi érintkezésben, úgyhogy nem is tudtak már törököül. Ez Konstantinos tudósításából tűnik ki, aki szerint a kabarok megtanították a magyarokat a kazárok nyelvére.

5. A magyar törzsnevek és törzsi szervezet.

a) A törzsnevek eredete. Németh Gyula kimutatta (i. m. 221, II.), hogy a magyar törzsnevek között hat török eredetű van, és pedig négy világosan bolgártörök eredetű név (*Gyarmat, Tarján, Jenő, Keszi*) és két olyan név, amely hangalakjánál fogva nem szükségszerűen bolgártörök eredetű (*Kürt, Kér*).⁶⁹ Finnugor eredetűnek Németh szerint a Megyer néven kívül csupán a Nyék törzsnév tekinthető, azonban ez utóbbi is a legnagyobb valószínűség szerint egy később csatlakozott előlharcoló idegen törzsnek elnevezése volt.

A magam részéről szükségesnek tartom még tovább menni, illetve következetesen végig gondolni azt, amit Németh Gyula megkezdett. Nézetem szerint magát a Magyar-Megyer törzsnevet sem tekinthetjük finnugor eredetűnek. Reguly óta szokásos ezt a nevet a vogul *māñši ~ mañši* névvel egyeztetni, amely a vogulban a vogulok osztjakok közös neve. Ennek az egyeztetésnek azonban két súlyos hangtani nehézsége van, amelyeket még Németh elmés kiegészítő feltevéseivel sem lehet megkerülni. *Setülä* ugyanis rámutatott arra, hogy az idézett vogul szó eredetileg magashangú volt, így tehát nem a mélyhangú *magyar*, hanem a magashangú *megyer* alak volna egyeztetendő a vogul szóval; ezzel azonban az egész egyeztetés tulajdonképp megdőlt, amennyiben mindkét magyar névalak magyar nyelvi fejlemény korábbi mélyhangú *mogyeri* alakból. Ennél a névalaknál pedig még külön nehézséget jelent a szóvég megmagyarázása is, mert valami eredeti *mogyi alaknak magyar továbbképzése csak mélyhangú lehetne. Németh Gyula ezen nehézségek elkerülésére felteszi, hogy már az ugor, vagy (kérdőjellel) ősmagyar korban fejlődött ennek a szónak mélyhangú alakváltozata is (i. m. 247.). Azt hiszem, nem tévedek, hogy ez volna az egyetlen példa arra, hogy a magyar nyelv az eredeti magas hangot nem őrizte volna meg. Így tehát ez egy kissé merész feltevés; azonban még ezzel sem nyertünk tulajdonképp semmit, mert így a mogyeri magashangú szóvégződését még kevésbbé tudjuk megérteni. Ezért Németh a végződést török eri 'ember' szóval magyarázza: mogy-eri, tehát töröktől tulajdonképp magyar ember-t, magyar nép-et jelentene, mint türk-eri 'török ember'-t. És felhossa még azt is, hogy éppen a bolgártörökségben gyakoriak az ilyen eri-vel alkotott nevek (i. m. 248/49.).⁷⁰

⁶⁹ Németh Gyula ugyan határozottan nem bolgár-török eredetű neveknek mondja ezeket, azonban ennek a feltevésnek a szükségét az általa felhozott érvek alapján még nem lehet belátni.

⁷⁰ Ez a feltevés egyébként már Nagy Gézánál is szerepelt (v. ö. Ethn. I. 153).

Németh magyarázata nagyon megvesztegetően hangzik az első pillanatban, azonban ha átgondoljuk ennek a magyarázatnak összes következményeit, be kell látnunk, hogy elfogadhatatlan. A vogul szó megfelelőjeképpen a magyarban feltétlenül -i -végű szóalakot kell feltennünk **megyi*, illetve Németh kiegészítő feltevésével **mogyi* alakban. Azt pedig éppen Németh példáiból látom, hogy az az -i a bolgártörökben megmaradt volna (*Ermi — eri = 'Εquίδης; Κοβtίδης*); viszont, hogy bolgártörök *mod'ž'ieri*⁷¹ hangkapcsolatból a magyarban *mogyeri* fejlődött volna, az egyáltalán nem bizonyos (ie hangkapcsolat hiányzik a bolgártörök jövevényszavainkban). Ezt azonban csak annak a jellemzésére találtam szükségesnek felhozni, hogy mily sok feltevés tarkázza Németh névmagyarázatát hangtani tekintetben is. A legsúlyosabb feltevés azonban az, hogy szerinte a magyarság saját népvét bolgártörököktől visszakölcsönözte felemás alakban. Erre ez volna az egyetlen példa a világtörténelemben. Tessék pl. elképzelni, hogy mi a népvünkét a németektől visszakölcsönöznénk *magyare*, vagy Németh feltevésének megfelelően *magyaronfolk* alakban. Ez képtelenség! És erre a sok feltevésre végeredményben csekély 200 egynéhány jövevényszó ad módot, amit a török-magyar viszonyra vonatkozó elméletekben oly gyakran el szoktak felejtetni, de amit itt is szükségesnek tartok hangsúlyozni. Továbbá ezen elméletek szerint a békés, jámbor, halzsírszagú finnugor hordát a mozgékony, harcias törökség „szervezi” néppé, akik ha ninesenek, talán még most is „zsákmányoló” életmódot folytatunk valahol a szamojédok mellett Szibéria tundráin. És a végén mégis annak az egyetlen nyomorult finnugor törzsnek a vezetésére szorul rá az egész török atyafiság, és ennek az egyetlen vezető finnugor törzsnek a nyelvét és nevét veszi át népnévként a magasabb kultúrfokot képviselő törökség. Látnivaló, hogy vége hossza nincs ezen feltevések mellett az ellenmondásoknak és az abszurdításoknak. Mindamellet azt hiszem, Németh Gyula helyes nyomon indult el, amikor a magyar törzsnevet is a bolgártörökből akarta megfejteni; arról azonban meg vagyok győződve, hogy a *magyar* névnek nem csupán a vége, hanem az eleje is a bolgártörökből fejtendő meg.⁷² Eszerint az egyetlen később csatlakozó nem-magyar eredetű Nuék törzsnek a nevét kiyéve nincs magyar eredetű törzsnév.

⁷¹ Nem értem, hogy miért tart szükségesnek Németh a bolgártörök szóalakban *a*-t feltenni *o* helyett, (**mad'ž'eri*), mikor az *a* a magyarban megmaradt volna *a*-nak és nem lett volna belőle *o*.

⁷² A *magyar* név Németh-féle etymológiája tekintetében hasonló gondolatoknak ad kifejezést Zichy is Németh könyvéből írt ismertetésében (Száz. LXV, 184).

Ha ezek után visszatérünk a Hóman—Moravesik-féle elméletre, akkor a felhozottakból nyilvánvaló, hogy az a magyar törzsnevek etymológiájából kifolyólag sem lehet helyes: a magyarok nem lehetnek azonosak a visszamaradt onogurokkal, mert akkor nem volna magyar nyelv, hisz az összes törzsnevek török eredetűek; ha tehát a törzsnév etymológiáját a származás kritériumának akarjuk tekinteni, akkor a magyarságnak a Kubán vidéki onogur környezetben feltétlenül el kellett volna törökösödnie, illetve sohasem is létezett volna a magyarság. A megoldása ennek az első pillanatra megoldhatatlannak látszó problémának nagyon egyszerű, szinte kézenfekvő: a magyarság rátelepedve a Kubán-melléki onogur földművesnép maradványaira, beleilleszkedett annak kész törzsi szervezetébe. Hóman szavaira hivatkozhatom e tekintetben, akit Németh is idéz (i. m. 226.): „A törzs önkényesen létrehozott szövetkezésen alapuló másodlagos alakulat... jogvédelmi célokat is szolgáló, de elsősorban katonai célzatú, mesterséges politikai képződmény”. Tulajdonképp a kazárok érdeke kívánta meg, hogy minden ottmaradt megbízhatatlan bolgártörök törzs, vagy törzstöredék megbízható magyar vezetés alatt álljon, és a kazárok érdeke volt az is, hogy a magyarság, mint határőrző nép katonai és számbeli túlsúlyban legyen a meghódítottak felett. Ezek szerint a Kubán mellékén sem történt tulajdonképp más, mint később Magyarországon a vár és vármegye, ahol a magyarság szintén egy idegen földműves lakosság nyakára ült rá, de annak a politikai és katonai szervezetét átvette: Esztergom, Székes- és Gyulafehérvár, Bihar, Zemplén, Nógrád, Nyitra, Győr, Sopron, Pécs mint egy bizonyos terület politikai és katonai központjai már a magyar hódítás előtt is megvoltak. A hódítók egyébként mindig kénytelenek voltak átvenni a meghódítottak politikai és közigazgatási szervezetét, amint azt Trianon után is tapasztalhattuk. A Kubán mellékén tehát a törzs volt az, ami lett később Magyarországon a vár és vármegye; a szláv nádort meg ispánt pedig ott gyulának meg kendének hívták.

b) A törzsszervezet kialakulása. Németh Gyula műve bevezetésében tanulságos fejtegetés keretében ismerteti a török népek törzsszervezetét és a nomád-birodalmak alakulásait. Azt azonban határozottan tagadja, hogy valami a török törzsszervezethez hasonló politikai alakulat a magyaroknál a török érintkezés kora előtt feltehető volna. Ebben a fel fogásban nem tudok osztozni. A törzsszervezet ugyanis nem valami speciálisan török szervezet, hanem bizonyos gazdasági és műveltségi tényezők befolyása alatt mindenütt kifejlődik és

a törökhöz teljesen hasonló formákat mutat, úgyhogy a török államok alakulásának törvényei bármely hasonló körülmények között élő nép politikai viszonyaira is érvényesek. Sémí, hamita, vagy indogermán nomádok politikai szervezetei csak árnyalatokban különböznek a törökökétől. Sőt még a kezdetleges földművelést folytató indonéziai maláj-népeknél is, melyeknek kulturális és gazdasági állapota még a finnugor ősnépéhez hasonlítható a legjobban, olyan politikai viszonyokat találunk, amelyek sok vonásukban meglepően egyeznek a török népek viszonyaival.

A török törzsnek, altörzsnek, nemzetségnek megfelel a malájoknál a faluközösség, a klán és a nemzetség, a török törzsszövetségnek a faluszövetségek. „Die politische Einheit ist meist klein... Auch über das Dorf hinaus gibt es öfters politische Gebilde — írja Heine-Geldern — meist allerdings recht lockerer Art. Zum Teil verdanken sie ihre Entstehung kriegereischer Eroberung und Unterwerfung... oder dem übermächtigen politischen Einfluß eines kraftvollen Häuptlings, in diesen Fällen sind sie wenig dauerhaft, überdauern bisweilen nur kurze Zeit das Leben ihres Gründers. Etwas fester sind Staatenbünde oder auch aus mehreren Dörfern bestehende Bundesstaaten... meist nach der Anzahl der verbündeten Dörfer oder „Kotas“, als „VI. Kotas“, „XII. Kotas“, oder „XX. Kotas“ bezeichnet...⁷³ — „A török nomádállamot is a gyakori változások, az állandóság hiánya jellemzik“ — írja Németh. „A szövetség egy erős szervező keze alatt... hirtelen megerősödik, hatalmát egy bizonyos területen kiterjeszti, azután egy-két (esetleg több) emberöltőn, néha több századon keresztül... virágzik, majd hirtelen, vagy lassú gyengüléssel összeomlik...“ „A törzsszövetségi alakulatok változandóságára jellemzők azok a népnevek, melyeknek „Hat-törzs“, „Tíz-törzs“-féle jelentésük van...⁷⁴ (Németh i. m. 13, 16.).

A voguloknak és osztjákoknak is voltak fejedelmek, sőt az orosz források nagyfejedelmeket is emlegetnek náluk, akiknek a vezérlete alatt a betörő oroszok ellen sokszor hősiessen és eredményesen tudtak harcolni. A magyar nyelv is tanuskodik valami ősi szervezet és tagozódás meglétéről, mert hisz idetartozó szavaink közül a nép, had, nem, ág, ur, vezér finnugor ere-

⁷³ Buschan, Illustrierte Völkerkunde 3 1923, II. 905. 1

⁷⁴ Németh Gyula a leghatározottabban tagadja, hogy török népeknél személynévi eredetű törzs- és népnevek is volnának. Felfogásában aligha osztozhatunk. Nagyon gyakoriak ugyanis a török népeknél a méltóságnévből származott törzsnevek; a méltóságnevek és személynevek pedig szorosan összetartoznak, és ha egy törzset a *gyula* törzsének mondták például, úgy más alkalommal valamely törzset a *Gyula*-méltóságot viselő személy nevére is elnevezhették — mondjuk — a „Hős-Farkas“ törzsének.

detűek. Így tehát nem lehet okunk az ősmagyarokról sem azt képzelni, hogy néhány családból álló hordákból állott a török befolyás előtt összes szervezetük, vagyis hogy társadalmi tekintetben olyan fokon álltak, mint Indonéziának tisztára zsákmányoló életmódot folytató primitívjei, a veddák és a negritók, bár még ezek körében is sokszor kezdetét vette valaminő primitív formájú törzs kialakulása (v. ö. Buschan³ II. 766. ll.).

Amily-kevésbé lehet feltenni, hogy a törökök a magyarokban valami primitív, zsákmányoló életmódot folytató finnugor népet rövidesen lovasíthattak volna, éppoly kevésbé tehető az is fel, hogy képesek lettek volna valami hordákban élő szervezetlen embercsordát megszervezni, vagyis a török törzsek kereteibe beleilleszteni, amint a nomádot sem lehet máról-holnapra gyári munkássá átalakítani, vagy őket parlamentáris alkotmánnyal boldogítani (Aman Ullah!). Az ősmagyarok csak azért vehették át a török nomádállam szervezetét, merí valami hasonló szervezetük már előzőleg nekik is volt. Ilyen szervezetlen embercsordához, mely feltételezett gazdasági állapota alapján csak nagy területen elszéledve tanyázhatott, földművelő (!) török törzsek hozzátársulása, amint Németh felteszi, el sem képzelhető. Így tehát a társadalmi néprajz szempontjából is el kell vetnünk azt a feltevést, hogy a magyar nép egy finnugor népnek és több török törzsnek a társulásából alakult volna ki, amiből az is következik, hogy a *Magyar-Megyer* törzsnévnek finnugor etymológiája ezen szempont figyelembevételével sem lehet helyes.

c) A hétmagyarok és a kabarok. Hogy a magyar-ság az őshazában milyen néven nevezte magát, azt nem tudhatjuk, valószínűleg más finnugor népekhez hasonlóan 'ember-ek'-nek nevezték magukat, amint az 'ember' jelentésű népnév más népeknél is nagyon elterjedt (v. ö. Németh i. m. 147). A magyar névben annak az emléke maradt meg, hogy a Kubán vidékén megalakult a hét törzsből álló törzsszövetség a *Magyar* törzs vezetése alatt. A törzsszövetség eredeti neve a hétmagyar volt (v. ö. Németh, K. Cs. A. I. 153); mikor aztán a név eredeti jelentése elhomályosodott, elvonás útján létrejött belőle a magyar nemzet- és népnév, a hétmagyar név pedig a hagyományban személyekre vonatkoztatva élt tovább. Valószínűnek tartom, hogy a hétmagyar elnevezés eredetileg a 7 töröknevű törzs szövetségét jelentette, vagyis a *Magyar, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér* és *Keszi* törzsekre vonatkozott. Konstantinósnál ugyan a *Kürt* és *Gyarmat* törzs neve egybe van írva: *Κουρτουγεματου* és egy törzset jelent, azonban ez valószínű-

leg csak abból származott, hogy a tudósítás alapjául szolgáló feljegyzésekben a két név egymás mellé került; Magyarországon ugyanis *Kürt-gyarmat* helynév nincs, ellenben *Kürt* és *Gyarmat*-nevű helyeink nagyobb számmal vannak. Ez utóbbi körülmény arra mutat, hogy a két törzs Magyarország területén is önállóan szerepelt: ha a két törzs már valahol a Kubán mellékén vagy Lebédiában egyesült volna, akkor csak *Kürt-gyarmat* helyneveink volnának. Ezen hét ősi töröknevű magyar törzshöz csatlakozott aztán, esetleg a Kubán-vidéki hazából való kivonulás alkalmából, az egyetlen magyar nevű, de idegen nemzetségű *Nyék* törzs.

A kabarok három törzse, úgy látszik, csak Lebédiában csatlakozott a magyarsághoz. Konstantinos szerint a kabarok fellázadt kazárok (a *kabar* név is „lázadó”-t jelent); a lázadók közül „aki elmenekült, elment és a turkokkal együtt lakott a besenyők országában”, vagyis Lebédiában.

A kabarok egy nyugati forrásban még 881-ben önálló népként (*Cowarus*) szerepelnek a magyarok mellett (v. ö. Schünnemann U. Jb. II. 221) egy ausztriai zsákmányoló hadjárat alkalmából. Ez az adat azt tanúsítja, hogy ez a név saját nevük volt, és hogy a magyarok is *kabar-kovár-kavár* néven (v. ö. Konstantinos: *Καβαροι*) nevezték meg őket: a nevet Ausztriában csak hadifoglyok révén ismerhették meg. Különben Konstantinos is csak magyar forrásból ismerhette meg a nevüket. Magyarországi forrásokból nevük nem ismeretes, ami bizonyára korai elmagyarosodásukat jelenti. Krónikáink kun és székely csatlakozóin azonban valószínűleg a kabarokat kell értenünk; a kun név pedig arra enged következtetni, hogy az Anonymus korában még élt annak az emléke, hogy a honfoglalás előtt valami török-féle nép is csatlakozott a magyarsághoz.

Nagyon feltűnő azonban, hogy a *kabar* név a magyar helynevekben nem fordul elő. Németh Gyula ugyan Melich nyomán a nyitrai *Kozárc* (tót *Kovarce*) és a honti *Kovár* helyneveket a *kabar* névvel gondolja összefüggésbe hozhatóknak; ennek a feltevésnek azonban nincs sok valószínűsége: csupán tót területen fordulnak elő ugyanis ezek a nevek, a nyugati szláv nyelvekben pedig a kovácsot *kovar*-nak is nevezik, és így cseheknél, lengyeleknél több *Kovary*, *Kovarc* nevű hely is akad (v. ö. Miklosich, O. N. aus Appel. 251. sz.); akadhat tehát két ilyen helynév a tótoknál is. — Még többen hozták összefüggésbe *Kozár*, *Kazár* helyneveinket a kabarokkal (v. ö. Németh i. m. 238). Ezt a feltevést sem tartom valószínűnek. Ugyanis a magyar helynevek között az összes állattenyésztéssel kap-

csolatos szláv foglalkozásnevek előfordulnak, amilyenek *Konyár*, *Konyus* (lovász') *Szinyér* (kanász') *Ócsár* 'juhász', stb., így tehát a kecskepásztort jelentő *kozár* szónak is elő kell fordulnia, annál is inkább, mert hisz egész sereg *Kecskés*, *Kecskéd*, *Kecskemét* stb. nevű helyünk van. Az egyes vidékeken előforduló, bizonyos jelentési kategóriákba tartozó, magyar eredetű helyneveinknek pedig ugyanazon vidéken rendszeren megvan szláv megfelelőjük is. Ennek az a magyarázata, hogy egy-egy vidék természeti, földrajzi viszonyai szláv és magyar helynevekben is kifejezésre jutottak; emellett a magyar eredetű helynevek egy része bizonyára fordítási helynév, ha ezt források hiánya folytán a legritkább esetben tudjuk is csak kimutatni. Emellett pedig figyelembe veendő a történeti adatok valómsága is, amelyek emellett tanuskodnak, hogy a magyarok a *kabarokat* nem *kazár*, hanem *kovár-kavár* néven ismerték és emlegették.

Ha a *Kovár* és *Kozár* helyneveink nem is hozhatók összefüggésbe a *kabarokkal*, nem lehet kétséges, hogy azért helyneveinkben nekik is nyomuk maradt. Ennek a megállapítására a helyes úton szerintem Nagy Géza indult el, amikor a három kabar törzsnek a nevét igyekezett helyneveinkből kimutatni (Turul, 28, 58 ll.). Ahhoz természetesen szó férhet, hogy tényleg a *Székely*, *Varsány* és *Káloz* neveink tekinthetők-e ilyenekül, azonban a probléma megoldása csupán a Nagy Géza által megjelölt irányban képzelhető el.

6. Hol kerültek nyelvünkbe a bolgártörök jövevényszavak?

Bolgártörök jövevényszavaink növény-földrajzi szempontok figyelembevételével, amint láttuk, csak a Kaukázus vidékén, vagy Déloroszországban kerülhettek nyelvünkbe. Annak a feltevésére pedig semmi okunk sincs, hogy a magyarság már a Kubán-vidék megszállása előtt valahol nyelvi érintkezésben állott volna bolgár-törökökkel. A bolgártörök jövevényszavak nagyobbik fele bizonyára a Kubán vidékén került nyelvünkbe. A disznótenyésztéssel kapcsolatos bolgártörök jövevényszavakból arra következtettünk, hogy annak a bolgártörök földműves-népnek, amelyre a lovas magyarság rátelepedett, erdős vidéken kellett laknia. Ebből a szempontból csak a Kubán vidéke jöhet tekintetbe. Nyilvánvaló, hogy nemcsak a sertésenyésztésre vonatkozó bolgártörök jövevényszavak kerültek itt a nyelvünkbe, hanem az ekés-igás, szarvasmarhatartáson alapuló földművelésre vonatkozó bolgártörök eredetű szókészletünknek legnagyobb része is. — Egy hangtani körülmény figyelembevételével

nagyjából tájékozódást szerezhethünk arra nézve is, hogy körülbelül milyen arányban és számban van képviselve ezen régebbi réteg bolgártörök jövevényszavaink között. A köztörök szókezdő *j*-nek ugyanis idetartozó bolgártörök jövevényszavainkban *gy*- és *sz*- felel meg: *sz*- a későbbi bolgártörök hangállapotot képviselő jésített *s'*- helyettesítéséből származhatott, míg a *gy*- az eredeti bolgártörök *d'ž*-hangnak látszik megfelelni. Mivel a köztörök *j* ~ magyar *gy*- megfelelést mutató szavak a háromnegyedrészét teszik ki idetartozó bolgártörök jövevényszavainknak, feltehető, hogy nagyjában ilyen arányban szerepelnek azok a jövevényszavaink is, amelyeknél ilyen rétegeződést hangtani kritériumok alapján megállapítani nem lehet.

Elméletileg ugyan lehetséges volna annak a feltevése, hogy a korábbi bolgártörök hangállapotot képviselő jövevényszavak esetleg később kerültek a nyelvünkbe, mint azok, amelyek a későbbi hangállapotot tükrözik, amennyiben az ilyen hangfejlődés az egyik nyelvjárásban korábban veheti kezdetét és fejeződhetik be, mint a másokban. A *Gyarmat* törzsnév *gy*- szókezdete azonban azt tanúsítja, hogy a köztörök *j* ~ magyar *gy*-megfelelést feltüntető jövevényszavaink tényleg bolgártörök jövevényszavaink régibb rétegét képviselik; mivel pedig a *Gyarmat* név a legnagyobb valószínűség szerint a Kubán mellékén került nyelvünkbe, ez feltehető a köztörök *j* ~ magyar *gy*- megfelelést feltüntető jövevényszavainkról is.

Bolgártörök jövevényszavaink revíziója után esetleg maradni fog 160—200 szó, amelyeket biztosan bolgártörök eredetűnek tekinthetünk. A köztörök *j* ~ magyar *gy*-, illetve *sz*-megfelelést feltüntető szavak arányszáma alapján tehát ezek közül 120—150 kerülhetett a nyelvünkbe a Kubán melléki hazában, a hátralevő 40—50 szó pedig Lebédiában. Lehettek Lebédiában még onogur töredékek is; nincs ugyanis semmilyen tudomásunk arról, hogy a VIII. században Déloroszországon valamilyen nép átvonult volna; egészen néptelen ez a vidék pedig bizonyára nem volt az onogur-bolgárok elköltözése után sem. Emellett valószínű, hogy a magyarokhoz menekült kabarok is bolgár-török nyelvet beszéltek, hisz a 833-ban épített kazár várnak, *Sarkel*-nek is bolgártörök neve van már (Németh i. m. 214.). Az átvevők részén előforduló kétnyelvűség a feltétele annak, hogy idegen szavak kerülhessenek bele valamely nyelvbe. Ez a feltétel pedig Konstantinos értesülése szerint adva volt, ugyanis szerinte a kabarok megtanították a turkokat a kazárok nyelvére (v. ö. Németh i. m. 234.). Hogy pedig Lebédiában tényleg került a nyelvünkbe bolgártörök szó, azt a *besenjó*

névnek bolgártörök hangalakja tanúsítja, amely nevet a magyarok csak Lebédiában ismerhettek meg (v. ö. Németh i. m. 126).⁷⁵

Konstantinos idejében a kabarok még nemzeti nyelvüket beszélték, de bírtak már a magyar nyelvet is; teljes elmagyarosodásuk egy század múltán a törzsrendszer felbomlásával valószínűleg már bekövetkezett. Mivel pedig Magyarországon még beszélték nyelvüket, nem lehetetlen, hogy ezen a réven még Magyarországon is került bele bolgártörök jövevényszó nyelvünkbe. Az pedig különösen valószínű, hogy a kabarok bolgártörök nyelvének a nyoma egy-egy magyarországi személynévi helyneveinkben is megmaradt. Ilyenekül tekinthetők: Bő és Ölbő helyneveink, amelyek valószínűleg bāy és il-bāy alakokból származtak (v. ö. Németh i. m. 298.). Valószínűleg az ilyen jellegű helyneveinknek a száma a kutatás során még szaporodni fog.

V. Nyelvészet és őstörténet.

A háború után a török kapcsolatok kutatásának főleg nyelvtudományunkban, hogy úgy mondjam, konjunkturája volt. És így nem esodálni való, hogy néhány élenkebb fantáziával rendelkező nyelvésziünk — mondhatnám — a Kárpátoktól az Adriáig mutatgatta ki nagy buzgalommal a bolgártörök helyneveket. Ilyen helynév-magyarázatok útján ezen nyelvészeink arra a meglepő felfedezésre jutottak, hogy Magyarország keleti és déli részeinek lakossága a honfoglalás korában bolgártörökökből állott, akik ide az elmélet szerint a tulajdonképpeni Bolgárországból kerültek volna, sőt azt is bizonyítani igyekeztek, hogy a Tiszántúlnak szláv lakossága a honfoglalás korában egyáltalán nem volt. — Alkalmam volt már ezen elméleteket több ízben részletesen és behatóan kritika tárgyává tenni⁷⁶ és teljes tarthatatlanságukat kimutatni. Álláspontomat a külföldi és hazai tudományosság általában elfogadta, csupán az érdekelteket nem sikerült meggyőzőnöm — amit nem is reméltem —, és úgy látszik, azokat a nyelvészeinket, akik meg-

⁷⁵ Azt a felfogást, hogy a kabarok révén kerülhettek a magyarba bolgártörök jövevényszavak, már Hunfalvy is képviselte, ugyancsak ő hivatkozott e tekintetben már a Sarkel névre is (Ethnographie der Ungarn 226 l.). Markwart is magától érteftődőnek mondja, hogy a kabarok nyelve nagy befolyást gyakorolt a magyar nyelvre (Streifzüge 53. l.) és a Sarkel névre ő is hivatkozik. Újabbán pedig Schünemann foglalt állást amellett, hogy bolgártörök jövevényszavaknak a kabarok útján is kellett a magyar nyelvbe kerülniök (U. Jb. 5, 295.).

⁷⁶ V. ö. „Ungarische Flussnamen“, U. Jb. VI. 434/45; „Die slawischen Ortsnamen der Teissebene“, ZONF. VI. 3—37, 105—140; „Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás“ Szeged, 1930.

botránkoztatónak tartják, hogy valaki, aki nem számít céhbelinek, kritizálni merészei nyelvészeknek olyan elméleteit, amelyek nem is a nyelv jelenségeire vonatkoznak. Fejtegetéseimet az érdekelt nyelvészek meg sem kísérelték cáfolni; tudománytalan szempontoknak előtérbetolása és személyeskedés pedig cáfolatnak, vagy tudományos ellenérvnek mégsem tekinthető. Ezen elméleteket azonban az sem fogja igazolhatni, ha nyelvészeink százszor is elismétlik, hogy pl. a magyar *Krassó* helynév a bolgártörök *karašuy*-ból származott. Ahhoz ugyanis egyáltalán nem kell nyelvésznek lenni valakinek, hogy ennek az etymológiának a képtelenségére rájöjjön, végre is a *krajcár* sem a *karajcár* alakból származott; bár a magam részéről már azt sem tartom lehetetlenségnek, hogy egy túlbuzgó nyelvészünk azt is ki fogja egyszer még mutatni, hogy *krajcár* szavunk is bolgártörökből való átvétel, feketés pénz' értelemben.⁷⁷

Ezen elméletek létrejöttét tulajdonképpen az a körülmény tette lehetővé, hogy egyes nyelvészeink munkásságában egy kissé túlteng a nyelvészeti formalizmus (erre jellemző példát láttunk *Zsirai*-nak a *jugra* névről való magyarázatában is), aminek következtében elhomályosult náluk a tény, a lehetőség, valószínűség és hipotézis közötti különbség tudata. Aminek a feltevése azonban a nyelvi tények terén formalisztikus szempontból teljesen kifogástalannak látszik is, annak a valószínűsége, vagy lehetősége még egyáltalán nincs ezzel biztosítva. Ennek a tételnek az igazságát nemrégiben egy berlini nyelvész egy könyv ismertetésével kapcsolatban nagyon tanulságosan demonstrálta.⁷⁸ E. Lewy ugyanis elővette egy afrikai nyelvnek *k*-val kezdődő szavait és ezek közül egész sereget egybevetett finn szavakkal: egyeztetéseinél természetesen nemcsak a szóalak hasonlóságára volt figyelemmel, hanem az egyeztetett szavak jelentéseinek azonosságára, illetve rokonvoltára is. Szóegyeztetései ezen megkötés ellenére is fényesen sikerültek. — Hát hogyne volna lehetséges bármely értelemmel nem bíró nevet bármely nyelvből levezetni, különösen, ha bizonyos könnyedséggel vesszük csak figyelembe az illető nyelv hangtani sajátosságait! Ezt a könnyedséget pedig nyelvészeink helynévi etymológiáknál nagyon is igénybevétték, úgyhogy alig egy-két bolgártörök helynévetymológia akad, amelyet legalább formalisztikus szempontból kifogástalannak lehetne mondani.

⁷⁷ Erre való reményemet *Schwartz Elemér*nek az Akadémia támogatásával nemrég megjelent „A nyugatmagyarországi német helységnevek” c. művének egyes cikkei jelentékenyen megnövelték, amennyiben a *Schmiedrait*, *Drassmarkt*, *Drassburg*, *Trauersdorf* helynevek itt olvasható etymológiai szintén a **karašuy* > *Krassó* kaptafájára készültek.

⁷⁸ V. ö. *ZivglSpr.* 56., 142—59.

Arra is rámutattam, hogy Keletmagyarország honfoglaláselőtti bolgártörök lakosságára vonatkozó elmélet tulajdonképp az Anonymus krónikájának philológiailag is téves értelmezésén épült fel. Utólag alkalmam volt megállapítani, hogy az Anonymusról való felfogásom teljesen egyezik Hóman Bálintéval, amint ezt nagy forráskritikai tanulmányában kifejtette és részletesen megokolta.⁷⁹ Az Anonymusnak bizony nem valami rejtélyes források állottak rendelkezésére, hanem főforrása ugyanaz volt, mint a többi krónikánké: a Lászlókor-i gesta, csak hogy az Anonymus nem másoló krónikás volt, hanem kritizáló és okoskodó tudós, akinek már határozott irodalmi ambíciói voltak. Műve így színes és érdekes lett, az bizonyos; de ha már arról van szó, hogy az ő kombinációit fogadjuk-e el a honfoglalás kor állapotaira vonatkozólag, vagy pedig a 19. és 20. századi tudományét, akkor állásfoglalásunk tekintetében nem igen habozhatunk.

Ha egyes nyelvészeink ezek után még mindig azon buzgólkodnak, hogy az Anonymus „hitelességét” igazolják helynévi etymológiákkal, úgy ezzel arról tesznek tanuságot, hogy a nyelvészeti formalizmus segítségével a lehetetlent is igazolni lehet, azt azonban Ernst Lewy, amint említettük, nagyon szellemesen már bebizonyította. Nagyon formalisztikus gondolkodású nyelvésznek kell azonban már annak lennie, aki az Anonymus hitelességének ezen bizonyítékait csakugyan komoly bizonyítékoknak fogadja el.

Bizonyos csodálkozással kellett azonban megállapítanom Németh Gyula könyvéből, hogy — úgy látszik — őt sem sikerült meggyőzőnm arról, hogy Keletmagyarországnak nem lehetett bolgártörök lakossága a honfoglalás korában. Sőt Németh Gyula úgy állítja be a dolgot, hogy őt ezen állásfoglalásra a *vályu* szó készítette, amely nézete szerint csak dunai bolgár eredetű lehet (i. m. 126.). Egy cikkemben azonban már kimutattam, hogy ez a szó nem tekinthető bolgártörök eredetűnek (N. Ny. III. 249/54.), aminthogy ezt az álláspontot képviselte korábban Gombocz is. Ha azonban mindenáron bolgártörök eredetűnek akarjuk tartani a *vályu* szót, úgy bátran tekinthetjük kabar eredetűnek is, tekintve, hogy a dunai bolgárok nyelvéből ezt a szót — vagy hozzá hasonló hangalakot képviselőt — éppoly kevésbé ismerjük, mint a kabarok nyelvéből.

⁷⁹ Hóman, A Szent-Lászlókor-i Gesta Ungarorum, 44—49. — Helyénvalónak találom itt azt is kijelenteni, hogy tévedtem, amikor egy korábbi dolgozatomban (A bolgártörökök és szlávok stb. 38. l.) a Hóman—Szekfü-féle „Magyar történet” előszavának egy kitételéből arra következtettem, mintha a Melich-féle téves Anonymus- és bolgártörök-elmélet Hóman előadását jelentősen befolyásolta volna.

Hogy azonban esetleg félre ne értessem, hangsúlyozni kívánom, hogy a nyelvészetet természetesen magam is az őstörténet, településtörténet és tárgyi néprajz elsőrangúan fontos segédtudományának tekintem, de csupán segédtudománynak, amilyen ezen tudományágakra nézve pl. az archeológia is, amelyhez azonban én sajnos nem értek, és így archeológiai tényeket, megállapításokat, feltevéseket nem vehettem kombinációba fejtegetéseimmél.

*

*

*

Az olvasó fejtegetéseim elolvasása után esetleg arra a felfogásra jutott, hogy én valami új dolgot tulajdonképp nem is mondtam, hanem csupán az újabb kutatások azon megállapításait, amelyeket elfogadhatóknak tartottam, hoztam kapcsolatba egyes régebbi nézetekkel és megállapításokkal. Ez így is van; én nem kutatói, hanem kritikai munkát végeztem, amelynek során arra a meggyőződésre jutottam, hogy egyes újabb megállapítások nemcsak hogy kapcsolatba hozhatók régebbi felfogásokkal, hanem még támogatják is ezeket. Viszont remélem, hogy egyes újabban felmerült gyökértelen véleményekről sikerült kimutatnom tarthatatlanságukat.

Az őstörténetre, sőt bármely szellemi tudományra, amelyet már huzamosabb ideje művelnek, érvényesek Hóman Bálintnak a történeti forráskritikára vonatkozó szavai: „A forráskritikai művelet természetéből következik, hogy eredményes csak akkor lehet, ha szervesen kapcsolódik a korábbi módszeres kutatások eredményeihez. Eleve bizalmatlanul kell fogadnunk minden oly forráskritikai műveletet, vagy éppen „felfedezést“, mely a korábbi kutatás megállapításait halomradöntve, sohasem hallott, tetszetős, de a tudományban gyökértelen szubjektív elméletekkel és hipotézisekkel operál. Az eredmények objektivitásának és helyességének legbiztosabb próbáját a más pontokról kiinduló és különböző utakon haladó forráskritikusok módszeresen megalapozott eredményeiben való találkozásban kell látnunk“. (Lászlókorai gesta 94. l.).

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

abcházok 49.
abrak 9.
ág 75.
 Al Bakri a m. őshazáról 48—50, 62.
 Al Balhi a baskir magyar azonosság-
 ról 31, 32, 34, 38, 41.
almu 49.
 alánok 59, 60, 62, 63, 69; 1. oszét.
 állatállomány pusztulása 10.
 állatföldrajzi szempontok 28—30.
 állattenyésztés 1. bolgártörökök, csu-
 vasok, finnugor, ősmagyar és ló-
 tenyésztés.
 állattenyésztés abbahagyása 9, 10;
 — földműveseknél 16—18.
 ananyinói kultúra 6, 27, 33.
 Anonymus hitelessége 82.
 arab prémkereskedők 45, 47.
 archeológiai szempontok 27, 28, 83.
arnóc 36.
 Árpádok hagyománya 23, 24;
 — személynevei 24.
ártány 18.
Artánd 18.
asszony 69.
Attila 24.
 avar, mint a magyarság neve 55.
 avarok 55—57.
Avitochol 24.
 ázsiai magyar őshaza 21—23, 25—27,
 33, 52, 64.

B

Βασιλί 38
 baskiriai magyarok 35, 36, 40, 42;
 — magyar őshaza 21, 28—33, 70.
 baskir földművelés 66;
 — helynevek 44, 45;
 — lótenyésztés 25, 33;
 — nyelv 41;
 — törzsnevek 38, 39.
 baskir-magyar azonosítás 31, 32, 40,
 41, 43;
 — rokonság 36, 38, 39.
 baskirok gazdasága 25, 66.
baskir(t) 36—38.
 Bátky Zs. 7.

Beke Ödön 6.
 .békés finnugorok' 7, 65, 73.
béklyó 20.
Belar 69.
berkenye 30, 33, 70.
besenyo(k) 48, 56, 79.
 Bibó István 3.
 bolgár-magyar érintkezés kezdete 46
 —48, 63, 64, 78;
 — érintkezés színhelye 48—50, 63,
 64, 79, 80.
 bolgár (dunai-) eredetmonda 54, 64.
 bolgártörök jövevényszavak 35, 65—
 69, 78—80;
 — helynévi etymológiák 44, 80—81;
 — őshaza 22, 26, 46;
 — prémkereskedők 47, 52;
 — törzsnevek 38, 73;
 — vendégek Magyarországon 69.
 bolgártörökök állattenyésztése 17—
 20;
 — földművelése 16—19, 62, 63;
 — a Kubán mellékén 55, 62, 64;
 — lótenyésztése 19, 20;
 — Magyarországon 80—82;
 — magyar uralom alatt 50, 63, 64,
 66, 67, 74.

Bő 80.
böszörmény 36.
 Brückner A. 24.
 Byhan A. 18, 21, 41, 49.

C

Chronei Mózes 54, 59, 60.
 cserekereskedés 1. néma.
 csikó elnevezése 13, 14.
csökönyös 20.
 Csuszovája melléki magyar őshaza
 21, 25, 27.
 csuvasok gazdasága 21.

D

-d (képző) 37, 57.
 Dentumoger 34.
disznó 18.
 disznótartás 18, 78.
dolog 66.
 Donner Kaj 10, 67.
Dula 24, 69.

Ecker A. 11.
ed 'gabona' 6.
ellik 14, 15.
 eredetmonda l. bolgár, magyar.
Etele 24.

F

fagyal 30, 70.
 fanevek jelentősége 18, 28, 29, 33, 49, 50, 70.
 Fehér Géza 57.
fejni 6.
fék 7, 15, 16, 20.
fenyő 28.
 finnugor őshaza 27, 29, 36.
 finnugor ősnép gazdasága 5, 6, 75.
fogoly 30.
 Fokos Dávid 6.
 földművesek állattenyésztése 16—18.
 földművelés l. bolgártörök, baskir, csuvasok, finnugor ősnép, ősmagyar.
 földművelés megvetése 65, 66;
 — primitív népeknél 5, 9;
 — szókészlete a magyarban 6, 17, 18, 20, 66, 78;
 — ősi szókészletének kiveszése 6, 65, 66.
tőlő 7, 14.

G

germánok 9, 21, 65, 68.
 Gombocz Z. 14, 19, 20, 22, 24, 32, 35, 41, 43, 44, 46, 48, 67, 69, 82.
Гордас 52, 59.
 Grosse, E. 65, 66.
gy- (magyar) ~ *j* (köztörök) 39, 50, 79.
Gyarmat 38, 39, 72, 76, 77, 79.
gyapjú 18, 19.
gyeplő 19.
gyermek 14.
gyermekló 7, 14.
gyula 24, 75.

H

had 75.
 Hahn Ed. 17.
Haiduck, der 38.
 halász-vadász állapot 5, 6, 9, 23.
 harciasság 7, 11.
 'harcias törökök' 7, 65, 73.
harmadfű 7, 13, 14.
 Heine-Geldern 75.
 helynevek l. baskir, bolgártörök, vogul.
 helynévkutatás módszere 44.
hétmagyar 76, 77.
 Hóman B. 16, 22—28, 34, 46, 63, 64, 74, 82, 83.

Honagur 53.

hun-bolgár azonosítás 22.
 hunhagyomány 22, 23, 53.
 hun-magyar azonosság 22—24, 53.
 hun menekülők 22, 23.
 hun, mint a magyarság neve 53, 55.
 hunmonda l. hunhagyomány.
 hun nyelv 24.
Hunor 24.

I

Ibn Rusta a m. őshazáról 31, 32, 34, 70.
 idegen személynévek 67, 68.
iga 66.
igyvírág 6.
 indogermán szn.-ek képzése 68.
 irániak lótenyésztése 13.
 iráni jövevényszavak ugor nyelvekben 13.

J

Jajyk 47.
 jakut lótenyésztés 10.
járom 66.
jászol 9.
 jeníszei-osztjakok 67.
Jenő 38—40, 72, 76.
j- (köztörök) ~ *gy-* (magyar) 39, 50, 79.
j- (köztörök) ~ *sz-* (magyar) 50, 79.
 jövevényszavak l. iráni, szláv, török.
jugra 43, 45, 81.
 Jugria 10, 29, 42.
ju- > *u-* > *ju-* (orosz) 43.
juh 6, 8, 13.
 juhitenyésztés 6, 11, 13, 18.
 Julianus 10, 35—36, 42, 43.
jura 45, 46.

K

kabar(ok) 71, 77, 78.
kabola 9.
Káloz 78.
kan 18.
kanca 9.
 Kannisto 28, 44.
kantár 19, 20.
kapta 9.
karám 20.
kard 69.
Kazár 77, 78.
 kazár-magyar viszony 63—65, 68, 71, 74.
kazár(ok) 49, 51, 53, 54, 59—65, 71, 79.
 kazár nyelv 61, 62.
 kazárok Tiszántúl 71.
kecsketenyésztés 18, 78.
kék 19.
 kelta szn.-ek germánoknál 68.

kengyel 7, 16.
kenyér 6.
Kér 72, 76.
kereszt 43.
Keszi 72, 76.
 Konstantinos Porph. a kabarokról 71,
 77, 79, 80;
 — kazár-magyar viszonyról 63, 71;
 — a keleti magyarokról 34, 38, 56.
Konyár 78.
Konyus 78.
kos 18.
Kovács 77.
Kozár 77, 78.
kökény 49.
köles 6.
 költözések I. magyar népvándorlás-
 kori.
kőrös 50.
 Köppen Th. 29.
körte 49.
krajcár 81.
Krassó 81.
 kutyaszán 10.
Kürt 72, 76, 77.
 Kubán melléki magyar őshaza 48—
 52, 55, 59, 60, 62—65, 70, 71, 74,
 76, 78.

L

Lászlókorai Gesta 34, 43, 82.
 Lebedia 32, 34, 48, 50, 57, 77, 79, 80.
legény 69.
 Lehrberg 29.
 Lewy E. 81, 82.
ló 7, 8, 12, 13.
 lóáldozat 10, 11.
 ló elterjedésének északi határa 25.
lófi 14.
 lóhúsevés 10, 11.
 lószínek 19.
 lótenyésztés I. baskir, bolgártörökök,
 csuvas, irániak, jakut, magyar-
 országi szlávok, paleolithkori,
 tunguz, ősidogermán, ősmagyar,
 turkesztáni, ugorkori, vogul.
 lótenyésztés feltételei 25;
 — gazdasági célja 10;
 — meghonosodása 13, 23;
 — primitív módja 9, 11;
 — szláv jövevényszavai a magyar-
 ban 9, 16, 20;
 — szókészlete 7, 9, 12—16, 19, 20.
 lovaglás szókészlete 13—16;
 — módja 15, 16.
 lovasszellem 11, 12.

M

Magna Hungaria 34.
magyar 40, 41, 52, 59, 72, 73, 76.

magyar eredetmonda 69.
 — költözések okai 70—71;
 — kazár viszony 63, 65, 68, 71;
 — rokonsági terminológia 14, 67.
 — töredékek 10, 36, 41, 57—59;
 — török viszony 3, 7, 46—80;
 — törzsi szervezet 3, 7, 74—77;
 — törzsnevek 38—39, 52, 72—74.
 magyarok avar elnevezése 55;
 — hun elnevezése 53, 55;
 — onogur elnevezése 43, 45, 51, 55;
 — szavart elnevezése 51, 56, 57;
 — török nyelvtudása 71, 79;
 — türk elnevezése 51, 60, 62.
 magyarországi szlávok lótenyészté-
 se 9, 20.
Magor 24.
 maláj törzsszervezet 75.
 Markwart J. 31, 38, 41, 45, 46, 47, 48,
 56, 58, 60, 61, 64, 69, 80.
másodfi 7, 13, 14.
 Mátyás király 42, 43.
Megyer 72, 73, 76.
méh 29, 33.
 Melich J. 35, 69, 77, 82.
 Menaidros 56—60.
 mescser (nép) 41.
 Mészáros Gy. 26, 45.
 Mészöly G. 7, 8, 13, 14, 36, 66.
méz 29.
 Moravcsik Gy. 52, 54, 56, 63—65, 74.
Μοῦαγεῖς 52, 53, 59.
 možar, možerjan 40, 41.
 Much 8, 11, 17.
munka 66.
 Munkácsi B. 5, 7, 11, 13, 21, 30, 31,
 36, 37, 40, 45.

N

Nagy Bulgária 54, 62, 64.
 Nagy Géza 72, 78.
 Nagymagyarország 34.
nem 75.
 néma cserekereskedés 47, 48.
 Németh Gy. 3, 5, 16, 22—27, 32, 36—
 41, 46—48, 50—63, 71—77, 80, 82.
nép 75.
 népnevek többszámú alakban 38.
 népnévből lett személynév 53.
 népvándorláskori költözések 26.
 nőrablási monda 69.
 növényföldrajzi szempontok 28—30,
 49, 50, 78.
 nyájrablások jelentősége 11.
Nyék 72, 73, 76.
 nyelvészeti formalizmus 44, 81.
nyereg 7, 8, 12—13, 15, 16.

O

Ócsár 78.

ól 20.
olasz 36.
olló 18.
onogondur 54.
onogurok 51, 54—56, 59, 62, 64, 65, 79.
onogur, mint a magyarság neve 43, 45, 51, 55.
onogur-magyar azonosság 64, 74.
onogur > ugr- 43, 45, 55.
oroszlán 8, 19.
ostor 7, 8, 12, 13, 15, 16.
osztét l. alán;
— jövevényszavak a magyarban 35, 51, 69;
— jövevényszavak ugor nyelvekben 30, 31, 33;
— többes jel 38, 57.
osztétek lakóhelye 49.
osztják fejedelmek 75;
— őshaza 27—29.
osztják szamojédek 67.
orosz prémkereskedők 43, 44.

Ö

ökör 17.
Olbó 80.
őshaza l. Al Bakri, ázsiai m., baskiriai m., bolgártörök, Csuszovája melléki m., finnugor, Ibn Rusta, Kubán melléki m., szamojéd.
ősendogermán lótenyésztés 8.
ősmagyar állattenyésztés 6;
— fejedelmek 11, 75;
— földművelés 6;
— lótenyésztés 7, 8, 16, 25.

P

Paasonen 67.
paleolithkori lótenyésztés 8.
pányva 9.
paraszt 66.
patkó 9, 16.
Pauler Gy. 31, 36, 38.
Peisker J. 17, 18.
prémvadászat 10.
prémkereskedők l. arab, bolgártörök, orosz, tingling.

R

rénszarvastenyésztés l. szamojéd, tunguz.
részeg 6.
Riccardus-féle jelentés 10, 13, 34, 42.
rokonsági terminológia a magyarban 14, 67.

S

Σάβαροι 38, 57, 58.
sádó 'nyereg' 15.
sárga 19.

Sarkel 62, 71, 79, 80.
Schünemann K. 23, 24, 69, 77, 80.
Schwartz Elemér 81.
Schwarz, von, Fr. 10, 11.
sereg 66.
serte 18.
sertéstartás 18, 78.
Setälä E. 44, 46, 72.
sèverjane 58.
Simonyi Zs. 7, 14.
Simchowitsch 61, 62.
Sirelius U. T. 9.
Sköld H. 31, 67.
Sovar 58.
sör 6.
Suvar 58.
sün 29, 33.
svéd szn.-ek oroszoknál 68.

Sz

sz- (magyar) ~ j- (köztörök) 50, 79.
Szabar 59.
szabirok 46, 51, 55, 56—62, 64.
szabirok Nyugatsibériában 56.
szalma 9.
szamojédek őshazája 28.
szamojéd rénszarvastenyésztés 8.
szavárt, mint a magyarság neve 51, 56, 57.
székér 13.
széna 9.
szil 28, 33.
szarvasmarhatenyésztés 17, 18, 78.
Székely 78.
személynevek képzése 68.
személynevek l. idegen, kelta, svéd, török.
Szinyei J. 7, 13, 67.
Szinyér 78.
szláv helynevek 20, 77, 78.
szláv jövevényszavak 9, 16, 52, 66, 67.
szláv lótenyésztés l. magyarországi.
szlávok Tiszántúl 20, 80.
Szovárd nemzetség 57, 58.
Szovárhegy 59.
szülés módja 15.
szőlőművelés 50.
szürke 19.

T

Tallgren 27, 28.
Tarján 39, 72, 76.
tarka 19.
tej 6.
Teplouchov 28.
teve 19.
ting-ling prémkereskedők 48.
Toivonen, J. H. 5.
toklyó 18.
Tolnai Vilmos 35.

török jövevényszavak 3, 67, 68, 78—80.

„törökpártiak“ 7.

török szn.-ek a magyarban 67.

török törzsi szervezet 74, 75.

török törzsnevek 38—40, 72, 73.

törzsi szervezet 1. magyar, maláj, török.

törzsnevek 1. baskir, bolgártörök, magyar, maláj, török.

tunguz ló- és rénszarvastenyésztés 10.

turkesztáni lótenyésztés 8, 10, 11.

türk, mint a magyarság neve 51, 60, 62.

türkök 51, 54, 59—65.

tyúk 21.

U

ugorkori lótenyésztés 7—16, 25.

ugor nyelvek jövevényszavai 13;

— nyelvrokonság felismerése 42, 43.

ugr- < onogur 43, 45, 55.

ugr-a 43, 45.

ur 75.

űrű 18.

V

vályu 82.

Varsány 78.

vért 69.

vezér 75.

visszafejlődési elmélet 9.

vogul lótenyésztés 9—11.

vogul fejedelmek 11, 75;

— helynevek 28, 44;

— őshaza 27, 28.

vogul-magyar azonosítás 42, 43.

vogulok a Bjelajánál 10, 44;

— a Csuszovájánál 27, 28.

Wiklund 21—23, 25, 28.

Witsen 29.

Z

zabla 9, 16.

zab 9.

Zichy J. gr. 6—14, 16, 18—30, 46, 48
50, 73.

Zuard vezér 56.

Zsirai M. 29, 43, 45, 46, 81.

zsákmányoló életmód 5—6, 16, 73, 76.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó	Oldal
I. Az ősmagyar nép gazdasága	3—4
II. A magyar őshaza kérdése	5—21
III. A baskir kérdés és Jugria	21—33
IV. A magyar török viszony	34—46
1. A magyar-bolgár érintkezés kora és színhelye	46—80
2. A Kubán melléki őshaza emlékei	46—48
3. A Kubán mellékén szerepet játszott török törzsszövetségek és a magyarság	48—51
4. A magyarság szerepe a Kubán mellékén	51—62
5. A magyar törzsnevek és törzsi szervezet	62—72
6. Hol kerültek nyelvünkbe a bolgártörök jövevényszavak?	72—78
V. Östörténet és nyelvészet	78—80
Név- és tárgymutató	80—85
	84—88